

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele.

Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

**Jens Bladt
Alsiske
Minder**

**Historisk
Samfund for
Sønderjylland**

Elfelt Foto 1953

INDHOLD

Als – min hjemstavns ø	7
Mit barndomshjem	15
I den tyske folkeskole	23
Ungdomsår i 1. verdenskrigs skygge	33
Russiske krigsfanger	41
Mod sammenbrud og revolution	47
Tiden der fulgte	53
De nationale forventninger	57
Jeg skifter plads	60
Den tyske inflation	63
Den sociale uro i overgangstiden	68
Ventetid og omstilling	72
10. februar 1920	76
En sommer i fest	79
Men der kom en hverdag	83
Kontakt med arbejderbevægelsen	91
Godt og ondt på arbejdspladsen	96
Arbejdsløs	107
Aktivt ind i det politiske organisationsarbejde	117
Til partikongres i Vejle 1927	125
Politik på det lokale plan	129
Menighedsrådsvalg i Svenstrup 1930	132
Aktivt med i fagbevægelsen	137
Kontorbestyrer	143

Strejflys over gamle foreningsprotokoller	150
Arbejdernes Fællesorganisation for Als stiftes	156
I. P. Nielsen	159
I hagekorsets skygge	165
Arbejderbevægelsen i kamp for demokratiet	173
I skyggen af de sorte fugle	181
Samarbejdspolitik og beskæftigelse	188
Spredte træk fra den sidste besættelsestid	193
Valgt til kredsformand under usædvanlige omstændigheder	199
Og så konkluderer jeg	206
Personregister	209

ALS - MIN HJEMSTAVNS Ø

Som så mange andre på min hjemstavns ø Als er jeg lokalpatriot. Det er et karaktertræk, som er særligt fremherskende hos øboere, og Als er ingen undtagelse. Jeg finder det derfor naturligt, at jeg tilegner mit barndomsland, min faste bostavn gennem hele livet, det første afsnit i denne bog.

Jeg holdt engang en smuk tale for Als og alsingerne – det syntes jeg da i hvert fald selv. Den særlige anledning hertil var, at jeg for en del år siden i min egenskab af folketingsmand på Als blev indbudt til at deltage i en jubilæumsfrokost ved den årlige store ringriderfest i Sønderborg. Denne mandefrokost, som altid indtræffer på mandagen efter den 2. søndag i juli måned, er traditionelt et højdepunkt i den 4-dages folkefest i Sønderborg. Her mødes rytterne og den store festkomité med de civile og militære myndigheder fra byen og hele oplandet. Her møder borgmesteren med kæden om halsen, garnisonskommandanten i sit prangende festskrud, politimesteren, dommeren, endvidere en række repræsentanter for erhvervene, og ude fra landet sognerådsformænd og sognefogder og andre myndigheds personer.

Der er fest og humør over feltet ved en sådan frokost. Medens silden og de øvrige kulinariske goder skylles ned, afvekslende med de større og de mindre glas, leveres underholdningsmusikken af det store ringriderorkester. Den til begivenheden udnævnte toastmaster leder den ceremonielle del af festen efter en nøje forud fastlagt plan. Årets ringriderjubilarer bliver hædret med tale af komiteens formand og prydet med skinnende medaljer under forsamlingens hyldest.

Når så det mere højtidelige er overstået, holdes der en lang række taler med vidt forskellige emner. Der er ikke noget at

sige til, at borgmesteren giver udtryk for sin glæde over, at Sønderborg er skuepladsen for Nordeuropas største rytterfest, eller at politimesteren i velvalgte ord udtrykker som sin opfattelse, at ringriderfesten bidrager til at fremme et godt forhold mellem land og by, medens garnisonskommandanten berømmer de fordragelige forbindelser med bystyret og den civile befolkning.

Ja, så er der manden med kanonen – det er noget ganske specielt ved den frokost. Hver gang en taler slutter af, bliver der affyret et kanonskud, der runger ud over byen, således at hele befolkningen til enhver tid er orienteret om, at frokosten afvikles på god og normal måde.

Som nævnt foran følte også jeg mig inspireret til at holde en tale. I poetiske vendinger priste jeg den frodige alsiske natur, de grønne bøgeskove og de bølgende kornmarker, og hvad der ellers kunne siges af skønt om min alsiske hjemstavn. Min tale blev da også tilbørligt hilst med bifald, kanonsalut og touche fra orkesteret, som oven i købet af sig selv stemte i med den alsiske »nationalsang«: Af østerhavets vove.

En bondemand fra Sundeved var næste taler og kom ind på det omstridte tema, hvor der var skønnest, på Sundeved eller på Als. Efterhånden som han gav udtryk for Sundeveds skønhed i rørende ord, gik det op for mig, at jeg havde været lidt for énsidig i min vurdering, idet jeg ikke med ét eneste ord havde nævnt landet hinsides Alssund, der ligeså fuldt som Als hører ind under ringriderfestens geografiske område. Han sluttede med patos i stemmen: Jeg vil også gerne indrømme, at Als er en skøn ø, men den er skønnest, når Jens Bladt er i København. Jublende bifald og kanonsalut, jeg dukkede mig beskæmmet. Det var dagens pletskud. Nå, jeg kom over det, i bevidstheden om, at hver tirsdag morgen, når jeg drog med lyntoget til København, ydede jeg et bidrag til forskønnelsen af min hjemstavns ø.

Her skal ikke skrives historien om Als. Den blev skrevet og udgivet i 1956 under redaktion af Robert Huhle, med bidrag af mange kendte og lærde personligheder – et pragtfuldt og

fornemt værk. Men jeg vil prente en kort karakteristik af min alsiske hjemstavn, som jeg har set den og oplevet den fra min barndoms dage.

Det geografiske mønster af Als er hunden, der kælent læner sig ind mod fastlandets barm. Som i tusind år nynner østersøens bølger deres monotone sang ind mod den alsiske østkyst – hundens ryg. Nørreskovens ærværdige bøgekroner pryder kystens gule lerskrænter som en bræmme og skærmer de små idylliske landsbyer mod den vinterkolde østenvind.

Længst mod syd ligger halvøen Kegnæs – hundens bredbuskede hale, med rumpen vendt mod det åbne hav og halen mod Angel. »Drejet« udgør den bindestreg, der bekræfter samhörigheden med Als. Havets indskæring til Høruphav og »Drejet« adskiller halen fra kroppen med en naturlig afstand. Mod sydvest ligger Sønderborg ved det smalle glitrende Allsund med det ærværdige slot, hvis historie går tilbage til det 12. århundrede. Det var her kong Christian den 2. sad som fange i samfulde 17 år, fra 1532 til 1549. Nu tjener slottet som museum og indeholder et væld af historiske minder.

Alsford med sine indskæringer til hertugbyen Augustenborg og Kettinghav – den lille ø Katholm, hjemstedet for det tusindtallige, skrigende mågesamfund – længere mod nord Dyvig og Melsvig – hundens halvåbne gab – med de naturskønne og romantiske omgivelser i mundvigen – dette er i grove træk de uforanderlige konturer af min hjemstavns ø.

Vi alsinger holder af den plet på Danmarkskortet, som blev tildelt os som hjemstavn. Vel er det ikke en følelse, som vi bærer til skue i hverdagen. Ej heller føler vi os som øboere isoleret fra omverdenen – tværtimod. Vi har et åbent blik og et modtageligt sind for »de skønnere egne så vide på jord«.

Jeg vil tro, at andre alsinger har det ligesom jeg – at først når man har set andre egne i landet, oplevet lidt af den verden der omgiver os, da bliver man hjemstavnsbevidst og skønner i højere grad på den herlige plet i norden, hvor vi har slået rod.

Når alsingeren som tysk soldat under den 1. verdenskrig vendte hjem på orlov, var det hjemrejsens store øjeblik, når han

fra kupévinduet i toget så det alsiske bondeland tone frem bag den smilende Alsfjord. Jeg tænker også på dem, der under det prøjsiske fremmedherredømme mere eller mindre frivilligt måtte forlade hjemstavn og tage ophold nord for Kongeåen, men som i 1920 vendte hjem til Als for at deltage i folkeafstemningen. For dem blev gensynet med hjemstavnsøen ét af livets højdepunkter, en oplevelse der udløser en følelse, som ikke helt kan forklares, men som bundfælder sig i sindet livet igennem.

Selv har jeg haft den lykke gennem årene på utallige rejser at se de fleste egne i vort land. Skønt har det været at opleve de rige variationer, fra den golde jyske hede til de frodige skovklædte egne ved Øresund, fra de havblæste klitter i vest til de forrevne klippeformationer på Østersøens perle Bornholm. Det er også blevet mig forundt at se mig lidt om uden for landets grænser – i Tyskland, Belgien, Luxembourg, Østrig og Italien. Jeg har kravlet rundt i Alpernes sneklædte bjerge, gennemkrydset Burgenlands frodige sletter og vandret langs med bredden af »der schönen blauen Donau«, som for øvrigt slet ikke er blå, men grå og mudret. Jeg har sejlet op ad Rhinen og frydet mig over de velplejede vinmarker langs dens bredder, beundret de historiske slotte og ruiner, som hæver sig højt over den evigt glidende flod. Ja, jeg har krydset Atlanterhavet, set verdensbyen New York fra toppen af Empire State Building og betragtet den imponerende havnetrafik fra strålekransen på hovedet af frihedsgudinden, »den gamle dame«, som amerikanerne populært kalder hende.

I skolen var geografi mit hobby-fag, og som barn har jeg mange gange drømt mig bort til fjerne, skønne egne. Det stod mig dog klart, at det var drømme, som aldrig ville gå i opfyldelse.

Jeg, husmandssønnen, har grund til at være tilfreds med, at jeg har fået så megen luft under vingerne, har fået mig set lidt om uden for min hjemlige rede. Dette har også givet mig et grundlag for en vurdering og en sammenligning med min alsiske hjemstavn.

Hvergang jeg vendte hjem fra en rejse, var det med en sær-

egen lykkefølelse. Da først kunne jeg med åbent øje og sind nyde den alsiske frodighed og naturlige charme. Mon ikke det var ud fra samme indstilling K. Karstensen formede de strofer i Als sangen, hvori det hedder:

*Den ø jeg kan ej glemme,
jeg stedse skuer den,
thi der, der har jeg hjemme,
did går min længsel hen.
Jeg elsker den så såre,
var verden mig tilfals,
og frit jeg måtte kære,
jeg valgte mig et Als.*

Als er en frugtbar ø og et typisk dansk landskab. Her har landsbyfællesskabet udviklet sig gennem århundreder, og alsingerne er i oprindelsen en traditionsbunden landsbybefolkning, som har dyrket den fede muld og høstet dens gyldne frugter. Øen har gennem årtusinder været et stridens æble, alsingerne har så langt fra været et fredet folkefærd. Her har jyder og fynboer, vender, vikinger og almindelige sørøvere gået på strandhugst. Svenskerne har haft øen besat, konger og hertuger har kæmpet om herskerrangen på den frugtbare ø. Men alsingerne lod sig ingenlunde kue. Alsingerne har op gennem den nyere tid troligt passet deres dagligdønt og fulgt med i udviklingen.

Landbruget er stadig et betydningsfuldt erhverv på Als, men den alsiske hverdag er en anden end i min barndom, og befolkningens sammensætning har ændret karakter. Als er blevet en industri-enklave i det danske land. Den industrielle udvikling er sket i løbet af nogle få årtier og i et tempo, som ingen havde forestillet sig.

Det begyndte stille og upåagtet i 1933, da en bondesøn på Nordals begyndte at eksperimentere med nogle ventiler på et loftskammer på sin fædrengård. Det blev spiren til den, efter danske forhold, kæmpevirksomhed, som fik navnet Danfoss.

Danfoss-bebyggelse mellem Nordborg sø og landevejen mod Sønderborg. Rækkehusene langs vejen er bygget 1954–59 af Danfoss. Rækkehusene på tværs er bygget 1956–58 af Andelsboligforeningen. 3-etages blokkene nærmest søen er bygget 1954–56 og 1960–62 af Danbo.

Der gik en årrække, inden der rigtig kom fart i udviklingen. I 1940 var der ansat 40 på fabrikken. I 1946 var antallet steget til 261, 1953 kunne man notere 1035, i 1958, jubilæumsåret rundede man 3000-tallet og i de følgende år er virksomheden nået op på ca. 5000 ansatte.

Det er klart, at en så voldsom vækst præger ikke blot den forhen lille Havnbjerg kommune, hvor fabrikken ligger, men mere eller mindre har ændret erhvervsstrukturen på hele øen.

Det mest iøjnefaldende træk inden for et forholdsvis kort åremål er først og fremmest et vældigt boligbyggeri. Det stadige problem har været: Plads til de hundreder af tilflyttede familier. De før så idylliske landsbyer på Nordals med deres bøndergårde og husmandssteder præger ikke mere helhedsbilledet. De er forvandlet til ukendelighed. Nye boligkvarterer med hundreder af nye boliger er vokset op og er befolket med in-

Gammelt og nyt mødes. Danfoss' administrationsbygning blev færdig 1963.

dustriarbejdere og funktionærer. Mellem Havnbjerg og Nordborg har der rejst sig en helt ny by. Anselige karreer af etageejendomme og striber af nye pyntelige parcelhuse er placeret i terrænet ned mod den glitrende sø. Nordborg – den gamle flække med Svend Grates slot som vartegn gennem århundreder – er helt vokset ud af sine vante folder. Ringen af de nyopførte Danbokarreer i byens sydlige udkant har givet den præg af en moderne provinsby. Hele byen er præget af et rigt varieret nybyggeri. Se til den før så lilleputagtige Pøl kommune – også den har fået vokseværk, så det forslår, og skal vist meget have sig frabedt at kaldes en sinke i udviklingen.

Også andre opgaver har trængt sig på. Den gamle landsby-skole er en saga blot. De små skoler er nedlagt. Skolecentraliseringen er gået sin sejrsgang over Als. Flotte, moderne sko-

lebygninger, for ikke at sige skolepaladser, har rejst sig i de fleste kommuner, med tilbygninger efterhånden som skolernes elevtal er vokset. Idrætspladser er anlagt, børnehaver og andre tidssvarende institutioner er fulgt med i udviklingens kølvand.

Let har det ingenlunde været for de kommunale råd og myndigheder på ansvarlige poster at finde frem til de rigtige afgørelser i en udvikling, der til tider måtte anses for uoverskuelig. – Den stærkt stigende trafik krævede udbygning af vejnettet. Nye boligområder måtte udstykkes og byggemodnes, tidssvarende vandforsyning, store og kostbare kloakeringsprojekter blev uundgåelige.

Alt dette har kostet de alsiske kommuner millioner og atter millioner af kroner. For kommunalmænd af den gamle skole har det nok kunnet svimle engang imellem. Det skal dog siges, at man har haft øje for opgavernes rækkevidde og har været i stand til at løse dem i et fordrageligt samarbejde og med en positiv indstilling over for nutidens og fremtidens samfundsforhold på vor ø.

Kæmpen Danfoss ligger der, fast forankret i den alsiske muld. Den kræver ret til at udfolde sine funktioner – den kræver medarbejdere i tusindtal, men påtager sig samtidig pligten til at skabe eksistensbasis for endnu flere tusinder. Arbejdsløshedsspørgsmålet, der før i tiden var så godt kendt på Als, er manet i jorden. Heri ligger det mest positive, det opløftende i den udvikling der er foregået i de seneste årtier.

Jeg har i det foregående tegnet et billede af min hjemstavns ø, sådan som jeg har set den i går og i dag. Udviklingshjulet drejer stadig videre, mod en fremtid som ingen kender, men lad os aldrig kappe forbindelseslinjerne bagud. I de følgende afsnit vil jeg føre læserne tilbage til århundredskiftet og give udtryk for noget af det, jeg mødte på tilværelsens vej, og de interesser, der fangede mig ind i et fællesskab.

MIT BARNDOMSHJEM

Jeg blev født den 26. maj 1900 i den lille landsby Bro, og blev døbt nogle uger senere i Ketting kirke – efter sigende midt under et forfærdeligt tordenvejr. I dåben fik jeg navnet Jens Dominicus Bladt. Midternavnet har jeg aldrig brugt, ud over de tilfælde hvor det har været nødvendigt over for myndighederne og i officielle dokumenter o. l. Det er alt for besværligt med et sådant latinsk vedhæng. Min yngste bror fik navnet Dominicus som fornavn. Ham har vi aldrig kaldt andet end Minkus. Det kan enhver da sige uden besvær. Vi har vort latinske navn efter en farbror, som var min gudfar.

Min far, Jørgen Petersen Bladt, var landmandssøn fra en lille gård i Almsted. Min mor, Anne f. Grav, stammede fra Andst vest for Kolding, men kom allerede som trettenårig til Als og tjene hos sin farbror, Jens Grav, Almsted. Efter giftermålet, i 1896, blev far landarbejder. Mor hjalp til med familiens underhold ved at tage tilfældigt arbejde på gårdene.

Mit fødehjem, markfogedens hus, et lille stråttækt landarbejderhus med sortmalet bindingsværk, lå midt i Bro by, ved landevejen Sønderborg–Nordborg. Jeg skriver lå – for det ligger der ikke mere. I 1938 blev det sløjftet, medtaget af tidens tand. Jeg har ingen erindringer fra mit fødehjem i Bro, eftersom jeg kun havde rundet mit første leveår, da vi skiftede bopæl til det, der blev mit egentlige barndomshjem. Hvad jeg ved fra hjemmet i Bro, har jeg fra mine forældre, som lejlighedsvis har fortalt os om disse år. Jeg ankom til denne verden som nummer 3 i en børneflokk, der efterhånden blev til otte, 5 drenge og 3 piger.

Det var ikke ofte, at far og mor fortalte os om deres tilværelse som landarbejdere. Men så meget har vi da fået at vide,

at det var strenge kår, med slid og slæb fra tidlig morgen til sent aften for en ussel løn. Far fortalte engang, at han et år arbejdede ved et stort damptærskværk på Kegnæs. Det var før cyklens tid. Han stod op mandag morgen kl. 3 og vandrede til fods de 20–25 km til sin arbejdsplads på Kegnæs. Han overnattede på gårdene ugen igennem, og lørdag efter fyraften vandrede han den lange vej tilbage til hjemmet igen. Daglønnen for tærskearbejdet var 1 mark, for almindeligt landbrugsarbejde 80 pfennig. Der skal ikke megen fantasi til at forestille sig, at der skulle administreres med omtanke for at få lønnen til at slå til til familiens nødvendigste fornødenheder.

Det var dog et supplement til den kontante løn, at far og mor jævnligt fik den tids traditionelle nådegave: et stykke røget flæsk, en pølse, en pot mælk og lignende naturalier til husholdningen. Jeg har undertiden diskuteret dette med far og givet udtryk for, at der jo i grunden ikke var noget at sige tak for, eftersom den kontante løn var alt for karrig og ikke stod i noget rimeligt forhold til arbejdsindsatsen. Far kunne dog aldrig helt gå med på min opfattelse og mente, at arbejdsgivernes godgørelse var større dengang end i vore dage. –

Engang fortalte far, at han betalte 3 mark om måneden i husleje. På baggrund af vor tids huslejeniveau var jeg uforsigtig nok til at gøre mig lystig over denne oplysning. Det skulle jeg nu ikke have gjort. Far sagde gravalvorligt: »Det skal du såmænd ikke grine af, for jeg måtte slide og slæbe i 3–4 dage om måneden for huslejen. Nu kan du jo prøve at omregne din dagløn i husleje.« Far havde ret. 3 mark var dengang en stor husleje for en tarvelig lejlighed.

I 1901 købte far og mor en lille ejendom med en jordlod på 3 tønder land, beliggende i Frederiksgård ned mod Nørreskoven og Lillebælt. Den blev mit egentlige barndomshjem. Naturligvis var det et fremskridt. Her bød sig den første mulighed for ad åre at opbygge en tålelig eksistensbasis for familien. Men en ejendom på kun 3 tønder land var ikke nok til at brødføde familien, og far måtte stadig gå ud som daglejer og så passe sin lille bedrift i sin sparsomme fritid. Ved ejendommens overtagelse bestod besætningen af 1 ko, 5 høns og 1 kat.

Mor og far 1915, da far er hjemme på orlov, inden han sendes til fronten

Bygningerne var gamle og delvis forfaldne. I stalden var det så lavt til loftet, at koen med nød og næppe kunne stå oprejst. Selv har jeg en dunkel erindring om et køkken med lerstampet gulv og et åbent ildsted, samt små vinduer med blyindfattede ruder. Efter hvad mor har fortalt var noget af det uhyggeligste, at hele huset var undermineret af rotter. Far slog 18 rotter ihjel den første dag, vi flyttede ind i vort nye hjem. Det værste var, at de ækle bæster søgte ind i spisekammeret og åd af madvarerne. End ikke om natten kunne vi sove i fred for rotterne. Det har ganske givet ikke været hyggeligt eller opmuntrende at begynde i de nye omgivelser.

Ejendommens tidligere beboere har nok ikke taget det så højtideligt med renligheden. Mor har tit fortalt os om, hvor usandsynlig beskidt der var over hele huset. Mor kunne ikke klare at få huset rent bare med en spand og en skurebørste.

– Nej, hun måtte i første omgang bruge et skrabejern og tomme for tomme fjerne årgammelt mug og snavs på gulve, stolper og vægge. Der var ikke råd til at købe vaskemidler, og mor sled sine fingerspidser og neglerødder til blods, inden hun blev færdig med den omfattende renselse, der varede i mange dage. I dagligstuen var gulvbelægningen teglsten. Efter rengøringen kom stenenes klare lysegule farve atter frem i dagens lys. Da nabokonen kom på besøg, slog hun undrende hænderne sammen og sagde til mor: »Nej se, Anne, har du allerede fået lagt nyt gulv?« »Nej,« sagde mor, »men jeg har fået det gamle rensat og vasket.«

Under så beskedne forhold begyndte altså min tilværelse i det barndomshjem, som jeg har været særdeles lykkelig for og som gennem livets omskiftelser var mit faste holdepunkt i tilværelsen.

Efter forholdsvis kort tid lykkedes det far et erhverve yderligere 9 tønder land god agerjord ved en udstykning fra gården »Frydendal«. Der var dog nogle kvaler at overvinde, inden handlen gik i orden. Ganske vist kunne far rejse de nødvendige penge til køb af jorden ved hjælp fra sine forældre, som sad i forholdsvis trygge kår. Men der skulle også skaffes midler til nødvendige udvidelser og forbedringer af bygningerne. Dog også det blev løst. Da mors farbror, Jens Grav, som havde en gård i Almsted, hørte om fars vanskeligheder, kautionerede han for et lån på 2500 mark. Han var et godt menneske. Nu var rammerne i orden for familiens fremtidige eksistens.

Nu var det bare med at arbejde og få det mest mulige ud af bedriften. – Viljen og arbejdsmodet skortede det ikke på. – Som årene gik kom der skik på tingene. Besætningen blev udvidet, og far købte en hest, så han var i stand til at udføre alt markarbejde uden at være afhængig af andre. Udbyttet steg år for år og betrykkede familiens kår. Naturligvis blev det ikke lettere, efterhånden som børneflokken voksede. Men det er utroligt, hvad en husmor kan overkomme, når hun har arbejds- evnen. Mor var en slider, en af den grå hverdags helte, som der ikke skrives om i aviserne, men som giver sig helt og fuldt for familien, som hun føler sit ansvar for.

Arbejdsdagen begyndte kl. 5 om morgenen om sommeren, en time senere om vinteren. Medens far rensede ud i stalden, var det mors opgave at malke køerne, inden morgenmaden skulle forberedes til hele familien. De mindste af børnene skulle hjælpes i tøjet og gøres i stand. Efter morgenmaden skulle huset ordnes, og så var det for øvrigt også mors opgave at hjælpe til ved markarbejdet, særligt om sommeren ved roelugning og i høstens travle tid. Om aftenen sad mor ved lampens skær og stoppede strømper og lappede tøj. Kun én gang om dagen slappede hun af et øjeblik. Det var om middagen, når opvasken var klaret. Så sad hun ved køkkenbordet i 10–15 minutter foroverbøjet og hvilede hovedet på sine arme. Det var nu ikke altid, vi rollinger undte hende fred og ro dertil.

Hvor har jeg ikke mange gange senere i livet tænkt på, hvor hårdt og knubbet tilværelsen har formet sig for en husmandskone som min mor. Engang imellem, når hendes nerver stod på højkant, særligt når vi børn var uartige og gjorde hende arbejdet besværligt, skændte hun på os og sagde: »Ja, I tror, I har det ondt, men vent bare, til I bliver voksne, så vil den dag nok komme, hvor I må erkende, at I alligevel har haft det godt hjemme.« Mor havde ret. Vi havde et godt hjem, men vi opførte os ikke altid så godt, som vi burde. Men det kender man nok i de fleste familier, hvor der er en stor børneflokk.

Ganske vist – der blev ikke pylret om os. Tidligt fik vi lært at klare os selv i hverdagen. Tidligt blev vi også vænnet til at gøre lidt gavn for føden. På en sådan lille landejendom er der altid opgaver, som udmærket kan udføres af børn, uden at de tager skade af det. Tværtimod – det er en gavnlig lære, som kommer børnene til gode senere i livet. Hjemme var der en fornuftig arbejdsdeling. Det gik efter recepten: De største børn hjælper til i bedriften, og de mellemstore passer de mindste. Ikke mindst dette sidste blev en slags speciale for mig, og sandt at sige har det givet mig anledning til mange ærgrelser. Ikke fordi jeg ikke kunne lide bestillingen, men det skete ofte, at mine ældre brødre drillede mig og sagde: »Når du engang bliver stor, Jens, så skal du være barnepige, for du duer ikke til andet.« Mor derimod sagde: »Jens kan jeg trygt betro at passe

de mindste, for han viger ikke fra dem et eneste øjeblik. De store derimod stikker af, så snart en lejlighed byder sig.«

Det er egentlig ret få ting, man husker fra tiden før skoleårene. De hænger sammen med begivenheder, der på en eller anden måde var forbundet med dramatik. En begivenhed, som har bidt sig fast i min hukommelse, var da min ældste broder Peter for første gang skulle i skole. Han var en genstridig lille fyr, som mor havde mange kvaler med. I sådanne situationer truede hun ham altid med skolen og sagde: »Vent du bare til du kommer i skole, så skal en skolmeste nok styre dig, så får du klø og klem« (ildrageren). Det har nok ikke været særlig klogt af mor at anvende denne trussel i tide og utide. Der er ingen tvivl om, at Peter i sin barnefantasi har gjort sig de frygteligste forestillinger om skolelæreren og den forestående skolegang.

I vore dage er det således, at moderen følger sit barn til skolen den første skoledag. Dette kendtes ikke dengang. Da dagen oprandt, hvor Peter skulle i skole, ville han ikke af sted. Far og mor snakkede godt for ham, de skændte på ham, men ligelidt hjalp det. Det endte med, at der blev sendt bud efter 2 store drenge i konfirmationsalderen, som så med magt slæbte ham til skolen. For de to store drenge har det nok været en udsøgt fornøjelse – særlig i betragtning af, at der var en kilometers vej til skolen. Det skal dog tilføjes til ros for min bror, at da han opdagede, at han slap gennem den første skoledag uden at få smæk »og klem«, affandt han sig med skolegangen uden yderligere demonstrationer og protester.

Jeg husker en anden morsom begivenhed fra mine barneår. Jeg har vel været 4-5 år. Min yngre bror Hans lå alvorlig syg i lungebetændelse. Der måtte sendes bud efter lægen, dr. Sarauw i Augustenborg. Han kom kørende i tidens traditionelle køretøj for læger, en tohjulet gig med hesteforspand. Det var dengang ikke helt almindeligt, at lægen blev tilkaldt. Der var ikke nogen sygeforsikring, og det kunne godt blive en kostbar historie for småkårshjem. Der blev derfor kun tilkaldt læge i alvorlige sygdomstilfælde.

Da dr. Sarauw ankom, var jeg naturligvis spændt på, hvad

den fine herre ville gøre ved min lillebror, og hvad der i det hele taget skulle foregå. Jeg listede ubemærket hen til døren ind til sygeværelset og fik den lindet på klem og stod med næsen i dørsprækken, så jeg kunne iagttage, hvad der foregik. Det skulle jeg nu ikke have gjort. Dr. Sarauw var efter sigende en meget dygtig læge, men temmelig brydsk i sin optræden, når noget gik ham i mod, eller når han blev irriteret under sit arbejde. – Pludselig skete der noget, som jeg ikke var forberedt på. Lægen åbnede døren med et ryk udad, så jeg blev slået omkuld og satte mig på halen. »Hvad fanden står du der og glor efter dreng,« busede det arrigt ud af lægens mund. – Jeg svarede omgående: »Det siger min mor jeg skal.« – »Pjat med dig dreng, hvor er der noget vand?« Hertil svarede jeg omgående: »Ude i kostalden ved pumpen.« Doktoren vendte sig rasende til min mor og sagde: »Fru Bladt, den dreng er ikke rigtig klog, det vil jeg give Dem skriftlig attest på.« – Nå, det skal siges til lægens undskyldning, at han såmænd ikke er den eneste, der har opfattet mig som værende lidt til en side.

I DEN TYSKE FOLKESKOLE

For ethvert barn er indtræden i folkeskolen begyndelsen til et helt nyt og spændende afsnit i tilværelsen. Forbi er den tid, hvor barndomshjemets trygge havn er den faste ankerplads, nu stilles man pludselig over for noget, der forbinder tilværelsen med begreberne pligt og ansvar. Man stilles nu i et forhold til samfundet og det større fællesskab. Hjemmet må dele opdragelsen med skolen. Sådan vil det uforanderligt altid være. Barnet selv tænker vel ikke over den ændrede status, men accepterer ud fra en ubevidst betragtning, at sådan er livet nu engang.

I 1906, 2 år før jeg begyndte min skolegang, solgte far en byggegrund til et ungt nygift ægtepar, Jacob Christensen og hans kone Marie. Jacob Christensen var murer og byggede selv det nye hus. Det kom til at ligge skråt over for mit barndomshjem. – Jeg nævner dette, fordi det har en vis forbindelse med min forestående skolegang. Den unge murer og hans kone blev ikke blot vore nærmeste naboer, men fra første færd udvikledes et varmt venskabsforhold, som for øvrigt holdt livet igennem. Vi kom i hinandens hjem, næsten som om vi hørte til samme familie. Havde vi familiegæster hjemme, var det en selvfølge, at Jacob og Marie også blev inviteret. Det var også tradition, at de fejrede juleaften sammen med os. Selv fik de ingen børn. Men for dem var det en særlig glæde at få lov til at pynte juletræet og bringe dette med som en julegave, når de kom.

Det var i min barndomstid en almindelig opfattelse hos forældre, at det var nyttigt, at børnene fik lært lidt bogstaver og tal, inden de skulle begynde i skolen. Far og mor havde imidlertid ikke stunder til at beskæftige sig med sligt. Det blev der-

for aftalt, at jeg nogle måneder inden skolens begyndelse skulle gå til skriveundervisning nogle timer hver uge hos Marie. Jeg mødte med en ny tavle og griffel, og så tog jeg da de første famlende skridt. Det blev dog ikke til mere end at skrive enkeltstående bogstaver og tal. Jeg er nu ikke helt sikker på det hensigtsmæssige i en sådan frivillig forskole. Det viste sig nemlig, at skolens fremgangsmåde ikke var helt den samme, og så måtte man jo alligevel begynde forfra.

Den altovervejende forandring ved skolegangens begyndelse var sproget. Vort modersmål og hjemmesproget var dansk. Men nu blev man pludselig stillet over for at skulle lære tysk og tale tysk i skolen. I vor tid betragter vi det som naturligt, ja nødvendigt, at folkeskolens ældste klasser lærer fremmede hovedsprog. Men når en 7-årig purk fra starten skal belemres med et sprog, som han ikke har de mindste forudsætninger for at fatte, ja, da er det en åndelig voldførelse. Hvor havde det ikke været ulige lettere og helt naturligt at begynde skoleundervisningen på modersmålet.

Vor hjemstavn var dengang en del af det stortyske rige, og vi måtte bøje os for den kendsgerning, at i folkeskolen skulle der undervises på tysk. Den tyske folkeskoles formål var jo ikke blot at undervise i de elementære fag, men tillige at opdrage den opvoksende slægt i tysk ånd og tænke måde, at medvirke til en systematisk fortyskningsproces. Lærerne var systemets lydige redskaber. – Selv om en lærer i sit inderste ikke var tysk-sindet, ville han ikke blive tålt, hvis han ikke var villig til at indordne sig under systemet. På baggrund af de store anstrengelser for en tyskpatriotisk opdragelse blev resultatet kummerligt.

Ganske vist havde forældrene ingen som helst indflydelse på skolen og undervisningen. Skolekommissioner, skolenævn og forældreråd var dengang ukendt. Den lokale tilsynsførende med skolen var sognepræsten, der som regel også var systemets lydige tjener. Det var derfor ikke mærkeligt, at kontakten mellem hjem og skole var yderst ringe. Det var ganske uundgåeligt, at børnene kom under indflydelse af modsætningsforholdet mellem hjem og skole. Det førte dog i reglen ikke til

konfliktsituationer, den dansksindede befolkning var helt og fuldt klar over, at skolen kunne der ikke rokkes ved. Modsætningsforholdet kom alene til udtryk gennem den forskelligartede påvirkning i skole og hjem. Man kan godt sige det således, at med skolegangens begyndelse blev barnet direkte stillet ind i de nationalpolitiske brydninger. I denne stiltfærdige, seje kamp har jeg aldrig været i tvivl om, at hjemmet var stærkest.

Folk fra det gamle land, som aldrig selv har nemmet grænsefolkets særlige mentalitet, har undertiden spekuleret over, hvad det egentlig var for kræfter, som gennem 56 år bar den nordslesvigske befolkning gennem det tyske tvangsstyre. Engang imellem har vi vel selv tænkt over det samme. Hvad var årsagen til, at vi gennem to generationer kunne holde til det tyske pres og i 1920 stemme os hjem til Danmark med 75 % af stemmerne? Der er folk, der mener, at dette med nationalitetsfølelsen er en frase. Jeg har engang været inde på de samme tanker. I dag er der ingen tvivl i mit sind. Jeg ved, at nationalitetsfølelsen – eller fædrelandskærligheden om man vil – er en realitet. Grænsefolkets ukuelige sindelag og standhaftighed er udtryk herfor. Troen og håbet på den nationale frigørelse blev næret og vedligeholdt ad mangfoldige kanaler, men jeg er stærkt tilbøjelig til at tro, at den tyske folkeskoles modsætningsforhold til de dansksindede hjem var den oprindelige og bevægende kraft, der fremmede og fæstnede den nationale følelse. Det var hjemmet, som var den stærke solide værner for det danske sprog og dansk-nordisk kulturopfattelse.

I foråret 1908 begyndte jeg min skolegang i Helved skole. Det var en lille én-klasset skole med 50–60 elever. Der var kun ansat en lærer til undervisningen. Målt med vor tids skoleordning og årgangsklasser var datidens skoleform særdeles primitiv. Der var kun tale om en tre-delning, som på tysk kaldtes: Unterstufe, Mittelstufe, Oberstufe, henholdsvis fra de yngste til de ældste årgange. Oprykningen fra den ene afdeling til den anden skulle normalt foregå efter alder, men det var dog ikke altid tilfældet. Det var i nogen grad børnenes læreevne og fremskridt, der blev afgørende for den årlige omplacering, når en ny årgang kom til.

Min første lærer hed Hansen. Han var en stilig herre med kejser Wilhelm-schnurrbart og fipskæg. Han var nu ikke aller-
værst og behandlede os sådan set venligt og pænt, men var lidt
kejtet i sin omgangsform. Han kunne godt lide at blive betrag-
tet som en mand, der indtog en højere position end alminde-
lige mennesker, og krævede sig respekteret som sådan. Det skal
dog siges: Han var grundig i sin undervisning og tog sig opga-
ven meget alvorligt.

Enkelte træk fra tiden et halvt århundrede tilbage ligger sta-
dig gemt i bevidstheden. Jeg husker endnu fra den første tid,
hvor vi endnu møjsommeligt arbejdede os gennem alfabetet og
den lille tabel, da skulle vi lære et lille vers på 4 linjer, og vi
skulle også kunne synges det. Teksten var:

*Der Kaiser ist ein lieber Mann,
er wohnet in Berlin,
und wär' es nicht so weit von hier,
dann ging ich heut' noch hin.*

Tendensen var klar. Nu var vi kommet i skole, og så snart vor
lille hjerne kunne fatte det, skulle vi orienteres om, at manden
næst efter Vorherre, det var kejser Wilhelm. – Hansen har nok
haft en sikker fornemmelse af, at den viden havde vi ikke med
hjemmefra.

Jeg ser for mit indre øje skolestuen, som den så ud den-
gang. Rummet var holdt i mørke triste farver, som i ingen
henseender tåler sammenligning med vor tids lyse moderne
klasseværelser. Hele udsmykningen bestod, så vidt jeg husker,
af et stort farvelagt billede af kejser Wilhelm 2. i uniform med
diverse kors og stjerner. Billedet var flankeret af to mindre
billeder, henholdsvis af kong Wilhelm 1. og Bismarck. Endelig
var der også et billede af Martin Luther i ornat.

Skolebord og bænk var sammentømret i et stykke med plads
til 5 elever i hvert sæt. Borde og bænke var opstillet i to ræk-
ker, skilt ved en midtergang. Der var ferniseret bræddegulv,
det vil sige, ferniseringen var ikke ret meget bevendt, eftersom
alle børn dengang kun havde træsko som fodtøj – også i skole-

stuen. Når 50 børn blot nogle få gange havde trampet ind og ud af skolestuen, var fernisglansen forsvundet. De nederste ruder i vinduerne var matterede med en hvid substans. Det var naturligvis for, at vi ikke skulle interessere os for det, der foregik udenfor.

Lad mig endelig også nævne en gammel udbrændt kakkelovn, som skolestuen var forsynet med. Aldrig har jeg kendt mage til brændselssluger. Når det var rigtig koldt, skulle den opfyres, til den var rødglødende, hvis temperaturen i skolestuen skulle blive nogenlunde udholdelig. Når vinden kom fra et bestemt hjørne, slog røg og flammer ud fra risten, og ikke så sjældent var læreren nødt til at sende os hjem på grund af røg og os. Vi var egentlig slet ikke utilfreds med en sådan ekstra røgferie. Når der om morgenen var optræk til røg i stuen, var der altid nogle store drenge, som var villige til at fremme en sådan udvikling. Det kunne gøres ved at vifte døren til skolestuen hurtigt op og i. Men naturligvis i god tid inden læreren indfandt sig.

Hansen var som allerede nævnt en samvittighedsfuld skolemester, som det hed dengang, men han havde tillige nogle særprægede manerer. Han havde bl. a. en højst ejendommelig måde at straffe børnene på, når de havde forset sig mod disciplinen. Synderen blev da kaldt op til katederet, hvor der var en lille fri plads på et par kvadratmeter. Hansen tog fat med begge næver i knægtens overarme og svingede ham rundt som en karrusel – rundt og rundt, ud og ind, først den ene vej og så den anden vej i en forrygende rystedans med benspjæt i luften. Som regel endte det med, at »forbryderen« tudede i højen sky og bad om nåde og lovede bod og bedring.

Men der kunne dog også ske det helt uventede. Således blev en dreng af min årgang engang kaldt op til katederet for at få den traditionelle rystedans. Aldrig så snart var dansen startet, så begyndte drengen at grine højlydt. Han syntes åbenbart, at det var evigt sjov, og jo stærkere og vildere tempoet blev, jo mere morede drengen sig. Jeg tør nok antyde, at for os passive tilskuere var det et kosteligt syn. Kun med den største anspændelse og frygten for at blive genstand for den

næste rystedans lykkedes det os at bevare den alvorlige maske. Hansen skummede af raseri, og det endte med, at han gav drengen nogle rappe slag over håndfladerne med sin 75 cm lange lineal. Først da blev knægten klar over, at der vistnok var en smule alvor med i spillet.

Hansen var min første lærer, men efter forholdsvis kort tid flyttede han til et andet embede i Sønderborg. I de følgende år skiftede vi ofte lærer. Det lille embede i Helved har nok ikke givet en særlig attråværdig løn. Hver gang embedet blev ledigt, fik vi en ung lærer lige fra seminariet. Det var som regel glødende patrioter, som gjorde sig særlig umage for at indprente os den rigtige ånd og forståelse for det tyske riges storhed og glans.

Der blev virkelig gjort noget ud af historietimerne, når det gjaldt om at forherlige prøjsernes og tyskerne krigstogter gennem tiderne. Herunder fik vi naturligvis også en grundig belæring om felttoget mod Danmark i 1864, om sejren ved Dybbøl og tyskerne overgang over Alssund til Als. Karakteristisk var det, at hver eneste krig, som Tyskland blev impliceret i, blev fremstillet som et overfald på Tyskland, som kun ønskede at leve i fred med hele verden.

Kejser Wilhelm blev kaldt den store fredsfyrste. Hans fødselsdag den 27. januar blev altid festligholdt i skolen. Om morgenen samledes vi i skolestuen, og festligheden indledtes med afsyngelse af patriotiske sange, hvorefter læreren holdt en tale for fredsfyrsten. Derefter blev vi beordret ud på pladsen foran skolen til flaghejsning. Medens to af de største drenge hejste den sort-hvide dug, sang vi den tyske nationalhymne: Deutschland, Deutschland über alles. Dermed var festprogrammet udtømt, og vi fik fri fra skolen resten af dagen. Dette var naturligvis for os det bedste og vigtigste af det hele. På den måde så vi alligevel hen til kejserens fødselsdag med en vis forventning. En anden national fridag i skolen var den 2. september, mindedagen for slaget ved Sedan i 1871, da franskmændene fik bank af tyskerne.

Danmark – det land, som vi var knyttet til med stærke bånd, gennem vort modersmål og på anden måde, lærte vi meget lidt

om i den tyske skole. Ud over nogle geografiske hovedtræk, samt at landets befolkning hovedsageligt ernærede sig ved landbrug, lærte vi intet – eller sagt på en anden måde, vi lærte lige så lidt og lige så meget om Danmark, som hvis det havde været et Balkanland.

Tysk mentalitet fornægter sig aldrig. – Vi husker fra Hitler-tiden, at sang og musik var et af det nazistiske Tysklands virksomste propagandamidler – og ganske særligt den iørefaldende traditionelle marchmusik, som kunne fordøjes med velbehag af selv lidet musikalske individer. I den tyske folkeskole blev der lagt megen vægt på sangtimerne. Jeg kan den dag i dag genkalde i min erindring alle de patriotiske schlagere, som vi sang i skolen: Schlesvig-Holstein meerumschlungen – Ich bin ein Preusse, kennt Ihr meine Farben. – Die Wacht am Rhein – Was blasen die Trompeten og mange andre.

I denne forbindelse mindes jeg en herlig episode, hvor vi børn fra danske hjem gav udtryk for vor modvilje mod al den patriotiske påvirkning. Det skete engang imellem om sommeren, når solen bagede fra en skyfri himmel, og varmegraderne steg over de 25, at vi fik fri fra undervisning og fik lov til at komme ned til stranden og bade. Det var vi naturligvis glade for. Der var 15–20 minutters gang gennem Nørreskoven til stranden ved Taksensand fyrtårn. Nu var det ikke sådan, at vi bare i flok og følge kunne slentre ned til stranden. Nej – også ved en sådan lejlighed skulle der absolut være system i tingene. Vi blev på militærisk vis stillet op i rækker og geled, i marchorden gik det under lærerens kommando »im gleichen Schritt und Tritt« gennem byen og Nørreskoven ned til stranden, og vi fik ordre til at synge tyske marchesange, for at op-toget kunne vække så megen opsigt som muligt.

Engang, da vi skulle ud på en sådan marchtur, lavede vi en sammensværgelse. Det blev højtideligt aftalt forud, at når læreren på marchen kommanderede: singen! – så var der ikke en, der måtte åbne munden. Nogle enkelte børn fra tysksindede hjem forsøgte sig med en spagfærdig protest, men de bøjede sig for flertallet. De var helt klar over, at i modsat fald kunne de indstille sig på en omgang klø på hjemvejen fra skolen.

Vi var lige marcheret gennem skovleddet ved Frydendal, da læreren kommanderede med høj røst: – Achtung – singen! – og stemte selv i med den kendte marchsang: Ich hatt' einen Kameraden. – Ikke en lyd i rækkerne. Læreren holdt inde – ganske overrumplet. Så lød kommandoen: Alle halt! – Et øjeblik stod læreren tvivlrådig, men så lød på ny kommandoen: Marsch! – eins, zwei, eins, zwei – singen! På ny stemte læreren i med høj sangstemme. Stadig ikke en lyd i rækkerne. Demonstrationen blev gennemført med 100 % solidaritet. Vi ventede spændt på, hvad der nu ville ske. Læreren kommanderede holdt. Vi kunne se på hans ansigtsudtryk, at han var rasende. Han kommanderede så: Alle kehrt! – og i dyb tavshed gik marchen tilbage til skolen. Der blev i skolen afholdt forhør for at finde frem til de formastelige ophavsmænd. Men også her stod solidariteten sin prøve. Ingen vidste noget. Her gjaldt kun: Alle for én og én for alle.

På en måde kom vi til at fortryde vor mangel på respekt. Straffen blev kollektiv. Resten af den varme sommerdag måtte vi sidde i den lumre skolestue og tumle med kedelige regneopgaver. Denne følge havde vi ikke taget i betragtning.

Jeg klarede mig godt i skolen – uden at jeg dermed ønsker at fremhæve mine egne evner. Men skolen var mig aldrig til besvær, og jeg havde let ved at tilegne mig undervisningsstoffet. Kun en sjælden gang er det sket, at jeg er blevet straffet med eftersidning, skønt denne straffemetode forekom næsten dagligt. Vi havde dog enkelte lærere, som foretrak spanskroret, som regel når vi havde lavet et eller andet i strid med god opførsel. Og med hensyn til at lave skarnstreger var børnene dengang ikke et hår bedre, end de er i vor tid. I de 7 år, jeg har gået i skole, har jeg fået smæk af spanskroret 3 gange, så det må siges at være billigt sluppet.

Mine hobbyfag i skolen var stilskrivning og geografi. Engang udlovede læreren en præmie til den elev i min afdeling, som kunne skrive den bedste stil. Emnet har jeg glemt, men den næste dag, efter at læreren havde gennemlæst stilene, proklamerede han mig som præmievinderen og overrakte mig en fin bog om kejser Wilhelm 2. med et strålende farvelagt omslags-

billede af monarken i fuld uniform med diverse medaljer, kors og stjerner. Selvfølgelig var jeg en smule stolt som præmievinder, men bogen gav mig alligevel anledning til bekymring. Hvad ville far sige, når jeg kom hjem med den bog? Han ville utvivlsomt opfatte det som en uforskammet udæskning mod et dansksindet hjem. Sådan gik det også. Da jeg kom hjem med bogen og gav min forklaring, kunne jeg straks se, at far blev vred. Mor fattede imidlertid situationen øjeblikkeligt og sagde til far: »Jens skal ikke have ubehageligheder for den bog; han kan jo ikke gøre for det. Lad os glæde os over, at han klarer sig godt i skolen.« – Så blev der ikke snakket mere om det. Bogen blev lagt væk. – Jeg har aldrig læst den.

Jeg har i det foregående lagt vægt på at fremhæve skillelinjerne mellem hjem og skole på grund af de nationale modsætninger. En sådan fremstilling kan dog ikke stå alene, når man vil være objektiv i sin bedømmelse af den tyske folkeskole. Den var naturligvis andet og mere end en forlysningscentral. Skolen løste sine opgaver med alvor og ansvarsbevidsthed. Undervisningen i de elementære fag som læsning, skrivning og regning foregik med absolut grundighed. Ved en vurdering og sammenligning med nutidens folkeskole må vi tage med i betragtning, at et halvt århundrede skiller os fra datiden, hvor man ikke havde de samme muligheder, midler og forudsætninger som i dag. Det tør også siges, at der ikke dengang var det samme behov for viden og kundskaber som i nutiden. Det overvejende flertal af børnene kom til landbruget, hvor de sagtens kunne klare sig med den ballast af kundskaber, som skolen havde givet dem.

Gårdejer Hans Eriksen, Almsted, var i årene før 1914 i allerførste række blandt sognets danske forkæmpere. Han havde en særlig interesse i at virke for de unge og for børnene i de danske hjem. Jeg mindes endnu med taknemlighed så mangan en dejlig søndageftermiddag, hvor vi blev inviteret i hjemmet i Almsted. Det var en hjertesag for Hans Eriksen og hans charmerende kone at lære os de danske sange i den blå sangbog, ligesom de lærte os forskellige sanglege. Endvidere havde han udlån af børnebøger fra sprogforeningens bibliotek. En-

gang foranstaltede han en præmiekonkurrence og udlovede nogle boggaver til de børn, der kunne skrive den bedste stil på dansk. Jeg vandt en 3. præmie, bogen om Robin Hood.

Før 1914 havde unge fra de dansksindede hjem foruden det almindelige ungdomsarbejde også lejlighed til at komme på dansk efterskole med økonomisk støtte fra Skoleforeningen. Min broder Jørgen var således et halvt år på Hejls efterskole.

Tusinder af grænselandets unge fik på denne måde en højst gavnlig undervisning på dansk, som senere er kommet dem til gode. Dette skulle på grund af krigen ikke falde i min lod.

UNGDOMSÅR I 1. VERDENSKRIGS SKYGGE

1914 – et skelsættende år i verdenshistorien, indledningen til det 20. århundredes store omvæltninger, der medførte afgørende forandringer på verdenskortet, og som tillige blev indledningen til de stormende fremskridt på videnskabens og teknikkens område. Også for grænselandet blev 1914 et skæbnebestemmende år, hvor et svagt håb om genforening med moderlandet begyndte at spire.

Eftersom jeg har fødselsår sammen med det 20 århundrede, var jeg fyldt 14 år ved 1. verdenskrigs udbrud. Mere end et halvt århundrede er gået siden da. – Mange enkeltheder i de dramatiske sommermåneder i 1914 har fortonet sig. Men visse træk står dog stadig klart prentet i min erindring.

Det tyske kejserrige, sammensvejet til en enhed af Bismarck, stod på magtens tinde, oprustet som ingen sinde tidligere – som vi lærte i skolen, ikke for at føre krig, men for at sikre sig mod ethvert angreb udefra. Men mørke skyer trak op på Europas himmel i forsommeren 1914. Jeg kan endnu se for mig de fede avisoverskrifter om mordet på den østrig-ungarske tronfølger i Serajevo i slutningen af juni. Så fulgte begivenhederne slag i slag – Østrig-Ungarns note til Serbien, mobilisering i Rusland, Tysklands note til Rusland, Østrig-Ungarns krigserklæring til Serbien den 28. juli, generalmobilisering i Frankrig, tysk krigserklæring til Rusland 2. august og til Frankrig 3. august. Den tyske hær starter krigen over den belgiske grænse, hvilket medfører Englands krigserklæring til Tyskland den 4. august. Lavinen var i skred – den første verdenskrig var en kendsgerning. Krigsudbruddet var en begivenhed, der uudslætteligt har prentet sig i min bevidsthed.

For den dansksindede befolkning kom krigen som et lam-

mende chok. Hverdagens tilværelse i fredstid under en stat og et styre, som man nationalt og sprogligt var i uoverensstemmelse med, kunne være hård nok. Langt værre var det nu at tænke den tanke, at dansksindede mænd med livet som indsats skulle kæmpe med våben for et land, som de ikke følte sig knyttet til. Men der var ingen vej udenom.

Aldrig vil jeg kunne glemme de første hektiske augustdage i 1914. Indkaldelserne til krigstjeneste gjaldt i første omgang ikke det store antal. (Det var de yngste årgange, dem der lå inde som aktiv rekrut og de seneste årgange, som var hjemsendt efter aftjenelsen af den tyske værnepligt.) Men der var dog adskillige fra den lille landsby og fra omegnen, som vi personligt kendte, og det gjorde et dybt indtryk på os alle. – I min familie følte vi det som en stor lettelse, at ingen var i farezonen. Far var fyldt 39, da krigen kom. Som ung mand var han fundet uegnet til militærtjeneste, så der kunne slet ikke blive tale om indkaldelse – troede vi da. Mine to ældste brødre, Peter og Jørgen, var henholdsvis 18 og 17 år. Heller ikke for dem var der nogen umiddelbar fare. Det var den almindelige opfattelse, at en krig, med de moderne våben og ødelæggelsesmidler som stormagterne var i besiddelse af, ikke kunne vare ret længe – højst til julen 1914. Men det kom til at vare 4 lange, onde år, 3 måneder og 11 dage, inden kanontordenen forstummede. – Godt, at vi ikke i august kunne skue ind i dette dødens og nødens tidsinterval. Det havde næsten ikke været til at bære.

Det var dog ikke alene krigens udbrud og indkaldelserne, som satte nerverne på højkant i hine augustdage, men også de tyske myndigheders brutale fremfærd mod dansksindede mænd, som havde deltaget aktivt i det nationale arbejde. I nattens mulm og mørke susede tyske automobiler gennem små fredelige landsbyer og hentede de nationalt mistænkelige ud af sengene. I hundredevis over hele landsdelen blev gode danske foregangsmænd arresteret.

Min far hørte til den danske elite, deltog aktivt i det danske arbejde og havde flere gange været valgmand ved landdagsvalgene. Jeg husker tydeligt, at far var forberedt på at blive

afhentet. I det værelse, hvor vi børn sov, stod der en stor dragkiste. Mor havde i de spændte dage taget fars søndagstøj op af kisten og lagt det hele til rette for tilfældets skyld. Når vi om natten hørte motorlarm fra en tysk automobil, der nærmede sig, og når lyskeglerne fra dens lygter kastede et skær ind gennem vore vinduer, da var spændingen på bristepunktet. Ville den stoppe op eller køre videre? Vi lyttede med tilbageholdt åndedræt. Heldigvis kørte den forbi – hver gang.

Jeg gik i mit sidste skoleår i 1914 og havde så småt begyndt at tænke på min fremtid, når jeg skulle ud af skolen i foråret 1915. Ved den tid kom de fleste ud at tjene hos bønderne. Godt nok var jeg opvokset på et husmandsbrug og landbrugsarbejdet var nok det mest nærliggende. Det skal dog ikke skjules, at min lyst til landbrugsarbejde var stærkt begrænset.

Musik var min store hobby. – Musik var i min barndom og ungdom ikke hverdagskost som i vore dage, hvor hvert eneste hjem kan få ethvert ønskeligt musikbehov stillet gennem radio, fjernsyn, grammofon, båndoptagere, transistorapparater m. m. Måske netop derfor var musik en virkelig udsøgt nydelse. Blot der en enkelt gang kom en lirekassemand til den lille by, så blev han fulgt fra hus til hus af en beundrende børneflokk. Min store musikalske oplevelse i barndomsårene var hvert år i pinsen, når et stort hornorkester gav friluftskoncert i Fryden-dal. I timevis kunne jeg stå og henrykt nyde de smældende toner. Far og mor kunne ikke undgå at opdage min specielle musikinteresse. Jeg var vist omkring ved 8 år, da far købte en brugt harmonika til mig. Den kostede 3 mark. Det var en stor gammeldags harmonika med 3 taster, næsten for stor til en 8 års dreng. Jeg kunne lige få næsetippen op over bælgene, når jeg spillede. Hvor var jeg dog henrykt over min musiker-hvervelse, og hvor var jeg stolt over at kunne fremtrylle de første melodistumper. Det afsløredes ret hurtigt, at jeg havde naturlige anlæg for musik. Snart kunne jeg spille alle mulige sangmelodier fejlfrit. Min harmonika blev slidt i laser og blev efterhånden og til min store sorg helt ubrugelig.

Da jeg var 9 år fik jeg en splinterny wienerharmonika som julegave af far og mor. Den juleaften glemmer jeg aldrig. Det

kan nok være, de gamle kendte julemelodier fik en klang i de små stuer som ingen sinde før. Det var slet ikke så mærkeligt, at mine søskende var en smule misundelige på mig. Min julegave havde kostet far 20 mark, fantastisk mange penge efter den tids begreber, virkelig et offer for mine forældre, som måtte se på hver penning for at få det hele til at løbe rundt. Det har sikkert kostet dem mange overvejelser, inden de tog den kostbare beslutning. Men far og mor elskede begge sang og musik i hjemmet, og dette har vejet stærkt til.

Det er klart, at mine forældre alvorligt havde i tankerne at lade mig få en musikuddannelse. Da jeg var 11–12 år, havde jeg en overgang nogle klavertimer hos min skolelærer. Det blev nu ikke til ret meget. Kun rent undtagelsesvis havde læreren tid tilovers, og så holdt jeg op. Det var så meningen, at jeg skulle på en musikskole i Kappel på Angel, når jeg kom ud af skolen. Vi talte tit om det. Dette var dog i høj grad et økonomisk spørgsmål. At den plan blev opgivet skyldtes dog en helt anden årsag, nemlig krigens udbrud i 1914. Kort efter min konfirmation i foråret 1915 blev far indkaldt som tysk soldat, og tiden blev til helt andet end at tænke på musik.

Den 1. maj 1915 kom jeg ud at tjene på en gård i Helved – for øvrigt den samme gård, som nu ejes af min yngste søster og svoger. Jeg var en lille og tynd splejs, da jeg kom ud at tjene, og kræfter havde jeg ikke mange af. Jeg var fæstet for en årlig løn på 200 mark, hvilket var ret almindeligt for det første år dengang. Min husbond, Hans Lind, var en forholdsvis ung, nygift mand, som kort tid i forvejen havde overtaget gården efter sin far. Gården var på ca. 45 tdr. land. Af tjenestefolk var der foruden mig en karl på omkring 25 år samt en tjenestepige. Pladsen var nu ikke allerværst. Hans Lind var en flink og forstående husbond, og kosten var god. Karlekammeret lå i staldbygningen midt imellem hestestalden og køstalden og var ret primitivt. Sengen delte jeg med forkarlen. Alt i alt var forholdene således, som de var på de fleste gårde dengang.

Der var arbejde nok, og det blev ikke taget så nøje med arbejdstiden. Om sommeren blev vi vækket kl. 4,30 om morgenen.

Mit første arbejde om morgenen var at køre i marken sammen med pigen og malke køerne. Det havde jeg forlængst lært hjemme. Vi havde 12–14 køer, der skulle malkes. Når vi kom hjem fra malkningen, gjorde vi os i stand, og så blev der serveret morgenmad. Efter morgenmaden måtte jeg som regel muge i staldene. Vi havde 3 heste, som der var særdeles god brug for. Vi kørte nemlig mælketur til mejeriet for alle leverandører i Helved og Frederiksgård. Der var en 4–5 kilometer til Pomose-mejeriet i Asserballeskov. Det var forkarlens bestilling at køre mælkevognen til mejeriet, og der gik ca. 3 timer, inden turen var klaret. Der kunne således for ham kun blive en kort tid til markarbejdet med hestene om formiddagen.

Alt markarbejde, som kunne klares med én hest, såsom at harve og tromle, blev som regel overladt mig, ligesom det var min bestilling at køre foderkorn til maling på møllen. Men i øvrigt hjalp jeg med alt forefaldende arbejde på gården. Selv om jeg ikke havde synderlig interesse for landbrugsarbejdet, så vidste jeg nu, at det ikke kunne være anderledes. Hans Lind var som nævnt en flink mand og forlangte ikke mere af mig, end han vidste, jeg kunne overkomme.

Det kunne også ske i en tid, hvor der ikke var så travlt på gården, at man fik tilstået en frieftermiddag. Efter middags-hvilen kom han altid og gav besked om eftermiddagens arbejde. Jeg husker engang – en regnvejsdag – at han som sædvanlig kom for at give besked; han stod nogle minutter helt tvivlrådig, og så sagde han: »Ja, hvad pokker skal vi lave i det møjvejr? – Kunne I måske tænke jer at få et slag kort.« Det blev énstemmigt tiltrådt uden kommentarer. Vi spillede 66 i dagligstuen hele eftermiddagen.

Ikke længe efter at jeg var tiltrådt min plads, fik Hans Lind indkaldelsesordre. Det medførte straks nogen forandring på gården. Der var en mand mindre og lidt mere at bestille til den enkelte.

Førstekarlen – Jens Lindberg hed han, blev nu gårdens egentlige bestyrer. Han stammede fra det gamle land. Han havde et dejligt humør og var en sangglad fyr. Når han tidlig mor-

gen kørte sin daglige rute med mælkevognen, sang han i højen sky, så det var en fryd at høre, for han havde en meget kraftig og smuk sangstemme. Det var tilligemed meget praktisk for folk, som var lidt sent på den med malkningen. Når de i det fjerne kunne høre hans morgenserenade, vidste de, at nu var det med at få mælkejungerne på plads.

Jens Lindberg var som nævnt munter af sind, men havde tillige et stærkt svingende temperament. Hvis noget gik ham imod eller irriterede ham, kunne han blive vældig gal og hidsig. Så var jeg ikke glad for at være i hans umiddelbare nærhed. Det skete også nogle enkelte gange, at jeg fik en knaldende lusning, når jeg havde lavet et eller andet forkert. Han var en halv snes år ældre end jeg, så jeg måtte pænt indordne mig.

Jeg husker ham dog for en ganske bestemt begivenhed. Det var en sommeraften efter fyraften. Vi sad i karlekammeret og hyggede os sammen med sang og harmonikaspil. Han havde en flaske spiritus i skabet, en slags sprut som hed »Augustenburger Tropfen«. Jens Lindberg har nok været af den opfattelse, at når jeg var 15 år, så var det ved den tid, at jeg blev tilvænnet med at drikke et glas ligesom andre voksne mandfolk. Havde det så bare været et enkelt glas, var der vel ikke sket større ravage, men han nødte og pressede mig til at drikke 3–4 glas af den lumske blanding.

I løbet af mindre end et kvarter var jeg plakatfuld. Til at begynde med syntes jeg, det var vældigt sjov, og munterheden steg til hidtil ukendte højder. Værst gik det ud over min kære håndharmonika, som jeg mishandlede på en skammelig måde. Lidt senere på aftenen, da vi blev kaldt ind til aftensnadver, lavede jeg skandale i køkkenet og spildte maden på gulvet. Madmor var ganske uforstående og fast overbevist om, at jeg havde mistet forstanden, indtil hun fik forklaringen. Nå, det endte med, at jeg blev puttet i seng og faldt hen i bevidstløshed. Men tømmermændene udeblev ikke. Jeg var syg hele næste dag. Jeg overvejede i fuldt alvor at melde mig ind i en afholdsforening. Det blev nu aldrig til noget, men episoden lærte mig en vis forsigtighed, når jeg kom i nærheden af en flaske med »Augustenburger Tropfen«.

Efterhånden som tiden gik, begyndte krigens gang at sætte sit præg på hverdagen. De første dødsbudskaber fra fronterne i øst og vest begyndte at indløbe, andre meldtes sårede på tyske feltlazaretter. Flere og flere blev indkaldt og efter en kort uddannelse i en eller anden garnison sendt til fronterne.

Besværlighederne på grund af manglende arbejdskraft blev efterhånden ret følelige og ramte især landbrugsbedrifterne. Det gik vel nogenlunde på gårdene, hvor man havde unge tjenestefolk til arbejdet. Værre var det på de mindre ejendomme, hvor manden var indkaldt, og konen alene sammen med de større børn skulle klare arbejdet. I så henseende var mit barndomshjem et typisk eksempel. Far blev efter en kort uddannelse i Hamborg og 14 dages orlov hjemme sendt til østfronten. Også mine brødre blev indkaldt og sendt til skyttegravens helvede i Frankrig. Mor sad alene tilbage på ejendommen med arbejdspligterne og med ansvaret for 5 ukonfirmerede børn. – Kan man i det hele taget forestille sig det psykiske pres en sådan husmandskone var ude for? Dage og nætter, måneder og år – lange onde år i evig angst og bekymring for de kære, der lå derude i krigens fortærende ragnarok.

Postbudet var i disse år i hendes øjne den mest betydende person. Han blev hver eneste dag imødeset med både angst og forventning. Hvad ville han bringe? – et budskab om død eller lemlæstelse – eller et opmuntrende brev fra felten? – hver eneste dag denne pinende usikkerhed.

Min mor undgik dødsbudskaber, men ikke onde budskaber. I 1917 blev min ældste broder Peter gasforgiftet ved et amerikansk angreb i Frankrig, kom på lazaret og senere på rekreation og derefter tilbage til fronten. Min næstældste broder Jørgen blev såret 3 gange, og sidste gang han kom til fronten i 1918, faldt han i fransk fangenskab.

Det var et hårdt slag for vor nabokone Marie og en stor sorg for os alle sammen, da budskabet kom, at Jacob var falden. Sådan var vilkårene. Hvor skulle en hustru, en mor hente styrke og mod til hverdagens byrdefulde tilværelse? Ja, man fatter det ikke, når man i dag tænker nærmere over det. Det var vel trods alt håbet – håbet om en lykkelig udgang af kri-

gen – håbet om en genforening med sine kære og en normal tilværelse i kommende fredens dage. Der lå vel også en selvopholdelsesdrift i den omstændighed, at tusinder af andre hjem var undergivet de samme skæbnens vilkår.

Jeg har oplevet ungdommens år i krigens skygge. Naturligvis kunne man ikke undgå at blive påvirket af det drama, der udspilledes ude i den store verden, og de mange ekstraordinære forhold, som efterhånden opstod, måtte uvægerligt præge vort sind.

Men ungdom er ungdom med dens naturlige trang til at slå sig løs, til muntre og sorgløse oplevelser. Alt hvad der hed dans og forlystelsesliv var indstillet i krigens år. Vi unge var henvist til hinandens selskab og selv finde ud af at få noget ud af vor fritid. I den retning var vi da også ganske opfindsomme. Der var kun få bøndergårde i Helved og omegn, så vi var kun en lille flok unge karle og piger, som søgte sammen om aftenen og i fritiden. Somme tider spillede vi kort i karlekammeret ved flagermuslygtens skær. Som regel spillede vi 17 + 4, en slags hasardspil. Ganske vist var pengene kun små, og det var da heller ikke bare for spændingens og fornøjelsens skyld, vi spillede, men også for udsigten til at vinde et for os betragteligt beløb på en let måde. Naturligvis løb man også den risiko at blive blanket af til sidste pfennig.

Det er klart, at lidt sjov med byens piger hørte med til de adspredelser, som satte lidt kulør på tilværelsen. Selv om al offentlig dans var forbudt, så kunne vi udmærket arrangere vore egne og ganske morsomme danseaftener. Jeg havde jo min håndharmonika og måtte naturligvis levere dansemusikken. »Dansesalen« var en foderlo i forbindelse med hestestalden, og »musiktribunen« var en hakkelsesboks, hvor jeg var placeret med min blæsebælg. Undertiden skaffede vi også lidt flydende varer, og så kan det nok være, der var »slag i frikadellen«. – Den slags baller havde nu også deres ulemper, idet det jo ikke var særlig hensynsfuldt over for hestene, som var tvangsindlagt til at overvære tummelen og ikke kunne få nattero. Det hændte da også flere gange, at gårdens overhoved, en gammel bedstefar, kom kl. 2 om natten og beordrede fyraften.

RUSSISKE KRIGSFANGER

En kold og trist novemberdag i 1915 rykkede et mærkeligt optog frem ad vejen fra Hundslev amtsbanestation til Helved. Det var et hold russiske krigsfanger, som kom fra en tysk fangelejr. Der var ca. 15 mand. De blev anført af en tysk vagtmand med gevær og opplattet bajonet. Deres blege ansigter og forslidte fangedragter vidnede om hvor sløjt de havde haft det i fangelejren. Øjenvidner fortalte, at fangerne samlede kålrabi op på vejen og spiste dem med stort begær. De er sikkert ikke blevet forsynet med madpakke ved afrejsen fra fangelejren. Fangerne skulle nu udstationeres til landbrugsarbejde. Der var god brug for denne ekstrahjælp i landbruget.

Fangerne blev indkvarteret i et aftægtshus, en gammel bindingsværksbygning, som hørte til gården, hvor jeg tjente. Huset var forud blevet indrettet til formålet. Der var en fælles opholdsstue til fangerne, og to andre rum var interimistisk indrettede som soverum for de 15 mand. Det var naturligvis uhyre beskedne forhold, som lod meget tilbage at ønske i hygiejnisk henseende. Men efter russernes eget udsagn var det dog at foretrække fremfor fangelejren, hvor tusinder var samlet under yderst slette forhold. Den tyske vagtmand, som havde opsynet med fangerne, havde sit eget værelse i samme hus. For at forhindre flugt var alle vinduer i fangernes rum forsynet med jerngitre som et andet fængsel.

På vor gård fik vi også tildelt en russisk krigsfange som medhjælp ved landbrugsarbejdet. Hans navn var Josef Kimstaz, en mand i 25-års alderen, en rank og prægtig skikkelse, bredskuldret og med kræfter som en bjørn. Han var tillige køn, med et flot og velplejet overskæg. – Jeg føler trang til at ride Josef Kimstaz en rune, for han blev min bedste ven og

arbejdskammerat i de følgende år. Endnu den dag i dag tænker jeg tit tilbage og mindes den venlige og godmodige russer, som jeg havde så mange gode dage sammen med.

Den første dag, vi arbejdede sammen, blev Josef sat til at hugge kvas med en håndøkse og huggeblok. Da jeg hen på formiddagen var færdig med at rense ud i staldene, fik jeg besked på at alliere mig med russeren ved kvashugningen. Det var spændende. En lille smule nervøs var jeg, da jeg nærmede mig den fhv. russiske »kriger«, som stod ved huggeblokken, bevæbnet med en skarpsleben håndøkse. Nå, jeg fik mig arrangeret ved siden af russeren, og vi så undersøgende på hinanden i nysgerrig tavshed. Hans godmodige ansigtsudtryk gjorde mig dog helt tillidsfuld. Ret længe varede det da heller ikke, før vi begyndte på en forsigtig »konversation«. Denne vor første samtale burde egentlig have været optaget på bånd. Det ville have været et sprogligt kuriosum. Jeg begyndte med at tiltale ham på tysk. Det viste sig, at han havde lært en hel del tyske ord og vendinger i fangelejren. Vi måtte til at begynde med supplere vort ubehjælpssomme sprog med kraftige fagter og håndbevægelser.

Det er egentlig forbavsende, så hurtigt den sproglige kontakt fungerede helt perfekt. Jeg skal nok vare mig for at sige »korrekt«, for du milde himmel, sikke et sprog. Dets sammensætning udviklede sig efterhånden til en blanding af dansk, tysk og russisk. Der gik ikke mange dage, før Josef og jeg kunne snakke helt ubesværet sammen om alle mulige ting.

Allerede den første dag fik jeg hans historie. Han stammede fra et forholdsvis velsitueret hjem i en provinsby i Centralrusland, havde fået en god uddannelse og havde også været på en højere skole. I sin militærtjeneste havde han fungeret som beslagsmed ved artilleriet. Josef Kimstaz var en af 90.000 russere, som Hindenburg fangede ved de masuriske søer i begyndelsen af krigen.

Noget af det første, jeg fortalte Josef, var, at vi var danskere og ikke havde det mindste tilovers for tyskerne og kun var med i krigen, fordi vi var tvunget til det. Så godt jeg nu kunne, forklarede jeg ham den historiske sammenhæng. Jeg tegnede

et kort på et stykke papir og viste ham Kongeå-grænsen og gav ham en udførlig orientering om krigen i 1864 og vor landsdels indlemmelse i det tyske rige. Jeg fortalte ham, at det land, vi kunne se hinsides Lillebælt, var det neutrale Danmark.

Det kan nok være, at mine historiske og geografiske orienteringer gjorde indtryk på den intelligente russer. Ikke mindst oplysningen om, at Danmark lå inden for synskredsen lod til at interessere ham særligt. Lidt senere og ligesom tilfældigt sagde han til mig på sit ubehjælpssomme tysk: »Djans,« – han kunne ikke udtale Jens – »warum Eisen vor Fenster?« – hvorfor var der jern for vinduerne? Jeg svarede beredvilligt, at det var naturligvis for, at russerne ikke skulle rende deres vej og stikke af til Danmark. Det morede ham, og han sagde: »Wenn ruski weglaufen, dan ruski weglaufen, ob Eisen oder nicht Eisen vor Fenster.« oversat, at når russerne ville stikke af, så gjorde de det uanset, om der var jern for vinduerne eller ej.

Josef Kimstaz var som nævnt en herlig arbejdskammerat. Jeg var vist nok den på gården, som havde hans fulde fortro- lighed, og vi kunne altid i fuld åbenhjertighed drøfte hverda- gens problemer med hinanden. Kun én eneste gang har han sat mig en skræk i livet. Vi havde en stor frugthave. I et stormvejr var der blæst et æbletræ om. Josef og jeg blev sendt ud for at save træet i stykker. For lettere at kunne slæbe de tykke grene bort fra stammen havde vi taget en hest og en jernkæde med. Af én eller anden grund blev vi uenige om fremgangsmåden. Begge ville vi bestemme, hvordan det skulle laves, og vi begyndte at mundhugges. Vi stod på hver sin side af det faldne træ. For at han ikke skulle misforstå mig, så bra- ste det ud af mig: »Ruski, du grosse Schweinehund«. – Den bemærkning kunne han ikke tage. Han tabte fuldkommen be- sindelsen og råbte: »Wass du sagen?« og sprang tværs igennem træets grene for at få fat i mig. Han nåede mig ikke – jeg løb alt, hvad remmer og tøj kunne holde. Jeg skulle ikke nyde noget af at komme i kløerne på den stærke, ophidsede russer. Jeg havde ganske givet fået en omgang tærsk – og det havde heller ikke været ufortjent. Der gik nok en halv times tid, in- den jeg vovede mig hen i hans nærhed igen. Så vinkede han

efter mig og tilkendegav med et lille smil, at der ikke var noget at risikere nu. Episoden fik ikke nogen varig virkning. Inden aften var vi de samme gode venner igen.

Det var forståeligt, at de russiske krigsfanger til tider led af hjemve. Det kunne godt give sig udslag i, at de blev umedgørlige. Det skete nogle gange, at de pure nægtede at gå på arbejde. Da kunne end ikke vagtmanden få dem ud af »barakken« om morgenen. Han truede dem med, at hvis de ikke gik på arbejde, så fik de heller intet at spise, al den stund de jo skulle have kosten på gårdene. En sådan demonstration kunne godt vare i flere dage. De kom dog ikke til at sulte. Ganske vist måtte de give afkald på varm mad. Men når kammeraterne kom hjem fra arbejde om aftenen, havde de lommerne fyldt med brød og frugt og andre godter til de »strej-kende«. Der var sammenhold i rækkerne.

Der var fanger, som aldrig hørte hjemmefra, og det var dem, som hjemlængslen pinte mest. Der er ingen tvivl om, at de krigsfanger, som var udstationeret til landbrugsarbejde, og da især i Nordslesvig, havde det betydeligt bedre end dem i de store tyske fangelejre. De blev gennemgående behandlet godt.

Kosten var den samme som for gårdens øvrige folk. Det var en almindelig regel, at alle, også fangerne, spiste ved samme bord. Dette var i strid med tyskernes reglement for behandling af krigsfanger, men de fleste vagtmænd så dog gennem fingrene med det, da de selv helst ville stå sig godt med den lokale befolkning. Der berettes dog om et tilfælde, hvor en vagtmand i en alsisk landsby kom ind på gården og så, at fangerne spiste til middag sammen med gårdens folk. Han forlangte, at reglementet skulle overholdes, og bebudede ny inspektion den følgende dag for at overbevise sig om, at hans ordre var efterkommet til punkt og prikke. – Og det var den. Da vagtmanden næste dags middag ankom til gården, måtte han til sin forbløffelse konstatere, at der blev serveret mad til russerne i gårdens stadsstue, og der var hvid dug på bordet, således som man plejer, når der kommer gæster. – Men altså – reglementet om særskilt behandling var overholdt, et virkelig typisk udtryk for sønderjysk lune.

Efterhånden som tiden gik, og der stadig ikke var udsigt til en snarlig afslutning af krigen, forekom det ret hyppigt, at de russiske krigsfanger forsøgte flugt til Danmark i det håb at nå hurtigt hjem. Fra næsten hver eneste by blev der berettet om flugt og flugtforsøg. Mange blev dog opfanget af tyske patruljebåde, og så ventede der dem en hårdere skæbne, idet de blev sendt til fangelejrene. Det største problem for at kunne realisere en flugt over vandet var at skaffe et fartøj. Det krævede lang tids hemmelig forberedelse. Men russerne var utrolig opfindsomme i den retning. Jeg har været i besiddelse af et fotografi af en interimistisk, men godt lavet tømmerflåde. Den bestod af en svær ramme af 4 bjælker, kvadratformet og tømret sammen med nogle tværstykker. Skroget var så forsynet med 6 trætonder, som var solidt fæstnet til flåden. Der var således plads til 6 mand, én i hver tønde. Desværre mislykkedes flugten, idet de midtvejs mellem Als og Fyn blev opfanget af en tysk patruljebåd, som tog fartøjet med indhold på slæb til tysk havn.

Min gode ven Josef Kimstaz flygtede nogle måneder før krigen sluttede i 1918, sammen med en halv snes andre kammerater. Barakkens jernstænger var bøjet til side som ståltråd, hele sjakket med undtagelse af 3 mand brød ud om natten. De var heldige og nåede til Fyn i to robåde. Kort tid efter fik jeg den sidste hilsen fra ham, et fotografi, hvoraf det fremgik, at han havde udstyret sig med et flot nyt sæt tøj i Danmark. Nu må Josef være en ældre herre, hvis han stadig lever. Revolutionen i Rusland var fuldbyrdet på det tidspunkt, da han vendte hjem. Så man må gå ud fra, at han og hans hundredtusinder hjemvendte kammerater helt rutinemæssigt er blevet indlemmet i det kommunistiske samfundssystem.

De russiske krigsfanger i Nordslesvig under den første verdenskrig hører med til beretningen om de fire onde år. Vi vil stadig have disse fremmede i erindring, når minderne om den tid dukker op. Den alsiske hjemstavnsdiger Martin N. Hansen har i sin digtsamling »Hvæ fowl må syng« et digt: »Ivan Abonasjoff«, en russisk krigsfange, som ved Kongeå-grænsen blev skudt ned af tyske vagtposter, et digt som på en smuk

måde giver udtryk for en følt og menneskelig vurdering af krigsfangernes skæbne og deres hjemve og længsel efter de kære derhjemme.

Endnu findes der i landsdelen enkelte russiske krigsfanger, som aldrig nåede hjem. Jeg tænker bl. a. på Nicolaj Kuznitszoff som er bosat her i min kommune. I begyndelsen af tyverne begav han sig på den lange rejse til Sibirien, hvor han stammede fra. Han nåede til Uralbjergene, hvor forbindelseslinjerne mod øst var afbrudt, og han vendte tilbage til Danmark. Nicolaj giftede sig og stiftede familie. Danmark er blevet hans andet fædreland. Han blev en god borger og en dygtig arbejder, helt og fuldt respekteret og anerkendt som en af vore egne. Nu modtager Nicolaj og hans hustru deres velfortjente folkepension. Kun sproget røber endnu Nicolajs fjerne herkomst. – Nicolaj Kuznitszoff var én af de tusinder, som fik sin livsbane omformet gennem den 1. verdenskrig. – Hvem ved? – måske går der et eller andet sted på vor klode enkelte sønderjyder, som det er gået på samme måde som Nicolaj. En kendsgerning er det i hvert fald, at ikke så få under krigen blev meldt savnet. Deres skæbne er aldrig nogen sinde blevet opklaret. Om nogen af dem stadig er i live kan ingen vide.

MOD SAMMENBRUD OG REVOLUTION

Da krigen udbrød i 1914, blev det fortalt, at ifølge en spådom ville krigens afgørelse falde, når de 14-års drenge var kommet i den tyske trøje. Selv om jeg aldrig har troet på spådomme, så må jeg erkende, at denne spådom gik i opfyldelse. Årgang 1900, den årgang som jeg tilhørte, var den sidste, der blev indkaldt til tysk militærtjeneste. I april 1918 mødte vi til session på hotel Alssund i Sønderborg. Jeg blev udskrevet til infanteriet. Da der på dette tidspunkt endnu ikke var den mindste ud-sigt til en snarlig afslutning af krigen, måtte man gøre sig for-trolig med, at man inden for den nærmeste fremtid ville blive indkaldt og efter nogle få ugers uddannelse i en eller anden garnison blive sendt ud i krigens helvede. For mit vedkommen-de kom det imidlertid til at gå helt anderledes.

En dag i april sad vi ved middagsbordet på gården, hvor jeg tjente. Vi var lige blevet færdig med at spise og sad og slud-rede lidt sammen i nogle minutter, inden vi rejste os fra bor-det. Der bliver banket på døren. Det er den tyske vagtmand, der har opsynet med de russiske krigsfanger. Han er ligbleg, og vi er straks klar over, at der er noget alvorligt på færde. Han har været på posthuset og medbringer et brev, som han overrækker fru Lind. – Et brev – med sort sørgerand – et dødsbudskab fra vestfronten – et stykke papir – en kuvert med påskriften: »Fürs Vaterland gefallen« – eller stod der: »Auf dem Felde der Ehre« (på ærens mark), jeg ved det ikke. Men det øjeblik glemmer jeg aldrig. Min husbond var falden. – Fru Lind – eller Lene, som vi tiltalte hende i daglig tale – brød sammen og havde i første øjeblik ikke sans for at åbne brevet. Hendes gamle mor var der også. De faldt hinanden grædende om halsen. Det var det andet af krigens dødsfre i

familien. En broder til fru Lind var også faldet – og nu hendes mand. En ubønhørlig skæbne for et ungt ægtepar, som kun for få år siden havde overtaget fædrenegården som deres fremtids-hjem og virkefelt. Et håb om et lykkeligt samliv med deres to små dejlige drenge var knust med et slag.

Hans Linds far var kommuneforstander i Helved kommune. Som sådan havde han en vis indflydelse hos myndighederne. Da min årgang fik indkaldelsesordre i juni måned, henvendte han sig til amtsforstander Jacobsen på Rumohrsgård med anmodning om at få mig frireklameret (fritaget) midlertidig under henvisning til manglende arbejdskraft og til, at hans søn, manden på gården, var faldet i krigen. Det lykkedes. Jeg fik udsættelse nogle måneder. En stakket frist ganske vist, men så var den tid da gået.

Den 27. oktober modtog jeg den frygtede »røde seddel«, indkaldelsesordren. Jeg skulle møde på Junkerhohlweg kasernen i Flensborg den 3. november kl. 8 om morgenen. Jeg var hjemme hos mor de sidste dage, inden jeg skulle rejse. Om formiddagen den 2. november kørte jeg sammen med fru Lind til amtsforstanderen. En sidste mulighed for en ny reklamation skulle forsøges. Det gik. Amtsforstanderen skrev en anbefaling, som jeg skulle medbringe til militærkommandoen i Flensborg. Men det var ikke uden betingelser. Han forlangte til gengæld, at fru Lind tegnede et krigslån på 200 mark. Det gik hun med til. Det kunne hun have sparet, men det var ikke til at vide på dette tidspunkt.

Der var meget dårlige trafikforbindelser på grund af de efterhånden store indskrænkninger i toggangen. For at nå rettidigt frem skulle jeg rejse hjemmefra ved 3 tiden samme dags eftermiddag. Jeg havde straks fra morgenstunden følt mig sløj og haft flere opkastninger. Mor mente dog ikke, det var andet end nervøsitet, fordi jeg nu skulle af sted. Hvor var mor sørgfuld og bekymret den dag, selv om hun prøvede på at opmuntre mig. Men var det så mærkeligt. Jeg var den fjerde, som hun måtte give afkald på til tyskerne. – Jeg stod med min kuffert i hånden og var i færd med at tage afsked med mor og mine yngre søskende. Stemningen var trykket. Mor græd.

Men så skete der noget mærkeligt – noget som endnu aldrig var hændt under den første verdenskrig. Landposten kommer ind ad døren i samme øjeblik, som jeg vil gå ud. »Jeg har et brev til dig« sagde posten. Jeg rakte ud efter brevet og kunne straks se, at det var fra militærkommandoen i Flensborg. I feberagtig spænding rev jeg kuverten op. Der stod kun 2 linjer – men indholdet – ja jeg måtte erkende, at miraklernes tid ikke var forbi. Jeg læste det både to og tre gange, inden jeg rigtig kunne tro på det. Men det stod der altså med maskinskrift: »Indkaldelsen af 27. oktober annulleres hermed. De skal ikke møde i Flensborg den 3. november«. – Jeg bebrejder mig selv, at jeg ikke har gemt dette interessante aktstykke.

For os alle var det et opløftende indslag i en mørk tid. Ikke bare dette, at jeg kunne blive hjemme, men hvad lå der bag ved en så usædvanlig afgørelse? Mon der ikke var noget om det, som vi længe havde anet, at det tyske kejserrige sang på sit sidste vers – og det var der. Tre dage senere, den 6. november 1918, kom den militære revolte i Kiel. Den 9. november flygtede kejser Wilhelm til Holland, den 10. november proklamerede socialdemokraten Philipp Scheidemann den tyske republik, og den 11. november blev våbenstilstandsdokumentet undertegnet. Krigen var forbi.

Som nævnt foran havde jeg det ikke godt den dag, jeg skulle være rejst. Det var dog ikke nerverne, som min mor var tilbøjelig til at mene. Jeg var angrebet af den spanske syge. Endnu samme dag måtte jeg gå til sengs med høj feber. Jeg lå alvorligt syg i 3 uger. På et vist tidspunkt var min tilstand efter lægens udsagn meget kritisk. Men jeg kom altså over det. Jeg var glad for, at jeg ikke var nået at komme syg i trøjen, for så var jeg omgående havnet på et militærlazaret, sammen med hundreder andre, som den hærgende epidemi havde gjort »ufähig«. Den spanske syge, fremkaldt af nød og underernæring, greb om sig som pesten og rasede over hele Tyskland og naturligvis også i Nordslesvig. Det påstås, at den spanske syge krævede flere dødsopfre i Tyskland end krigens samlede tab af døde. Det var sult og sygdom, som knækkede den sidste tyske modstand. Derom er der ingen tvivl.

I krigens kølvand fulgte revolution og omvæltning over hele Tyskland. Overalt – også i Nordslesvig blev der dannet arbejder- og soldaterråd, som overtog ledelsen på militære og civile områder. Selv om det kun kunne blive midlertidigt, så var det sikkert nødvendigt for at hindre det helt store kaos.

Min hjemstavnsø Als blev proklameret som republik, støttet på marinerne fra den tyske marinestation i Sønderborg, med en sydtysk skrædersvend som præsident. Dette er en historisk kendsgerning, selv om det republikanske eventyr kun holdt i 48 timer. Der gik mange morsomme historier om præsident Topfs dispositioner og »dagsbefalinger«. Bl. a. anordnede han omgående et eksportforbud fra republikken Als med den begrundelse, at nu havde befolkningen sultet længe nok, nu skulle man få lov til at leve anstændigt igen. Med stor tilfredshed modtog alsingerne ligeledes forkyndelsen om, at nu måtte man sige og skrive, hvad man ville, når blot det ikke drejede sig om en kontrarevolution. Det var lige hvad der passede de dansksindede, hvis presse under hele krigen havde været under stærk censur.

Min broder Peter var nogen tid før revolutionen kommet til garnisonen i Rendsborg og var tilfældigvis hjemme på orlov, da revolutionen udbrød. Det traf sig sådan, at han skulle melde sin tilbagekomst fra orlov netop en af de dage, da marinerne under præsident Topfs ledelse havde overtaget magten i Sønderborg. Min broder var stærkt i tvivl, om han under de foreliggende omstændigheder burde rejse til Rendsborg. Han kom dog til det resultat, at det var det klogeste at rejse, ud fra den betragtning at han ikke var forskriftsmæssigt »entlassen«. Han nåede dog ikke længere end til Sønderborg. Midtvejs på pontonbroen blev han standset af en 3-mands marinepatrulje. De spurgte ham om, hvor han agtede sig hen, hvortil han svarede: »Tilbage fra orlov til min bataillon i Rendsborg.« – »Om han da ikke vidste, at krigen var forbi?« Min broder var som de fleste andre frontkæmpere dekoreret med jernkorsets 2. klasse. Marinerne demonterede ham for denne stads og rev ham den sorthvide sløjfe ud af knaphullet, løsnede hans uniformsbælte med sabel og smed hele herligheden i Alssund og gav ham en

høflig, men bestemt besked på at vende tilbage dertil, hvor han var kommet fra. Lykkelig og veltilfreds vendte han hjem. Han måtte dog senere møde i Rendsborg for at blive hjemsendt på behørig måde.

Befolkningen i Nordslesvig interesserede sig meget lidt for det indre tyske opgør, men så meget mere for de nationale udsigter, som lå i den foreliggende situation. Den rent umiddelbare reaktion var naturligvis en uhyre lettelse over, at det nu var slut med myrderierne ved fronterne. 30.000 unge sønderjyske mænd havde i årevis kæmpet under de tyske faner. Men i glæden og befrielsen var blandet en dyb sorg og vemod over de tusinder, som blev derude på slagmarken. Dyrt havde det kostet. 5–6000 døde og mange tusinder blev lemlæstede og mærket af krigen for livstid. Tabene var dobbelt så store for denne lille landsdel, som de var i krigen i 1864 for hele Danmark.

Soldaterne var spredt over hele kontinentet, og der gik uger og måneder, inden de sidste nåede hjem. Min far, som lå ved østfronten, kom hjem nogle få dage før jul. Hans helbred havde ikke lidt skade, og han nåede en alder af 85 år. Min broder Jørgen, som ved krigens afslutning lå i den specielle sønderjyske fangelejr i Aurillac i Frankrig, nåede først hjem til påske i 1919. Sammen med mange hundrede andre kom han med skibet Skt. Thomas til København, hvor de fik en strålende modtagelse og blev udstyret med nyt tøj fra top til tå, inden rejsen gik videre til hjemstavn. Det var det officielle Danmarks, og det var danskernes hjertegribende velkomsthilsen til sønderjyske landsmænd. Men hans helbred var nedbrudt, og Jørgen døde i 1947, kun 49 år gammel. Min ældste broder Peter havde taget varig skade af sin gasforgiftning i Frankrig, og i 1950 døde han i en alder af 54 år efter en lungeoperation.

TIDEN DER FULGTE

Forud for det historiske folketingsvalg i 1939 blev der holdt en tale i den danske radio af gårdejer Wilhelm Deichgræber, Sjellerup, som på dette tidspunkt var en af spidserne i det tysk-nationalsocialistiske parti i Nordslesvig. I denne tale, som for øvrigt vakte mægtig opsigt over hele landet, sagde hr. Deichgræber: »Danmark har tabt sin ret til Nordslesvig, for Danmark har forvandlet Nordslesvig til en fattiggård.« – Denne karakteristik var et typisk udtryk fra den nazistiske agitations overdrev.

Ganske vist havde kriseårene i trediverne skabt store vanskeligheder i form af landbrugskrise og en forfærdende arbejdsløshed. Men det var jo en tilstand, som var fremkaldt udefra, og som gjorde sig gældende over hele landet, selv om krisen nok slog hårdest i grænselandet, der ikke havde samme økonomiske modstandskraft som det øvrige land på grund af det tyske marksammenbrud.

Men når der på noget tidspunkt skal tales om Nordslesvig som en fattiggård, må det afgjort blive det Nordslesvig, som Danmark overtog som et fallitbo efter første verdenskrig. Efter våbenstilstanden i 1918 og de dramatiske omskiftelser under revolutionen fulgte en folkelig national rørelse som en naturlig reaktion på fem årtiers national undertrykkelse samt fire års lidelse og savn og nød under krigen, og som egentlig i første omgang overskyggede den grå virkelighed, som landsdelen og dens befolkning befandt sig i. Der udkom i midten af trediverne en bog, redigeret af Nicolaj Svendsen og Svend Thorsen under titlen: På vej til Danmark. Bogen indeholder en række bidrag fra forskellige kendte mænd i Sønderjylland, som på en fortræffelig måde belyser de erhvervsmæssige, økonomi-

ske, sociale og kulturelle forhold i overgangstiden fra 1918–1920.

Uden at fordybe mig i dette emne vil jeg gerne citere enkelte uddrag af den nævnte bog med angivelse af forfatterne.

Nicolaj Svendsen om vareforsyningsforholdene umiddelbart før våbenstilstanden - - - Butikkerne stod tomme. Købmanden havde bogstaveligt talt intet at sælge ud over nogle erstatningsstoffer, som var meget ringe. Man vendte og lappede de gamle beklædninger og afhændede, hvad der ikke duede mere, på rådhuset, hvor de blev omsyet til de allerfattigste. De ting, der fremstilledes af papir og brændenælder, var ikke meget efterspurgt. I fattigkvarterer ejede de færreste blot én skjorte. Alle gik i udtrådte sko og støvler, som var købt før krigen og med omhu holdtes vedlige. - - - Rigtig sæbe gaves ikke mere - - - brødet var bagt ved hjælp af ubestemmelige erstatningsmidler. Gamle folk, syge mennesker og børn kunne få udleveret noget sødmælk mod lægeattest.

Amtslæge, dr. med. H. Lausten-Thomsen om ernæringsforhold og befolkningens helbredstilstand: - - - I Tønder fås i øvrigt om ugen 1600 g brød, 125 g kød, 70 g smør, 125 g marmelade. Til i sommer (1919) er der givet løfte om et æg hver 14. dag. En voksen mand får altså daglig ad lovlig vej 1000–1250 varmeanheder, en trediedel af et arbejdende menneskes behov. Så kommer naturligvis, hvad man kan få ved alskens svig og ad smugveje. Det er i dag betingelse for at kunne leve. Den store bonde og den rige købmand kan betale ågerpriser, og de skal nok komme igennem, men for småkårsfolk er det tungt og hårdt at skaffe det allernødvendigste til veje. Deres tilværelse er i dag en kamp for selve livet.

Vi har læst om 20.000 mennesker, der døde af sult i Bøhmen. Jeg har set de rumænske krigsfanger dø i tyske fangelazaretter i Frankrig, og aldrig glemmer jeg deres udpinte åsyn og svulne lemmer – men lignende kan vi møde i Sønderjylland. Måske endda ikke sultedøden i dens skrappeste form, men folks helbred ødelægges, deres modstandskraft nedbrydes. I

dybeste forstand er det alligevel sult og kulde, de dør af, når sygdommen rammer dem.

Gårdejer Hans Schmidt, Østerlindet, om tvangsafleveringer til tyskerne: - - - Da jeg i 1914 rejste ud til krigen, var der på gården 40 stykker kvæg og 70 svin. Da jeg kom hjem, var der 6 køer, 5 stykker ungvæg og kalve og 1 – siger og skriver ét – svin. Under disse omstændigheder var det ikke med begejstring, at jeg kort efter at være vendt hjem modtog meddelelse om, at jeg – som andre – skulle aflevere et stykke voksent kvæg. En af køerne var syg, og den kunne jeg naturligvis bedst undvære. Kommuneforstanderen mente, at hvis jeg blot kunne få koen afleveret i levende tilstand, ville præstationen blive taget for god – radmagre var jo alligevel alle de, der blev afleveret. Da vi fik koen ud af stalden i den stærke, friske luft, kunne den imidlertid ikke gå. Vi lagde så en dør på en slæde, et par heste for, og så gik det af sted til banegården med koen. Al vor umage var dog forgæves, koen var for dårlig, den blev slået ihjel, og vi måtte aflevere en anden i stedet.

Ovenstående citater viser i glimt de bestående tilstande i Nord-slesvig ved krigens afslutning. Da var sammenligningen med en fattiggård ikke helt ved siden af. Jeg vil gerne tilføje nogle kommentarer ud fra personlig erindring fra den tid.

Ved en vurdering af de sociale ernæringsmæssige forhold må der drages et tydeligt skel mellem land og by, og det må slås fast, at nødstilstanden i byerne var afgjort værre end i landkommunerne. Naturligvis var landbrugsbedrifterne hårdt trængt af afleveringspligten. Men trods strenge straffebestemmelser forstod landbrugerne at omgå lovene og føre myndighederne bag lyset. De stjal af deres egne produkter med god samvittighed. Man var utrolig opfindsomme med hensyn til indretning af hemmelige gemmesteder for rug og hvede til brød, kød, flæsk og kartofler og andre rare ting. I marker og skove blev der ved nattetid gravet forrådkamre ned i jorden, som med jern- og blikplader og andet egnet materiale blev omhyggeligt isolerede mod vand og fugt. Derefter blev det

hele jævnet til og camoufleret, så ingen uvedkommende kunne opdage det. Hvis varerne skulle skjules hjemme på gården, måtte det i hvert fald være på et meget udspekuleret sted. Man må erindre, at de tyske myndigheder ikke sjældent foretog husundersøgelser for at finde de forbudte varer. Enkelte kom til at hænge på den – og så vankede der selvfølgelig, foruden konfiskation af hele lageret, store pengebøder. Der konstateredes også adskillige tilfælde af angiveri. Men i det store og hele foregik den ulovlige trafik dog nogenlunde uhindret i så stor udstrækning, at myndighedernes kontrol overhovedet ikke kunne blive effektiv. Det var heller ikke ukendt, at myndigheds-personer lod sig bestikke – med forbudte varer. – Herregud, de skulle jo også leve. Det blev fortalt, at på en alsisk gård blev en tysk gendarm fanget af russiske krigsfanger, da han var i færd med at stjæle en røget skinke i en skorsten. En sådan beretning gav anledning til stor morskab i befolkningen.

Dengang havde man ikke som i vore dage en kværn på hver gård. Alt skulle males på egnens vind- eller vandmølle. Nu var det jo således, at mølleren ved dagslys og på lovens grund kunne formale de lovlige rationer til foderbrug. Men den helt store travlhed på møllen kom efter midnat, når hele landsby-folket sov. Så mødte de formummede skikkelser med deres større og mindre poser, hvis indhold skulle blive til mel og gryn. Mølleren løb en risiko, men det gik som regel. Han fik jo også sin del af puljen og kunne måske ved siden af handle lidt sort. Det kunne der ikke ske så meget ved. Alle var jo under anklage. Jeg husker engang, at en kone havde bragt en pose korn til maling på vandmøllen i Helved. Da hun kom for at hente det, lavede hun vrøvl, fordi der efter hendes mening var alt for lidt i posen. Skidt med det, sagde mølleren, den skal jeg nok klare, og så supplerede han posen op med nogle skovl-fulde mel af en anden mands pose.

Vi, der arbejdede på gårdene, led ikke sult, selv om kosten vel nok var lidt ensformig. Kaffe blev lavet af brændt korn. I stedet for smør og margarine fik vi en substans, som var blandet sammen af forskelligt, såsom mel, mælk og kartofler. Det blev populært kaldt tapetklister. Sukker var rationeret til

det bare intet. – Men altså – vi kunne dog leve og blive mætte.

Det var værre med beklædning og fodtøj, især med arbejdstøj. Det var ganske umuligt at skaffe nyt tøj. For en mor med børn, såvel dem, der var hjemme, som dem, der var ude at tjene, var det store problem at holde sammen på det gamle tøj. Opgaven var næsten uløselig. Jeg fik engang foræret en arbejdstroje af min husbond. Den burde egentlig have været opbevaret på et museum som et håndgribeligt stykke fra den tid. Trøjen var god nok – det var den. Den var syet af en hvid borddug, som havde kendt bedre dage. Så var den farvet mørkeblå. Lidt på afstand tog trøjen sig helt normal ud, men kom man nærmere, kunne man se borddugens prægtige blomstermønstre træde klart frem. Men den var alligevel helt festlig, fordi alle folk, jeg mødte, bærede mig med et smil, når de fik øje på blomsterpragten.

Jeg husker et andet træk. Da vi kom ind i 1919, begyndte forlystelseslivet så småt at komme i gang. De fleste unge havde trods alt lidt, der lignede søndagstøj. Vi brugte dengang ikke som i dag sportsskjorter med fast nedfaldsflip, men skjortebryst med løs, stiv knækflip. Både bryst og flip blev efter krigen fremstillet af stivet hvidt papir. Straks når man satte det på, så det ganske nydeligt ud og kunne næsten ikke skelnes fra det, der var fremstillet af rigtig linnedstof. Men ak og ve, herligheden varede som regel ikke mange halve timer. Når vi til dans blev varme og svedige, så begyndte både bryst og flip at »smelte«. Der dannede sig store valker i brystet, og det varede ikke længe, før den åh så præsentable knækflip bøjede sig som en klud ned over jakkeopslaget. Det var et kosteligt syn at skue balkavalererne en sådan aften. Men det gjorde intet skår i festglæden. Den ene kunne ikke pege fingre ad den anden. Heller ikke pigerne gjorde ophævelser – også ved deres bal-kostume var et eller andet ikke helt forskriftsmæssigt.

DE NATIONALE FORVENTNINGER

Ingen, der ikke selv har oplevet det, kan gøre sig en virkelig forestilling om de stemninger, der rørte sig i den sønderjydske befolkning i de nærmeste uger og måneder efter krigens afslutning i 1918. Ingen var i tvivl om, at det tyske sammenbrud måtte medføre, at det store nationale håb om genforening nu måtte gå i opfyldelse. Nu var der igen en fremtid i sigte, en fremtid med Danmark, en fremtid under det rødhvide korsbanner. Folk kunne give udtryk for deres sande meninger uden frygt for myndighedernes tryk. Aviserne kunne i frihed tolke befolkningens nationale stemninger, længsler og forhåbninger.

Den danske sang lød med klang og inderlighed. En forjættende frihedsbølge, der virkede som balsam på de smertende sår. – Alle var vi undergivet en fællesskabets stemning, som én stor familie. Vi følte en ubændig trang til at samles. Og der blev afholdt møder i kroer og forsamlingshuse med en tilslutning, der truede med at sprænge alle rammer.

Det der i første række interesserede befolkningen var naturligvis, hvad der foregik på det politiske plan.

H. P. Hanssen, sønderjydernes ubestridte fører og talsmand i den tyske rigsdag, var naturligvis den drivende kraft i det danske initiativ. Et kolossalt ansvar var lagt på denne mands skuldre i de skæbnesvangre uger i efteråret 1918. Alle H. P. Hanssens øvrige nationale fortjenester ufortalt, kan det vist fastslås, at hans manddomsgerning i denne afgørende periode til sene tider vil lyse i Danmarkshistorien. Hans klarsyn, hans nøgterne indstilling til problemerne, hans ukuelige vilje og hans ansvarsbevidste holdning måtte uvilkårligt aftvinge befolkningen respekt og uforbeholden tillid. Denne vurdering har intet at gøre med den strid, der opstod om grænsedragningen.

H. P. Hanssen var i sin egenskab af tysk rigsdagsmand godt orienteret om udviklingen på det storpoltiske område. Allerede i begyndelsen af oktober, da det kunne forudses, at det tyske sammenbrud var nær forestående, foretog han sit første udspil. Den 16. november afholdt vælgerforeningens bestyrelse og tilsynsråd møde på Folkehjem i Åbenrå, hvor man formulerede den danske befolknings ønsker vedrørende en kommende afstemning. Dagen efter, den 17. november, afholdtes det historiske friluftsmøde på pladsen foran Folkehjem, hvor tusinder danske kvinder og mænd var mødt op for at høre H. P. Hanssens tale om hjemkomst til Danmark.

Åbenråmødets stemning forplantede sig ud over landsdelen som en fanfare. Rundt om i sognene blev der indkaldt til nationale møder. Det var intet problem at skaffe talere til de mange møder, der var altid lokale foregangsmænd i den danske bevægelse, som var i stand til at påtage sig i jævne ord at tolke tidens nationale udsigter.

Jeg deltog i et sådant møde i Asserballeskov kro. Salen og husets øvrige lokaler var fyldt til trængsel af en begejstret og feststemt befolkning fra omegnen. Det var betagende at høre og synge med på de danske sange. Så stod Hans Eriksen, Almsted, den senere sognefoged i Notmark sogn, på talerstolen. Det var helt naturligt, at det faldt i hans lod at føre ordet ved dette første store nationale møde.

En anden taler ved dette minderige møde var husmand Christen Becker fra Asserballe, den senere pioner inden for husmandsbevægelsen og formand for husmandsbrugskommissionen i Sønderborg amt.

Det er klart, at der i alle danske kredse var en levende trang til at komme i gang med det nationale arbejde, som så brat blev afbrudt i 1914, bl. a. også for ungdommen. Endnu inden udgangen af november blev der i Asserballeskov startet to gymnastikhold, et for karle og et for piger. Karleholdet blev ledet af Ernst Christensen, Asserballe, en søn af Christen Ernst Christensen, den senere folketingsmand for Venstre i Augustenborg valgkreds. Pigeholdets leder var Ernst Christensens søster. Jeg var blandt deltagerne i dette første gymnastik-

hold, og det var virkelig morsomt at være med efter fire ørkesløse ungdomsår uden indhold, uden et organiseret fællesskab.

Selv om det ikke var nogen absolut betingelse, så skulle vi helst møde i de traditionelle hvide benklæder til gymnastik. Det var vanskeligt at klare under den herskende mangel på tøj. Men på en eller anden måde fik mor dog fremtryllet nogle stykker hvidt stof, hvoraf hun syede mig et par rigtig pæne gymnastikbenklæder.

Ernst Christensen var kort forinden vendt hjem fra krigen. Også før krigen havde han deltaget i gymnastik og andet ungdomsarbejde. Nu gik han med liv og lyst i gang med det første »efterkrigshold«, og han var selv knagende dygtig og havde fremragende lederevner, ligesom det var hans fortjeneste, at der herskede en virkelig kammeratskabsånd i holdet. Det var virkelig festligt, når vi indledte gymnastikken hver aften med en rundmarch i salen under afsyngelse af:

*Nu ranker vi ryggen og synger en sang,
det letter på foden, når vejen er lang.
Vi føler os unge, vi føler os fri,
vort bryst må ha' luft, derfor stemmer vi i.
Hvad der bor i et folk
har sangen til tolk.*

Vi havde gymnastikopvisning 2. påskedag 1919 med stor tilslutning. Da de allerfleste deltagere var med til gymnastik for første gang, kunne der naturligvis ikke være tale om et elitehold. Men det var en dejlig vinter oven på de mørke triste krigsår. Det var både første og sidste gang, jeg var med på et gymnastikhold.

JEG SKIFTER PLADS

Gården i Helved, hvor jeg tjente, blev den 1. april 1919 overtaget af Hans Linds bror, Jacob Lind. Hans Linds enke flyttede til Augustenborg, hvor hun havde købt et hus. Jeg var fæstet til 1. maj af fru Lind, men på grund af ejerskiftet var jeg kun forpligtet til 1. april. Imidlertid blev det aftalt, at jeg kunne blive hos den nye mand til 1. maj.

Nu måtte jeg se mig om efter en anden plads. En dag fik jeg besøg af en gårdejer fra Hundsløv, som gerne ville fæste mig for et år. Han var for øvrigt en svoger til brødrene Lind. – Jeg sagde: nej. – Jeg havde hørt noget om, at han undertiden behandlede sine karle lidt hårdhændet. Der blev ingen aftale i den omgang, men han ville komme igen om 8 dage, så håbede han, at jeg nok var kommet på andre tanker. Han kom ganske rigtig igen. Men jeg havde ikke ændret standpunkt. Så sagde han til mig, at han godt vidste, at folk snakkede om, at han ved lejlighed havde givet sin karl én på sinkadusen, så hvis det var dette, der gav mig betænkeligheder, så kunne jeg jo blive fæstet på den betingelse, at jeg ikke skulle ha' klø. »Ja, den er helt i orden,« sagde jeg, »du kan hente mig 1. maj.« Lad mig med det samme tilføje, at betingelsen blev overholdt. I de 1½ år, jeg var i pladsen, kom det ikke til håndgribeligheder, selv om det et par enkelte gange var lige på vippen.

Min generations ungdom fik en dårlig start – opvokset under krigens unormale forhold, hvor hverdagen ofte var en kæde af lovovertrædelser og legen kispus med myndighederne. Vore fædre og opdragere, de, der skulle være vore vejledere og gode rådgivere, lå ved fronterne, og opdragelsesproblemet var overladt vore mødre, som i mange tilfælde ikke evnede at klare også dette foruden de øvrige byrdefulde pligter, der var lagt på de-

res skuldre. Krigstidens ungdom var nok til en vis grad demoraliseret, men det er min opfattelse, at det store flertal af unge vil nå en naturlig balance og ligevægt i sindet, når først de vokser frem til skelsår og alder. Og sådan er det også i nutiden.

Det tør nok antydes, at min ungkarletilværelse i den nye plads blev betydelig livligere end i Helved. Efterhånden var man ved at være voksen og følte kræfterne svulme både på den ene og den anden måde. Krigen var forbi, og nu ville man gerne nyde ungdomsårene. Jeg skal da også gerne erkende, at det var så som så med moralen blandt den tids ungdom, og jeg var ikke et hår bedre end de fleste andre. Hundslev var en stationsby, og gården, hvor jeg tjente, lå lige i centrum, kun 50 meter fra stationskroen, som blev samlingssted for de unge om aftenen. Og det var nu ikke altid så heldigt. Træffestedet for ungdommen var som regel på stationen, når aftentogene kom. Så var vi altid udsat for fristelsen til at smutte ind på kroen og få en kaffepunch. Men det blev undertiden til mange omgange, og det kunne godt blive sent, inden vi i en noget om-tåget tilstand kunne finde vejen hjem – hvis vi da kunne det.

Ud fra egne erfaringer og oplevelser som ung er jeg da også mild og forstående, når talen er om ungdommens udskejelser i vore dage. Mange er tilbøjelige til at glemme, at de selv har været unge engang. Der er såmænd ingen grund til i tide og utide at løfte pegefingern og udbrede sig over ungdommens fordærv – i hvert fald ikke så længe løjerne ikke tenderer mod kriminalitet. Der stilles store krav til nutidens ungdom. Til gengæld må det være de unges ret at give udtryk for den livsglæde og livsudfoldelse, som nu engang hører ungdommen til.

Min musik-hobby dyrkede jeg gennem alle ungdomsåre. Jeg blev en slags »spillemand« ved improviserede baller og sammenkomster i omegnens kroer. På den måde tjente jeg også en ekstraskilling, og det var kærkomment, eftersom pengelønnen i disse år så hastigt mistede købekraft, at man efterhånden ikke var i stand til at skaffe de nødvendige fornødenheder.

Jeg kom ofte sammen med en ven, en smedesvend Chr. Møller, som arbejdede for sin onkel, smedemester, senere grosse-

rer Jørgen Møller, Hundslev. Vi havde mange hyggelige aftener i svendekammeret. Her blev der dyrket sang og musik, så det var en lyst. En søn af smedemesteren, en dreng i 14-15 års alderen, var dygtig til at spille violin, og vi øvede os mange aftener i samspil og fik også ved lejlighed praktisk brug for det. Jeg husker, at engang havde et omrejsende tivoli slået sine skydetelte og en karrusel op ved Hundslev kro. Der var annonceret med dans i kroen om aftenen, og byens og egnens unge mødte frem i store skarer. Desværre viste det sig, at dette med dansen bare var et reklametric. Der var ingen musikere bestilt, og der var optræk til ballade. Men så blev der sendt bud efter Chr. Møller og mig, og vi reddede situationen med vor violin og håndharmonika. Hatten gik rundt, og vi tjente den aften hver 20 mark.

Violinspilleren var ikke konfirmeret på dette tidspunkt. Han gik på Statsskolen i Sønderborg, hvilket ikke var helt almindeligt dengang. Han var ualmindelig intelligent, og det var en almindelig opfattelse, at han med sine kundskaber og viden ville drive det vidt. Det kom også til at holde stik, selv om det ikke blev på musikkens område. Den lille 15-årige purk, som jeg dengang spillede sammen med, er i dag den landskendte professor Chr. Møller, som i en lang årrække var Niels Bohrs nære medarbejder. Jeg har ikke haft kontakt med Chr. Møller siden 1920.

DEN TYSKE INFLATION

Ordet inflation er i vor tid indgået som permanent udtryk i vor politiske sprogbrug. I årene efter den anden verdenskrig har en inflatorisk udvikling i det økonomiske liv stadig gjort sig stærkere gældende. Det er velkendt, at en af tidens vanskeligste opgaver har været at skabe en holdbar balance mellem prisniveau og indtægtsniveau. Begge disse faktorer har stadig presset opad og har medført en forringelse af møntværdien. Det betragtes som et samfundsonde, og er det vel også. Det reelle spørgsmål er, hvorledes inflationen har virket på befolkningens levestandard. Og da er det en kendsgerning, at vor levestandard er nået til en højde som aldrig tidligere kendt. Dette er naturligvis ikke en følge af inflationen, men har mange andre samvirkende årsager. Vi må erindre, at inflation også har gjort sig gældende i alle andre lande, som vi har samhandel med. Med sine fejl og mangler har pristalsreguleringen dog medført en vis afbalancering.

Den inflation, som vi oplevede i overgangstiden fra 1918-1920, var helt anderledes. Den økonomiske udvikling var i dette tidsrum et ubeskriveligt kaos og ganske blottet for samfundets kontrol. Tilstanden måtte få hårde følger for den jævne befolkning. For det store flertal, og ikke mindst for lønarbejdere, betød inflationen en ulykke, som gjorde hverdagen til en bitter kamp for tilværelsen.

Jeg skal i det følgende give nogle eksempler på, hvorledes forholdene artede sig i denne overgangstid.

Håbet om en hurtig genforening måtte opgives. Dette kunne utvivlsomt have afbødet mange ulykker og skævheder. Ingen havde regnet med, at der ville gå ca. 20 måneder fra våbenstilstanden til genforeningen, og dette blev i høj grad til skade

for erhvervslivets dispositioner og hele tilpasningsprocessen. I løbet af 1919 flød en stadig stigende strøm af varer til det sultende og udmarvede Nordslesvig såvel ad legale som illegale kanaler. Profithajerne og fidusmagerne havde deres store chance. Det var lovligt at rejse til det gamle land og hjembringe 5 kg varer. Det udartede sig til smugleri i den helt store stil, som myndighederne var ude af stand til at kontrollere. Det presede varepriserne op i et helt urimeligt niveau. Ganske vist kunne de rationerede varer købes til en billigere pris, men rationerne var efterhånden blevet så små, at ingen kunne klare sig med dem, og man var derfor henvist til at betale de høje priser i den fri handel for at kunne leve og eksistere som menneske. Ugebladet »Sønderjyden«, som blev udgivet af Sønderjydsk Arbejderforening, bragte den 23. november 1919 en fortegnelse over en række varepriser sammenlignet med priserne på de tilsvarende varer i 1914. Jeg gengiver denne tabel her, da den giver et meget realistisk billede af situationen.

Levnedsmidler, som kan fås uden kort

	Prisen i Mark 1914	Prisen i Mark 1919	Procent- stigning
Hvedemel pr. pund	0,16	2,00	1150
Et hvedebrød	0,20	3,00	1400
Et rundstykke	0,02	0,30	1400
Risgryn pr. pund	0,18	4,50	2622
Rismel	0,15	4,50	2900
Knust havre	0,16	2,00	1150
Sukker	0,24	6,00	2400
Kaffe	1,50	15,00	900
Smør	1,30	25,00	1823
Margarine	0,70	11,50	1543
Fedt (amerikansk)	0,60	9,00	1400
Flæsk	0,90	10,00	1011
Oksekød	1,00	6,00	650
Pølse	1,00	10,00	900
Ærter	0,18	3,50	1844
Et æg	0,08	1,50	1775

Klæder og fodtøj

	Prisen i Mark 1914	Prisen i Mark 1919	Procent- stigning
En herreklædning	30,00	300,00	900
dito	60,00	700,00	1067
Et par herrestøvler	9,00	85,00	844
dito	15,00	180,00	1100

Brændsel

100 pd. koks	1,20	11,00	817
100 pd. briketter	1,10	8,00	627

Priserne er i sig selv naturligvis kun den ene side af billedet. Jeg nævner nu nogle eksempler på lønindtægterne. I byerne bestod der dengang en række tyske fagorganisationer, som var i næsten ustandselig aktion for at hæve lønningerne i takt med prisudviklingen, men det lykkedes aldrig at skaffe dækning, eftersom priserne steg fra uge til uge. Inden for industrien og byerhvervene varierede ugelønninger i nov. 1919 fra 100–140 mark. En tilsvarende ugeløn før 1914 var 30–35 mark. Misforholdet er ubestrideligt. Lønudviklingen efter krigen formede sig nogenlunde således: Metalarbejdernes timelønninger var i maj 1918 0,50 mk., april 1919 2 mk., januar 1920 4,30 mk., februar 5,30 mk. og marts 6 mk. Sidstnævnte timeløn blev gennemført efter en 8 dages strejke i metalindustrien. I landkommunerne, hvor arbejderne ikke var organiserede, var misforholdet på en måde endnu grellere. I begyndelsen af 1920 lå en landarbejders dagløn fra 5–10 mk. Hertil skal dog føjes, at de, der arbejdede ved landbruget, fik kosten på gårdene. Men familien derhjemme skulle jo også leve.

Jeg var fæstet som enekarl for en løn af 600 mk. for et år, fra 1. maj 1919 til 1. maj 1920, med halvårlig lønudbetaling. Jeg fik den 1. november udbetalt 300 mk. og skulle så i henhold til det indgåede fæstemål have de resterende 300 mk. udbetalt den 1. maj 1920. I betragtning af prisernes himmelflugt og lønnens forringede købeevne, gik jeg en dag i april til min husbond og krævede flere penge for det sidste halvår. Han

kunne godt se urimeligheden, men ville dog ikke strække sig længere end et tillæg på 100 0/0, således at jeg den 1. maj skulle have udbetalt 600 mk. Det var naturligvis alt for lidt, men jeg slog til ud fra den betragtning, at jeg ikke kunne forvente at tjene mere ved at skifte plads, da forholdene var de samme på alle gårde.

På lønningdagen kom min husbond ud i karlekammeret ved middagstid og overrakte mig et bundt pengesedler. Da han var gået, talte jeg pengene efter. Der skulle være 600 mk., men der var kun 500 mk. Jeg gik ud fra, at der måtte foreligge en misforståelse og henvendte mig omgående til min husbond for at få en nærmere forklaring. Han sagde, at det var rigtig optalt med de 500, jeg måtte jo huske på, at jeg i henhold til det oprindelige fæstemål kun havde krav på 300 mk. Dette forsøg på at spare en fedteskilling var dog mere, end jeg kunne tage. Jeg gjorde ham opmærksom på, at medmindre de resterende 100 mk. omgående blev betalt, ville jeg fraflytte pladsen, inden der var gået en time. Jeg gik ud i karlekammeret og begyndte at pakke mit kluns. Men der gik ikke mange minutter, før husbond kom og stak mig en 100 mk. seddel, og så blev den aktion afblæst.

Hvad kunne jeg så købe for min årsløn på 900 mk. Ja, jeg købte cigaretter i Hundslev kro, som kostede 1 mk. for 3 stk. Det vil sige, at jeg for en dagløn kunne købe 9 cigaretter, så blev der endda ingen til om søndagen. Der var altså ingen fare for, at jeg skulle blive nicotinforgiftet, selv om jeg købte cigaretter for hele min løn. Jeg kan måske stille problemet op på en anden måde. Af høsten 1919 solgte min husbond 50 tdr. ærter, som blev betalt med 600 mk. pr. td. Med andre ord – ved et års arbejde havde jeg tjent 1½ tdr. ærter.

Banker og sparekasser svulmede i kolossale millionbeløb, men kendsgerningen var, at den tyske markværdi kørte støt og sikkert mod afgrunden. I december 1918 skulle der 2 papirmark til 1 guldmark, men i december 1919 allerede godt 11 papirmark til 1 guldmark. Da vi fik dansk kronemønt 20 maj 1920, gav det én krone for 13,50 mark. Markbeholdningen var nærmest værdiløs. De fleste stod faktisk på bar bund.

Ganske vist blev der gennemført en slags valutagodtgørelse, hvorefter indestående i banker og sparekasser før 1914 blev omregnet i danske kroner efter en nærmere fastsat skala, som skulle give forholdsvis mest til de små sparere. Jeg skal dog ikke komme nærmere ind på hele dette store problem, som var såre kompliceret, men inddrænke mig til at fastslå, at den forarmelse, som var en følge af markfaldet, kom til at svie til den sønderjyske befolkning og erhvervslivet i mange år efter genforeningen.

DEN SOCIALE URO I OVERGANGSTIDEN

En forårsdag i 1919 blev der opslået plakater og uddelt løbesedler i Hundslev om et stort offentligt møde, som skulle afholdes i Hundslev kro, arrangeret af Sønderjydsk Arbejderforening. Denne organisation, som blev startet umiddelbart efter krigens ophør med et beskedent medlemstal, voksede som en lavine i løbet af 1919 og nåede op på ca. 10.000 medlemmer. Den var, om jeg så må sige, en dansk afløser af de arbejder- og soldaterråd, der blev oprettet i revolutionens kølvand, men hvis virksomhed blev betydningsløs efterhånden, som soldaterne fra det indre Tyskland rejste hjem. Sønderjydsk Arbejderforening repræsenterede den jævne danske lokale befolkning og påtog sig mangeartede opgaver. Foreningen havde som medlemmer ikke blot arbejdere, men tillige husmænd og mindre næringsdrivende og håndværkere, i det hele taget alle, som var placeret nederst på samfundsstigen, alle dem, der var hårdest ramt af den sociale nødstilstand. Det var ikke en politisk organisation, ej heller en faglig.

Da det forannævnte møde blev annonceret, havde jeg ganske vist hørt et og andet om arbejderforeningen. Men i de kredse, hvor jeg færdedes, hos gårdmændene og gårdmandsønner, ringeagtede og hånede man denne forening, og de møder, som den holdt, karakteriserede man som bolsjevismøder, og dens medlemmer kaldte man anarkister. Man kunne ikke forsone sig med, at bevidste sociale modsætninger skulle komme åbent frem i denne landsdel, hvor de dansksindede hidtil havde holdt sammen under det nationale tryk.

Jeg besluttede mig at deltage i mødet for at få lidt at vide om, hvad det var, denne forening arbejdede med. Selv var jeg jo ungarl og havde ikke den samme baggrund for at forstå

Ved indgangen til Invalideskolen i Sønderborg 1921. Lassen-Osbæk ved siden af en sygeplejerske for oven til venstre.

tidens alvor som den familieforsørger, der havde ansvar for kone og børn. Ved mødet blev der holdt en tale af en krigsinvalid, som havde mistet begge ben i krigen. Han hed Peter Lassen, populært kaldet Lassen-Osbæk. Han var senere efter genforeningen med til at stifte den socialdemokratiske kredsorganisation i Augustenborg kreds og var i nogle år en af forgrundsfigurerne inden for partiet. Senere sluttede han sig til det kommunistiske parti, hvor han virkede ihærdigt i Sønderborg. Så vidt jeg ved, vendte han igen tilbage til socialdemokratiet, hvor han dog ikke kom til at spille nogen rolle,

og er nu for mange år siden forsvundet fra den politiske arena.

Lassen-Osbæk var virkelig en taler af format. Han var den fødte agitator. Jeg blev mægtig imponeret, da jeg hørte ham første gang ved mødet i Hundslev. Salen var stuvende fuld. Taleren sad støt og velafbalanceret i sin rullestol og holdt en ildnende tale, som ikke kunne undgå at gøre indtryk på hver eneste deltager i den store forsamling af småkårsfolk. Hvem kunne også med større ret og med en mere konkret baggrund end han, hvem krigen havde mishandlet på det frygteligste, på tale samfundets uretfærdige behandling af småkårsfolk. – Og hvad talte han så om? Det var ikke blide ord, der faldt om de bestående forhold, om spekulanternes, smuglernes og profit-hajernes dispositioner og dansen om guldkalven samtidig med at den jævne arbejdende befolkning måtte føre en bitter kamp for at skaffe det allernødvendigste. Lassen-Osbæk fremdrog en række eksempler, hovedsagelig på ernærings- og varefordelingsområdet, hvor der blev begået oplagte uretfærdigheder over for de mindrebemidlede. Hans tale vendte sig også imod de førende danske nationale kredse og ankede over, at arbejdere og andre småkårsfolk blev set over hovedet i arbejdet med at forberede den kommende folkeafstemning og genforening. Konklusionen var, at skulle det lykkes for småkårsstanden at rette op på de sociale forhold og være medbestemmende på den nationale front, da kunne det kun ske ved at slutte op om Sønderjydsk Arbejderforening.

Jeg husker, at mange af deltagerne efter mødets afslutning meldte sig ind i foreningen. Selv gjorde jeg det ikke. Det hele var jo nyt, og som ungkarl mente jeg, at en sådan sammenlutning først og fremmest var beregnet for familieforsørgere. Men sikkert og vist er det, at mødet satte tanker i sving hos mig, som var helt nye. En anden ting ved dette møde står også klart i min erindring, nemlig at nogle af mine jævnaldrende kammerater, fortrinsvis gårdsmandssønner, bebrejdede mig og hånede mig, fordi jeg mængede mig med sådan noget »bolsjevikipak«.

Der er ingen tvivl om, at Sønderjydsk Arbejderforening kom til at spille en vis regulerende rolle i overgangstiden. Der blev

mange steder nedsat lokale udvalg, som fik til opgave at forhandle med myndighederne om vare- og brændselsfordelingen samt søge at føre en vis kontrol med den udbredte smughandel. I adskillige tilfælde fik de bemyndigelse til at beslaglægge smuglede varepartier, som så blev solgt til rimelige priser.

Ved valget til Nordslesvigs vælgerforenings tilsynsråd i 1919 opstillede Sønderjydsk Arbejderforening egen kandidatliste, og fik valgt 6 medlemmer. På denne måde var det også muligt for arbejderne og andre mindrebemidlede at få indflydelse og medbestemmelsesret i de vigtige grænsepolitiske forhandlinger og afgørelser. Der var dengang betydelig meningsforskel om den forestående grænsedragning, men Sønderjydsk Arbejderforenings repræsentanter gik i tilsynsrådet helt og fuldt ind for H. P. Hanssens grænsepolitik og har således betydet en styrkelse af den grænseordning, som blev den endeligt gældende.

Endvidere skal det også nævnes som en af Sønderjydsk Arbejderforenings fortjenester, at det var denne organisation, som først rejste kravet om dansk undervisning i folkeskolen og ligeledes tog initiativet til rejsning af de mange mindesmærker for de faldne i verdenskrigen. –

Sønderjydsk Arbejderforening var som organisation et produkt af en unormal og forvirret samfundstilstand, og dens virksomhed blev tidsbegrænset. Efterhånden som forholdene normaliseredes, gik foreningen langsomt i opløsning, og ved overgangen til de danske organisationsformer måtte dens rolle anses for udspillet. Ved en forhandling i København år 1920 gik lederne i Sønderjydsk Arbejderforening med til over for sine mange afdelinger og medlemmer at anbefale en overføring til de nyoprettede socialdemokratiske foreninger i landsdelen. Aftalen blev dog brudt, idet formanden for Sønderjydsk Arbejderforening, typograf Chr. Lageri, Haderslev, da det kom til stykket, helt »glemte« sin tidligere varmt udtalte sympati for tilslutning til det socialdemokratiske parti, og ved folketingsvalget september 1920 lod sig opstille som kandidat i tilslutning til det radikale venstre og straks efter at være indvalgt i folketinget indmeldte sig i dette parti.

VENTETID OG OMSTILLING

Der vil til sene tider stå glans om årstallet 1920 i vor Danmarkshistorie. Fra slægt til slægt vil det gå videre, at det var det år, hvor en folkevilje kom til udtryk og forenede gammelt dansk land og en dansksindet befolkning med moderlandet efter 56 års udlændighed og national underkuelse. For os, der har haft den store oplevelse, vil året 1920 bestandig leve i vor erindring som et dyrebart minde.

Men som årtierne går, bliver der færre og færre, som personligt har oplevet 1920. I 1957 blev der som sædvanligt afholdt en afstemningsfest i Egen forsamlingshus den 10. februar. Taleren var biskop Frode Beyer. Der var mødt en forsamling på ca. 200. Midt under det fælles kaffebord fik biskoppen det indfald, at det kunne være morsomt at konstatere, hvor mange af deltagerne i denne forsamling, der havde været med til at stemme Sønderjylland hjem til Danmark i 1920, og han bad de pågældende om at rejse sig. Resultatet var ret overraskende, så vidt jeg husker, var der 12, der rejste sig. Dette var et udtryk for, at genforeningsåret langsomt, men usvigeligt sikkert bevæger sig over i historien.

Ventetiden havde været lang – ja længere end nogen havde ventet og kunne have forudset ved krigens afslutning i november 1918. De 15 måneder fra våbenstilstand til afstemning blev en hård prøvelsens tid for grænselandets befolkning. Midt i al efterkrigens fattigdom og elendighed skulle der ske en omstilling til kommende danske forhold på mangfoldige områder. Under de herskende kaotiske og forvirrede forhold måtte disse genforeningsforberedelser ofte få tilfældighedens præg. Det var ingenlunde let for erhvervslivets folk at finde frem til de rigtige dispositioner. I ganske særlig grad var det selve økono-

mien og uvished og usikkerhed med hensyn til overgangen til dansk møntfod, som gav anledning til bekymringer. Det viste sig også senere, at fejlpositioner, ikke mindst inden for landbrugserhvervet ved optagelse af kronelån på et meget tidligt tidspunkt, blev en økonomisk belastning fremover, da et stærkt prisfald gjorde sig gældende.

Men også inden for den offentlige administration kom der omstillingsvanskeligheder. I marts 1919 blev der udskrevet valg til kommuneråd og kredsde. Efter en revision af den tyske kommunale valglov havde danskerne for første gang lejlighed til at gøre sig virkeligt gældende og blive repræsenteret i det kommunale styre i forhold til deres talstyrke. Resultatet af disse valg blev en overvældende dansk sejr. Hertil bidrog også den herskende nedtrykthed i de tyske rækker. Konsekvensen af kommunevalgene blev naturligvis en større udskiftning i hele administrationsapparatet. Det har givetvis ikke været nogen let opgave for delvis uprøvede og uskoledede kræfter at sætte sig ind i de kommunale forvaltningsopgaver, særlig i betragtning af de ekstraordinære vanskeligheder.

Også på folkeskolens område var der forvirring og opbrud. Endnu var folkeskolen tysk, men disciplinen var slappet, og der var ikke tale om nogen regelmæssig skolegang. Adskillige tyske lærere forsvandt i sydlig retning, velvidende at det var den klogeste udvej i den foreliggende situation. Mærkeligt nok var der dog flere dansksindede lærere, end man egentlig anede. Det har vist sig senere under Hitler-regimet og under den tyske besættelse, at en del af disse nyopdukkede »dansksindede« lærere faldt tilbage til deres oprindelige »vaterlandstreue« indstilling. Mange af de lærere, som fik løbepas i 1945, burde have været fjernet allerede i 1920. – Allerede i 1919 var der stærke ønsker om at få indført dansk undervisning i skolerne. Det lykkedes også i den udstrækning, som man kunne få lærerkræfter, men det var dog ret primitivt.

Ventetiden fik omsider ende.

Den 10. januar 1920 bliver skæringsdagen, og nu tager begivenhederne fart. Samme dag udnævnes en international kommission på 5 mand, bestående af 3 repræsentanter for de allie-

rede magter, samt 1 repræsentant henholdsvis fra Norge og Sverige. Kommissionen var den øverste myndighed i 1. og 2. afstemningszone, og dermed fik området midlertidig status som ingenmandsland. De øverste tyske myndigheder, landråder, amtsforstandere m. fl. fik en frist på 10 dage til at rømme området, og det samme gjaldt de militære myndigheder. Der var oprud over hele linjen. Lokalforvaltningens personale og rådgivere udpegedes af kommissionen blandt den hjemmehørende befolkning, og der oprettedes et internationalt politikorps. I byerne indsattes kommissariske borgmestre. Omkring 15. januar påbegyndte de allierede tropper besættelsen af afstemningsområderne for sikring af ro og orden i tiden indtil afstemningen.

Folkeafstemningen blev fastsat til den 10. februar for 1. zone.

For den dansksindede befolkning i Nordslesvig var disse uger i vinteren 1920 en kæde af festlige dage. Aldrig nogen sinde havde man i en så højstemt forventning imødeset en valgdag som den, der tonede frem den 10. februar. Man følte sig sejrssikker, alle vidste, at nu ville retfærdigheden ske fyldest.

Den 11. januar offentliggjordes det af grev Schack forfattede opråb, som blev den store fanfare, som aldrig vil klinge hen hos os, der havde den lykke at opleve denne tid:

»Sønderjyder!

Nu er dagen der, vi vil hjem!

Hvad slægtled har troet på,

fædrene kæmpet og mødrene grædt for,

*håbet, der har båret vore sønner over krig og død,
skal nu gå i opfyldelse.*

*Man har givet os nøglen i hænde til den låsede dør,
mod hvilken vi har hamret i et halvt århundrede,
men vi må selv lukke døren op!*

Ryk grænsepælene op og flyt dem langt mod syd!

Vi er danske, og vi vil vedblive at være danske,

og afstemningsdagen skal vidne derom for kommende slægter.

*I syd og nord, i øst og vest i vor landsdel
vil vi samles om det fælles mål,
skal det lyde enigt, som fra broder og søster:
Vi vil hjem, hjem til Danmark!*

Dette opråb blev det foretrukne blandt flere udkast og uden tvivl med rette. Opråbet er i sin opbygning og i sit jævne danske sprog en fængende appel, der på smukkeste måde stemte med befolkningens forventning.

Men naturligvis blev ugerne før afstemningen på mangfoldige andre måder i varierende slagord og farvestrålende plakater præget af den forestående afgørende begivenhed.

Efter at jeg blev folketingsmand, var det altid med en vis stolthed, når jeg fik besøg på Christiansborg af venner og bekendte fra min hjemstavn, jeg førte dem til værelse nr. 40, det sønderjyske værelse. Her hænger på væggene et helt galleri af plakater og opråb fra afstemningen i 1920, samt andre interessante minder fra den tid. Folketingets bureau kan ikke oplyse, hvem der var initiativtageren til indretningen af det sønderjyske værelse, men det var en smuk tanke og en værdig måde at levendegøre denne bevægede tid i vor sønderjyske hjemstavs historie på.

10. FEBRUAR 1920

Dagen kom med storm og regn og gråsorte skyer jagende hen over himlen. Det var ikke netop et ønskevejr på en begivenhedsrig og glædens dag. Alle, som til denne dag var fyldt 20 år, måtte jo på et eller andet tidspunkt ud af deres lune hybel og begive sig til afstemningsstedet. Dengang kravlede man jo ikke bare ind i en lukket selvejerbil eller ringede efter en lejebil. Nej, man måtte af sted enten til fods, eller i åbent hestekøretøj. Havde det været et ganske almindeligt folketingsvalg, ville et så forrygende vejr som den 10. februar 1920 nok have medført en betydelig mindsket valgdeltagelse. Men denne dag var jo ikke nogen almindelig valgdag. De opstillede »kandidater« var Tyskland og Danmark. Valget var en éngangsafgørelse. Hvad der den dag kunne forspildes, kunne ikke genoprettes ad åre. Alle var klar over, at således var det, og alle var klar over, at afstemningsresultatet måtte blive et utvetydigt, fuldgyldigt udtryk for den nordslesvigske befolknings ønske og vilje. Det kunne da også bagefter fastslås, at vejret ikke havde haft nogen indflydelse på valgdeltagelsen.

Hvor var det et betagende skue, denne februar morgen ud over landsbyens tage, snesevis af smældende rødhvide dannebrogflag – splinternye flag til tops for første gang trods storm og regn. Hvilken forandring! – en kort tid forinden ville det være blevet betragtet som en forbrydelse at hejse Dannebrog, og »forbryderne« ville være hjemfaldne til hårde straffe. Endnu var grænsen ikke flyttet, men i dag kunne folket for første gang i fuld frihed og for åbent tæppe give udtryk for dets nationale indstilling. Det var virkelig vidunderligt.

Denne morgen kunne jeg ikke lade være med at mindes et lille klenodie i mit barndomshjem, et bordbanner, som bedste-

far i Kolding engang havde medbragt som en gave til mine forældre. På dette skønne korsbanner var prentet med guldskrift i en cirkel:

Sønderjylland vundet – det er kampens mål!

Nu var dagen kommet, hvor målet skulle nås. Jeg er taknemlig for, at jeg fik lov til at opleve denne dag.

Storm og regn sled de nye flag i laser – og det kunne godt give anledning til lidt vemod midt i glæden. Men var vejret ikke i sig selv et symbol på kamp og strid?

Klokken 7 om morgenen var hele landsbyens befolkning, unge og gamle, mænd, kvinder og børn, alt hvad der kunne kravle og gå, mødt op på stationspladsen i Hundslev. Det første tog, der rullede ind på stationen, medbragte et 12-mands orkester fra Nordals. Der blev stillet op til en mægtig demonstration gennem landsbyens gader, en triumfmarch som aldrig tidligere og heller ikke senere er set. I spidsen blev båret et stort dannebrogflag. Omkap med stormens sus smældede mod gårdenes gavle og facader de kendte toner til »Dengang jeg drog afsted«, »I vor barndom vi hørte kartovernes brag« og mange andre melodier, som hidtil havde været strengt forbudt at synge og spille i fri luft. Det blev et sandt jubeltog. Men man kunne ikke påstå, at det vakte opsigt, hvor det kom frem, for der var ingen tilskuere. Alle var jo med i optoget! Ganske vist har der været nogle få tysksindede. Men de var kloge nok til at forholde sig roligt inden døre. Processionen blev afsluttet på stationspladsen med rungende leveråb for et godt dansk afstemningsresultat.

Kort efter begyndte tilstrømningen til afstemningslokalet i Hundslev kro. Det siger sig selv, at alt arbejdet var lagt til side den dag. Vi tjenestefolk var også fri – kun skulle vi sørge for kreaturpasningen og den almindelige staldtjeneste morgen og aften. Selv var jeg en smule ked af det den dag, idet jeg ikke kunne deltage i afstemningen. Man skulle være fyldt 20 år for at kunne stemme, og det blev jeg først 3 måneder senere.

Hen på aftenen, da afstemningen var ved at slutte, fyldtes lokalerne i kroen til trængsel. Alle var spændte på at høre resultatet, skønt ingen var i tvivl om, at det måtte blive en over-

vældende dansk sejr. Efter optælling af stemmerne og efter indberetning fra andre afstemningssteder i sognet blev det under stormende jubel kundgjort, at i Notmark sogn havde 702 stemt for Danmark, medens 39 vælgere havde stemt for Tyskland. Ikke mindre end 95⁰/₀ af de afgivne stemmer var for Danmark. Bedre kunne det ikke ventes. Efterhånden indløb resultaterne fra andre sogne i Sønderborg amt. Der kunne vel være små afvigelser, men tendensen var den samme over hele linjen. Vore nabosogne, Egen og Asserballe, kunne ligeledes præstere 95 % danske stemmer. Af Sønderborg amts 21 sogne havde 11 over 90 % danske stemmer. Højest lå Kegnæs med 97 %. Kun i Sønderborg nåede man ikke de 50 %, kun 44, ikke overraskende, Sønderborg havde jo været tysk garnisonsby med mange indvandrede tjenestemænd og embedsmænd sydfra. Endelig spillede det også en betydelig rolle, at der i Sønderborg var 919 tilrejsende stemmeberettigede sydfra, men kun 349 nordfra.

I hele Nordslesvig under et blev der afgivet 75.431 stemmer for Danmark og 25.319 stemmer for Tyskland. Resultatet var klart og utvetydigt, et fuldtone ja til Danmark. Der var grund til at feste, og vi festede til den lyse morgen.

Midt i sejrusrusen kunne vi dog ikke undlade at tænke på den afstemning, der skulle foregå den 14 marts i 2. zone, som omfattede Flensborg og Mellemslesvig. Alle var jo klar over, at her var situationen vidt forskellig fra Nordslesvig. Det viste sig da også, at resultatet i 2. zone på det nærmeste blev det omvendte af valget i Nordslesvig, 80 % for Tyskland og 20 % for Danmark.

For såvidt var afstemningerne i de to områder klare tilkendegivelser af en folkevilje. Som sindelagsgrænse kan der ikke herske tvivl om, at 1920-grænsen blev den rigtige. Megen strid og splid om grænsedragningen har der været – før og efter 1920 – her i grænselandet og i hele det danske folk (og ind i regeringskredse). Det bitre opgør om principper har til tider kastet skygger over det danske fællesskab i grænselandet. Personligt har jeg aldrig været i tvivl om, at 1920-grænsen var den rigtige og på langt sigt holdbare løsning.

EN SOMMER I FEST

Man har undertiden diskuteret, hvilken begivenhed i 1920 der var den største, folkeafstemningen den 10. februar eller genforeningsdagen den 15. juni. For mig er der ingen tvivl om, at den 10. februar var den største og mest betydningsfulde, thi uden en 10. februar ingen 15. juni. Hertil kunne føjes, at vel var skæringsdagen den 15. juni, hvor Nordslesvig gik ind under dansk styre og administration, og hvor den nye statsgrænse trådte i kraft, betydningsfuld, men dog er genforeningsdagen ikke på samme måde gået ind i befolkningens bevidsthed. Genforeningsdagen er koblet sammen med Valdemarsdagen og fejres år efter år som en dobbelt nationaldag. De minder, der mest levende forbinder os med genforeningen, er den række af storslåede genforeningsfestligheder, der blev fejret forskellige steder i landsdelen. For befolkningen omkring Kongeå-grænsen vil den dag, hvor Christian X red over grænsen på den hvide gang, stå som genforeningens højdepunkt. Festerne kulminerede med det vældige folkestævne på Dybbøl den 11. juli. Det er ikke mærkeligt, at denne dag for tusinder og atter tusinder har fæstnet sig i bevidstheden, som den dag vi blev danske.

Den 11. juli var en højsommerdag med sol over det skønne land, rigtig en dag til fest og glæde. Fra den tidlige morgenstund bevægede sig en tæt strøm af festklædte og feststemte mennesker mod Sønderborg og Dybbøl. De kom med lange tætfyldte jernbanetog – jernbanerne havde måttet indsætte hele stammer af kreatur- og godsvogne for at kunne medtage alle genforeningsrejsende. De kom ad landevejene i tætte stimer af cyklister, i karavaner af hestekøretøjer og i hundreder af biler, skønt det hidtil havde været en sjældenhed at se en bil på

landevejen. Det var, som havde hele Danmarks befolkning sat hinanden stævne på denne skønne sommerdag. – Hvor mange var der? Ingen ved det, for ingen har talt dem. Måske var der 100.000, måske 150.000.

Henved middagstid var gaderne i Sønderborg et sydende menneskehav. Især var trængslen stor i havnekvarteret, hvor kongemodtagelsen skulle finde sted. Et sceneri, som slet ikke kan beskrives, flag ved flag i gaderne, bannere og blomsterguirlander i hundredevis. Marcherende uniformerede ungdomskorps med klingende spil og flyvende faner, grupper af ældre veteraner fra kampårene med høje skinnende hatte, tætte skarer af festklædte skolebørn med papirflag, skinnende hvidklædte gymnastikhold, både piger og karle. Men hvem kan skildre enkeltheder i denne brogede forvirring. Kæder af uniformerede betjente svedte salte tårer for at holde passagen fri, hvor det var nødvendigt. Afspærringer med tykke tove blev flænset ned, som var det sejl garn, men feststemning var der, så det forslog.

Der skulle efter planen udgå en procession fra Sønderborg til Dybbøl skanser. I god tid avancerede jeg sammen med nogle kammerater over pontonbroen for at finde en plads, hvor man rigtig kunne nyde synet af den store »folkebevægelse«. Jeg som troede, at alt folket endnu var i Sønderborg, kunne snart konstatere, at så at sige hver kvadratmeter vejskråning fra brohovedet til Dybbøl skanser var tæt besat med mennesker. Men vi fandt en plads. Snart hørte vi dumpe drøn af stor-trommer i det fjerne. Den store procession var startet. »Stormen« på Dybbøl skanser var i gang, men den var unægtelig anderledes end stormen i 1864. Her kom et folk med fred i sindet, fyldt med taknemmelighed og glæde.

Naturligvis samlede interessen sig om det kongelige indslag i processionen. De kom kørende i kareter med firspand og lakajer på bukken i strålende røde uniformer. I spidsen livgarden med orkester og høje bjørneskindshuer. Efter de kongelige kareter vogne med regeringens medlemmer og andre høje, civile og militære rangspersoner. Majestæterne blev hyldet med uafbrudte hurraråb langs hele ruten til Dybbøl.

Så fulgte organisationernes parade i uendelige rækker med faner og et utal af musikorkestre. Det syntes uden ende. Da det tidspunkt nærmede sig, hvor stævnet skulle åbnes i den store skanse, vandrede vi derop ad. Et stykke fra, hvor en smal markvej fører ind til kongeskansen, var menneskemasserne presset sammen som sild i en tønde.

Ved siden af hovedvejen var der en kartoffelmark, som stod i sit skønneste blomsterflor. Presset af menneskemyldret bagfra medførte, at nogle enkelte stævnedeltagere fandt på at skyde genvej over kartoffelmarken. Eksemplet smittede øjeblikkeligt. I løbet af sekunder så jeg folkehavet vælte tværs over kartoffelmarken, som efter få minutters forløb lignede en slagmark. Det kunne skære i hjertet på enhver naturelsker. En tajfun kunne ikke have forårsaget en mere grundig ødelæggelse. Jeg husker, at der i dagene efter var noget avisskriveri om erstatningsansvaret. Ansvarret kunne næppe placeres, men synd var det for den landmand, det gik ud over. Det var for ham en kostbar tribut til genforeningsfesten.

I dag er der tindrende sol over banken og udsigten over det skønne sommerland med de bølgende kornmarker og ned over den smilende Als Fjord er betagende. Ingen sinde havde vi set vor sønderjyske hjemstavn tage sig bedre ud.

Normalt er der i den mange tønder land store kongeskanse rigeligt med plads, selv til de største stævner. Men denne dag var de grønne græsflader over hele skansearealet dækket af et næsten uoverskueligt menneskehav. Aldrig havde man oplevet et lignende panorama, et mere livfuldt og broget sceneri. Midt i skansen på den høje firkantede vold var den kongelige baldakin opbygget, og her var hele den kongelige familie med kong Christian X og dronning Alexandrine i spidsen placeret. I en stor cirkel omkring tribunen var indhegnet en plads, en slags 1. parket for særligt indbudte gæster. Det var de høje hattes parade. På slægtens vegne var jeg såmænd helt stolt over, at min far også var med i dette selskab.

Men i øvrigt vil jeg slet ikke påtage mig at skildre stævnets forløb i enkeltheder. Der blev holdt en række taler, bl. a. af statsminister Niels Neergaard og flere blandt førerne i den

danske bevægelse i Nordslesvig. Sønderjydernes førstemand H. P. Hanssen fik en hjertevarm og velfortjent hyldest.

Endvidere blev der talt af Peter Grau, Pøl. Festens højdepunkt blev, da en flyvemaskine styrede ind over festpladsen og lod et stort dannebrog dale ned fra himlen. Det lagde sig blødt til hvile ved foden af den kongelige tribune under folkemasernes jubel og hurraråb.

Mens sommersonen endnu stod højt på den vestlige himmel, begyndte det store opbrud. Det varede timer, inden der igen var normal trafik. Genforeningen var beseglet, og sikkert og vist findes der den dag i dag tusinder af ældre medborgere i vor landsdel, som gemmer på et smukt minde om genforeningsfesten på Dybbøl den 11. juli 1920.

Men sommeren 1920 blev på mange andre måder rig på festlige oplevelser. Nu blev trådene knyttet med moderlandet på alle samfundslivets områder. Det kunne selvsagt ikke ske med et slag, men hver uge og måned bragte nye begivenheder og nye kontakter. Administrationen gik helt og fuldt over på danske hænder, i kommunerne som i amterne. Under festlige former havde de danske soldater holdt deres indtog (5. maj) i de sønderjydske byer, hvor de fik en hjertelig modtagelse af befolkningen. De blå grænsegendarmer overtog bevogtningen af den nye grænse. De røde postbude lyste (fra 20. maj) op i byernes gader. Alle folkeskolens lærere blev afskediget, embederne blev opløst ledige og derefter nybesat, mest med kvalificerede danske lærere. – Kort sagt, nu blev sporene skiftet til dansk. Disse mange forandringer under et kan betegnes som den formelle genforening i 1920. Men den reelle genforening, som skulle gøre den genvundne landsdel til ét med det gamle land, tog først sin begyndelse i 1920 og har strakt sig årtier frem i tiden.

MEN DER KOM EN HVERDAG

Jeg har i det foregående anført en række betragtninger om overgangstiden og om folkeafstemning og genforening, mest dog personlige erindringer. Ganske vist var jeg kun passiv tilskuer til de interessante historiske begivenheder. Men som søn af grænselandet hænger man uhjælpelig fast i disse minder, og jeg har følt trang til at nedfælde dem, sådan som de nu lever i min erindring.

I det følgende skal jeg prøve på at tegne et billede af den grå hverdag, sådan som den har formet sig for mig og tusinde andre i den genforenede landsdel. Det er sikkert rigtigt, at de højstemte forventninger og den lange kæde af festlige oplevelser omkring afstemnings- og genforeningstiden skabte illusioner om et fremtidens idealsamfund. Vi var jo alle mere eller mindre påvirkede af den store propagandamaskine, som havde virket siden krigens afslutning. Nu var tiden inde, hvor vi skulle indrette os som borgere i Danmark, udføre dagens gerning, dele vilkår i medgang som i modgang. Det må da erkendes, at ikke alt formede sig, som vi havde forestillet os.

Den 1. november 1920 skiftede jeg plads og blev førstekarl på en gård i Dyndved i et år og derefter fodermester et halvt år. I disse år lærte jeg min pige at kende, og i 1922 tjente vi sammen på en gård i Egen. Det blev for os sidste plads ved landbruget.

Den 10. november 1922 blev vi kirkelig viet i Notmark kirke. Min kone, Louise Cathrine, født Davidsen, er datter af karetmager Henrik Davidsen, Bovrup, som døde i 1904, på hvilket tidspunkt Louise var 7 år gammel. Hendes mor giftede sig igen, men døde 5 år senere. Louise blev således forældreløs

i 12-års alderen, og hun og hendes 3 yngre søskende fik nu den skæbne at blive skilt fra hinanden og blive anbragt hos fremmede mennesker. Louise fik plads på en gård i Tumbøl, hvorfra hun passede sin skolegang og måtte hjælpe til på gården og gøre gavn for føden. Selv om hun en enkelt gang har givet udtryk for savnet af det trygge barndomshjem, har hun dog aldrig beklaget sig over sin skæbne.

Efter konfirmationen kom hun i forskellige pladser på Als. Under den første verdenskrig blev hun forlovet med en ung mand, Richard Petersen fra Lillemølle. Han blev indkaldt til tysk krigstjeneste og lå ved vestfronten. I begyndelsen af 1918 fik han tilstået orlov for at komme hjem og blive gift, idet Louise ventede sin nedkomst. De nåede nu ikke at blive gift, på tilbagevejen fra fronten mødte han sin skæbne. Han blev hårdt kvæstet af en fuldtræffer og døde kort efter på et tysk militærlazaret.

Den 3. februar 1918 fødte Louise en dreng, som fik navnet Richard efter sin afdøde far. Louise ville nødigt give afkald på sit barn og havde Richard hos sig et stykke tid, hvor hun var i plads. Men det var vanskeligt på længere sigt, når arbejdet skulle passes. Derfor fik hun drengen anbragt hos en enke, hvor han kunne få en god og forsvarlig pleje, og hvor Louise til stadighed kunne holde kontakten med sit barn.

Det siger sig selv, at Richard blev optaget i vort fælles hjem, da vi giftede os. Efter at vor egen dreng Jørgen også var kommet til verden, var vi fire i familien, og dermed var vor fælles forsørgerpligt fastslået.

Det var nu slet ikke let at stifte eget hjem under datidens alt andet end gode kår. Som regel har unge under normale samfundsforhold mulighed for at spare lidt penge sammen til at stifte hjem for. Louise og jeg, som oplevede vore ungdomsår under krigen, da vi blev aflønnet med de værdiløse tyske mark, kunne kun gennem det sidste års tid lægge lidt til side.

Vi satte bo i en lille, meget beskedent lejlighed i et bondehus, som tilhørte den gårdmand, hvor vi sidst havde været i plads. Den bestod af en lille stue, et køkken med et lille bryggers og et lille soveværelse med stengulv. Der var kun én indgang til

lejligheden og den førte direkte ind i soveværelset. Der var ingen vand til lejligheden, alt vand til husholdningen måtte vi hente i spande inde på gården. Var lejligheden tarvelig, skal det indrømmes at huslejen var billig. Vi betalte 5 kr. om måneden.

Når et par unge i vore dage sætter bo, skal lejligheden udstyres komplet med det samme. Det lader sig forholdsvis let gøre i kraft af afbetaling. Det kendtes ikke, da vi blev gift. De få, men aldeles nødvendige rekvisitter og møbler, som vi anskaffede os, blev købt på auktion og på anden måde for små penge. Det eneste nye vi kunne tillade os var en seng, som vi fik lavet hos en landsbysnedker. Den blev foret med halm i bunden, og det nødvendige sengetøj havde Louise sørget for.

Den 15. november, 5 dage efter vort giftermål, begyndte min tilværelse som arbejdsmand. Jeg blev antaget hos en entreprenør Josephsen fra Randers, som på dette tidspunkt var i gang med udgravningen af den lange bakke for vejen fra Egen Mølle op mod Egen kirke. Der var ca. 20 mand beskæftiget på denne arbejdsplads. Lad mig straks tilstå, at den nye beskæftigelse ikke var særlig tillokkende. Vel kunne almindeligt landbrugsarbejde i visse perioder være fysisk anstrengende, men det var dog intet i sammenligning med at blive plantet ved siden af en tipvogn fra morgen til aften, dag efter dag sammen med kammerater, som gennem længere tid var optrænede til at præstere de gængse normer.

De første dage vandrede jeg dødræt hjem fra arbejdspladsen, kunne næsten ikke spise. Det værkede i alle lemmer, og hænderne var oversået med ømme vabler. Det eneste der gav lidt lise, var en afvaskning i koldt vand og så i øvrigt hvile og sove til næste dags morgen – og så af sted og på'n igen med ømme stive lemmer.

Jeg indhøstede ret hurtig den erfaring, som kommer til udtryk i sangen: Den jævne simple arbejdsmand må ret for brødet slide. – Men der var ingen vej udenom. Arbejdet var det forhåndenværende eksistensgrundlag for mit hjem og min familie. Men indrømmes skal det, at for mit vedkommende måtte en fast vilje bringe mig over de første svære vanskeligheder.

Arbejdet blev betalt med tariffmæssig løn, som dengang var 1,05 kr. i timen. Jeg syntes umiddelbart, at det var en god betaling – i hvert fald betydelig mere, end man kunne opnå ved landbrugsarbejde. Det var den eneste arbejdsplads, hvor der blev betalt tariffmæssig løn. Denne omstændighed havde dog sin særlige baggrund. På arbejdspladsen fandtes kun én organiseret arbejdsmand. Det var en tilrejsende svensker ved navn Skjold. Han prøvede efter bedste evne at overbevise os andre om, at vi for vor egen interesses skyld burde indmelde os i arbejdsmændenes fagforening. De fleste var ganske uinteresserede og havde kun det i tanker, at til en sådan organisation skulle der betales et ugentligt, – og ikke ubetydeligt kontingent; og når vi nu alligevel fik overenskomstmæssig betaling for arbejdet, var det jo ganske unødvendigt at være medlem af en fagforening. En sådan opfattelse kan måske forekomme en nutidsarbejder mærkelig. Men den faglige organisationstanke havde på dette tidspunkt slet ikke slået rod ude i landkommunerne. Arbejderne så skeptisk på fagforeninger hovedsageligt ud fra den vurdering og den fremstilling, som man kunne læse i den borgerlige presse, der næsten var enerådende.

Min første arbejdsplads havde ellers været et udmærket objekt for en fagforeningsindsats. Da arbejdet blev påbegyndt i sommeren 1922, traf arbejdsgiveren den aftale med arbejderne, at udgravningen af den store bakke skulle udføres i akkord, efter en bestemt pris pr. kubikmeter af den faste jord. Der skulle udbetales et ugentligt forskud på 70 øre i timen og så skulle akkordoverskudet udbetales, når arbejdet var afsluttet. Arbejdstiden skulle i sommermåneder være 10 timer. Arbejderne gik ind på denne aftale, uden at man havde nogen begrundet formodning om, hvad der kunne tjenes ved den. Skulle der have været nogen mening i en sådan aftale, måtte man i alle tilfælde have sikret sig den tariffmæssige timeløn garanteret. Men det skete ikke. Efterhånden som arbejdet skred frem, blev der blandt arbejderne stor uenighed om den indgåede aftale. Nogle af de mere regnekyndige blandt arbejderne mente at kunne fastslå, at der overhovedet ikke blev noget overskud til fordeling. Ca. 14 dage før arbejdets afslutning blev der rettet

henvendelse til entreprenøren om at få den indgåede akkord-aftale annulleret under den forudsætning, at der fremtidig blev udbetalt tarifmæssig timeløn for arbejdet. Denne ordning blev omgående tiltrådt af arbejdsgiveren. Det er rimeligt at antage, at han skar sig en bred rem på arbejderne's bekostning. Ved slid og slæb gennem måneder havde hver eneste arbejder foræret ham mindst 35 øre i hver arbejdstime.

Vi var nogle få, som efterhånden kunne indse, at det nok alligevel var det rigtige at søge ind i de organiserede arbejderes rækker, og vi besluttede da at indmelde os i Dansk Arbejdsmands Forbunds Sønderborg afdeling. Kontingentet til forbundet og arbejdsløhedskassen var 1,75 kr. ugentlig + indmeldelsesgebyr 6 kr. Vi havde også dermed sikret os en beskedent understøttelse i tilfælde af arbejdsløshed, dog først efter 12 måneders anciennitet.

Min første arbejdsløhedsperiode kom omkring årsskiftet 1922–23, da jordarbejdet måtte indstilles på grund af vintervejret. Jeg havde efterhånden fundet mig godt til rette på arbejdspladsen og var også blevet helt godt optrænet til det hårde fysiske job. Jeg følte mig godt tilpas i kammeraternes store fællesskab. Jeg har i vuggegave fået et lyst sind og et godt humør. Det er efter min opfattelse det bedste aktiv på en arbejdsplads og har gennem årene hjulpet mig over mange vanskeligheder og besværligheder.

Men nu stod jeg uden arbejde og fortjenstmuligheder. For første gang i mit liv måtte jeg erfare, at arbejdet ikke var en garanteret eksistensbasis. Der kom nogle svære måneder. Jeg var vant til at hjembringe en nogenlunde pæn ugeløn hver lørdag aften og kunne klare dagen og vejen for familien og hjemmet. Men pludselig anede jeg ikke, hvor jeg skulle hente pengene til det allernødvendigste. Jeg søgte med lys og lygte efter job hos gårdmændene. Det lykkedes engang imellem at få noget tilfældigt arbejde ved tærskning, eller når der skulle køres staldgødning ud. Med en dagløn på 3 kr. kunne man ikke slå sig igennem ved den slags tilfældige arbejder. Hvor nødtigt vi end ville, måtte vi bede om kredit ved købmanden.

Muligheder for offentlig hjælp fandtes ikke for arbejdsføre

mænd. Ganske vist eksisterede der en kommunal hjælpekasse, men den var så at sige hermetisk lukket. Den blev kun åbnet på klem i tilfælde af alvorlig sygdom i familien o. l. Det var karakteristisk for den sociale forståelse i kommunerne dengang, at de beløb, der blev udbetalt i fattighjælp med fortabelse af de borgerlige rettigheder, var mange gange større end de beløb, der blev ydet gennem hjælpekassen. Jeg syntes dog, at vi hellere måtte sulte end blive degraderet til 2. klasses mennesker. Vi havde i tiden forud for genforeningen hørt og læst så meget om den udmærkede sociale lovgivning, man havde i Danmark. Vi stiftede ret hurtigt bekendtskab med, at virkeligheden var en anden. Mere rigtigt er det nok at udlægge det sådan, at det var de kommunale myndigheder i den genvundne landsdel, som var temmelig blottet for social forståelse, og at de sociale love ikke blev håndhævet i den ånd, de var vedtaget.

Der var en lille entreprenør i kommunen som arbejdede med fremskaffelse af sten til vejbelægningsmateriale. Hos ham fik jeg arbejde et stykke tid ved at flække store kampesten. Det var akkordarbejde og blev betalt med 4 kr. pr. kubikmeter. Men ak – jeg havde aldrig haft en stenhammer i hånden. Det er i høj grad et specialarbejde, og der går lang tid, inden man er så øvet, at man tjener blot en nogenlunde dagløn. For mit vedkommende blev det højst til 3–3,50 kr. Det var dog ikke det værste. Da der var gået 6 uger, havde jeg endnu ikke modtaget en rød øre. Det endte med, at jeg måtte lave en farlig ballade, inden det kunne passe arbejdsgiveren at udbetale mig mit tilgodehavende.

En dag kom der besked fra far om at komme hjem og hjælpe ham med at køre staldgødning ud på marken. Det varede i 3 dage. Da jeg skulle af sted igen, havde mor pakket en kurv til mig med mange gode sager, såsom flæsk, pølse, æg og smør. Far spurgte mig om, hvad han skyldte mig i dagløn. Jeg svarede, at det kunne gå lige op med de dejlige sager, som mor havde pakket til mig.

Far spurgte om jeg holdt en avis? Nej, sagde jeg, der er ingen penge til avis. Nå, sagde han, men jeg ved jo, at du gerne vil læse, og nu vil jeg betale et kvartalsabonnement for dig, og så

kan du se, om du senere har mulighed for at forny abonnementet. Et par dage senere modtog jeg »Dybbøl-Posten«, den avis som vi altid havde holdt i mit barndomshjem, og som altid under fremmedherredømmet havde været talerør for den dansksindede befolknings nationale interesser.

Efter genforeningen, da pressen i grænselandet naturligvis også måtte tage standpunkt i indenrigspolitikken, blev »Dybbøl-Posten« organ for partiet Venstre. For øvrigt var Venstre det eneste parti, som umiddelbart efter genforeningen havde en udbredt presse i vor landsdel. Her er forklaringen på, at partiet placerede sig stærkt ved de første folketingsvalg efter 1920 og fik valgt 4 mand. Venstres presse forstod med velberåd hu at udnytte befolkningens ukendskab til partipolitikken, idet man forud for et valg benyttede den stående kliche at ville man stemme dansk, så måtte man stemme på partiet Venstre. Det var ikke nogen særlig tiltalende måde at hverve vælgere på.

Jeg fik god tid til at læse »Dybbølposten« i mine kortere eller længere arbejdsløshedsperioder. Ikke mindst det politiske stof fangede min interesse. Den fortvivlede situation, jeg var i, måtte uvilkårligt bringe mine tankebaner ind på samfundets indretning. Mange gange stillede jeg mig selv det spørgsmål: Kan det da være rimeligt og retfærdigt, at folk der vil og kan arbejde skal unddrages denne mulighed? Har samfundet ingen forpligtelser til at skaffe arbejds- og eksistensmuligheder for folk, som uden egen skyld er sat udenfor? Hvor blev nu de gyldne løfter fra den glade genforeningstid?

Hvilke svar kunne så »Dybbøl-Posten« give mig på mine ubesvarede spørgsmål? Jo, man havde en forklaring. Det blev erkendt, at der var en brist i samfundsfunktionerne. Det var de høje arbejds lønninger og hele understøttelsesvæsenet, der gjorde produktionen urentabel og undergravede den offentlige økonomi. Det var fagforeningstyranniet, som hindrede en sund udvikling osv. Ud fra mit eget erfaringsgrundlag måtte jeg gøre oprør mod disse betragtninger, som hver dag blev serveret i mangfoldige variationer i »Dybbøl-Posten«s spalter. Til tider blev jeg så oprørt, at jeg krøllede avisen sammen til en papirkugle og kastede den hen i et hjørne.

Kun dem, der har været i samme situation, forstår, at man kan reagere på denne måde. Langsomt, og måske ubevidst, vågnede min politiske bevidsthed. Det indgik i mine tanker, at skulle vi arbejdere have vore levevilkår forbedret, så måtte det ske ved sammenhold. Jeg var jo nu medlem af en fagforening, men vi var for få ude i landkommunerne til, at vi kunne gøre os gældende. For øvrigt blev jeg i april 1923 slettet af fagforeningen på grund af restance. Jeg var ude af stand til at skaffe pengene til kontingentet. Regningen hos købmanden og andre handlende voksede uge for uge. Nu var også de penge spildt, som jeg havde indbetalt til forbundet og arbejdsløsheds-kassen. Det er vist overflødigt at tilføje, at abonnementet på »Dybbøl-Posten« ikke blev fornyet ved kvartalsskiftet.

Jeg havde nu gjort mine første bitre erfaringer som arbejdsmand og familieforsørger. Det var dog ikke værst for mig. Det var jo Louises opgave at administrere hjemmets økonomi, hende der skulle sørge for, at børnene fik noget at spise, selv om det blev brød med skrabet margarine og lidt hjemmelavet marmelade. Jeg forstod hurtigt, at i den henseende havde jeg fået en god kone. Det er utroligt, hvad en kone med økonomisk sans kan få ud af lidt. Ikke en krumme gik til spilde, ikke en 10 øre blev givet ud uden omtanke, ikke det mindste stykke tøj blev behandlet skødesløst. Hvor har jeg tit beundret min kone for denne værdifulde egenskab. Endnu den dag i dag, hvor vi – for at bruge et populært udtryk – økonomisk »ligger lunt i svinget«, har hun stadig bevaret sansen for de små tings værdi, og så vidt muligt skal der altid være en lille reserve. Vi ved aldrig, hvad morgendagen bringer. Dette er og har altid været Louises uforanderlige indstilling i hjemmets forvaltning. – Mon ikke det er et sundt princip, og mon ikke dette i højere grad, end tilfældet er, også burde finde sin berettigelse i velfærdsstaten?

KONTAKT MED ARBEJDERBEVÆGELSEN

Man støder undertiden på talemåden »født socialdemokrat« eller »født venstremand«, hvilket skal være udtryk for, at vedkommende er påvirket i en bestemt politisk retning i barndomshjemmet. Dette har ikke været tilfældet for mit vedkommende. I mit barndomshjem har jeg aldrig hørt tale om parti-politik. Det var kun den politik, der drejede sig om dansk og tysk. Efter 1920 har det nok været vanskeligt for mange vælgere i den genvundne landsdel at finde det rigtige politiske ståsted, og det var jo egentlig ikke så mærkeligt. Først efterhånden som den socialdemokratiske og den konservative presse kom op mod Venstrebladene i landsdelen, skete der en væsentlig forskydning i det politiske styrkeforhold.

Min far og mor stemte på Venstre. Det var ganske naturligt, og ikke mindst fordi Venstre i Augustenborg kreds opstillede en af foregangsmændene i den nationale kamp, grd. Christen Ernst Christensen, Asserballe, som de var personligt kendt med og nærrede en ubegrænset tillid til. Jeg er tilbøjelig til at tro, at hvis jeg i 1920 havde haft valgret, havde jeg også stemt Venstre.

Jeg husker, at min far havde en indgroet forestilling om, at Socialdemokratiet var et samfundsnedbrydende parti, hvis formål det var at stifte ufred mellem arbejdere og arbejdsgivere. Han blev med årene mere tolerant, men holdt fast ved denne politiske indstilling resten af livet. Som demokrat har jeg ingen sinde, end ikke i mine tanker, bebrejdet ham denne indstilling.

Årene fra 1920–24 blev for mig den tid, hvor mit politiske tilhørsforhold modnedes, og i april 1924 indmeldte min kone og jeg os i socialdemokratiet. Det var også den periode, hvor jeg fik fast tilknytning til fagbevægelsen som medlem i Dansk

Arbejdsmands Forbund. Det gik for mig, som for mange andre arbejdere dengang, at vi udfra vort erfaringsgrundlag i hverdagen måtte glide ind i den faglige og politiske arbejderbevægelse, ud fra en vågnende erkendelse af, at kun gennem et organiseret fællesskab var der håb om at skabe tålelige vilkår.

I foråret 1923 var jeg så heldig at få arbejde igen hos det samme entreprenørfirma, hvor jeg havde arbejdet året i forvejen, denne gang ved vejanlæg på strækningen Spang-Mommark på Sydals. Der var ganske vist lang vej til arbejdspladsen, men hvad betød det, bare man igen fik lejlighed til at tjene en ugeløn, igen kunne leve med familien under nogenlunde gode vilkår. Lidt efter lidt fik vi afdraget vor gæld hos de handlende, og i samme takt fik vi opbygget vor tillid til fremtiden.

I slutningen af april blev der på arbejdspladsen talt om, at der den 1. maj skulle være stor majdemonstration i Sønderborg. Vi var nogle stykker, som var af den opfattelse, at vi den 1. maj burde holde fri fra arbejdet og deltage i demonstrationen. På en eller anden måde kom det arbejdsformanden for øre. Han meddelte kort og godt, at de, der ikke mødte på arbejdspladsen den 1. maj, kunne betragte sig som afskediget. Det medførte da også, at de fleste blev betænkelige. Da det kom til stykket, var vi kun to mand, der vovede at trodse formandens forbud. Den anden var en arbejdsmand fra Pøl, Jørgen Jørgensen, til dagligt kaldt Jørn forvalter. Han havde tidligere haft en plads som forvalter på en stor gård. Jørn forvalter var en herlig arbejdskammerat og dertil en usædvanlig intelligent fyr. Han var én af de få, som allerede i flere år havde stået i Arbejdsmandsforbundet. Vi læssede tipvogne side om side og havde mange interessante diskussioner. I overgangstiden 1918–20 havde han været et aktivt medlem i Sønderjydsk Arbejderforening. Nu var det hans bestemte opfattelse, at kun gennem tilslutning til socialdemokratiet ville det blive muligt for arbejderklassen at hævde sig. Jeg skal gerne erkende, at Jørn forvalters indstilling og udtryksmåde smittede af på mig.

Majdemonstrationen i Sønderborg blev en stor oplevelse for mig. Det var en rigtig solskins-majdag med smæld i de mange

røde faner med de manende sentenser i guldskrift: »Gør din pligt – kræv din ret«, »Splittet er vi intet – samlet er vi alt« osv. Her marcherede vi i tætte ordnede rækker, folk fra fabrikker og værksteder, fra byggepladser og kontorer, og i spidsen for folketoget spillede et stort hornorkester arbejderbevægelsens kampsang. Jeg følte det virkelig som noget stort, næsten højtideligt at være med der. Stærkere end nogen sinde følte jeg, at her var min plads – her måtte jeg fremtidig være med. Som et lille kuriosum skal jeg nævne, at jeg blev en smule desorienteret, da jeg så, at fanebærerne og fanejunkerne bar høje hatte. Min første tanke var: Er dette et spøgefuldt indslag i optoget, eller skal det opfattes alvorligt. Jeg syntes ikke, det så særlig demokratisk ud, at arbejdere mødte op i høj hat. Jeg kom dog til den rigtige slutning, at symbolikken skulle melde om respekt for ideen bag arbejderbevægelsens fest- og demonstrationsdag.

De høje hatte er man dog gået bort fra for mange år siden, og jeg synes, det er godt det samme.

Maj-mødet blev holdt i ringriderhallen, som blev fyldt til trængsel. – Så stod der en lille, lidt duknakket og ret uanselig mand på talerstolen. Det var I. P. Nielsen, den først valgte socialdemokratiske folketingsmand i Sønderjylland. Her så og hørte jeg denne mand for første gang, ham der gennem et langt livs virke kom til at betyde så uendelig meget for vor landsdel, ham, hvis navn uvisneligt er prentet i grænselandets historie.

Indholdet af I. P. Niensens tale ved denne lejlighed erindrer jeg ikke efter de mange års forløb, men jeg ved, at den gjorde et meget stærkt indtryk på mig. Hans talemåde adskilte sig afgørende fra det pæne, kultiverede ordvalg, som vi var vant til at høre på de nationale møder. Hans sprog var dejligt befriet fra omsvøb og fraser. Her var der for en gangs skyld en mand, som havde jordforbindelsen i orden, og han blev forstået af hver eneste i den store forsamling. Han rettede skrappe udfald mod de kapitalistiske udbytttere, mod enerådige sognekonger og mod alle, der øvede uret mod arbejderne og småkårsfolk. Jeg kan egentlig godt forstå, at det pæne borgerskab

i begyndelsen af tyverne følte sig skræmt af denne mand, der så rent ud sagde sit hjertes mening om tingene. Men det var tiltrængt. Jeg tror I. P. Nielsen selv har brugt den vending: Der skal skarp lud til skurvede hoveder.

På denne 1. majdag 1923 hørte jeg for første gang den erfarne mand fra dansk arbejderbevægelse tolke arbejdernes krav og inderste tanker. Det var velgørende og befriende. Jeg rejste hjem i den sikre overbevisning, at med talsmænd og forkæmpere af I. P. Niensens støbning ville der åbne sig muligheder for lysere tider for alle dem, der led ondt og måtte leve på skygesiden.

Den næste dag mødte Jørn forvalter og jeg igen på vor arbejdsplads. Arbejdsformanden gjorde heldigvis ikke alvor af sin trussel om afskedigelse.

1924 – et mærkeår på min livsbane. Det år, hvor jeg indmeldte mig i socialdemokratiet, indmeldte mig på ny i Dansk Arbejdsmandsforbund og blev abonnent på den socialdemokratiske avis. Til dette sidste skridt knytter der sig egentlig et lille morsomt intermezzo, der klart udtrykker, hvorledes man på dette tidspunkt betragtede den. – Jeg flyttede i 1924 med min familie til Svenstrup kommune, hvor vi kom til at bo i et aftægts hus til Holtegård i Hjortspringkobbøl. Der kom vi sammen med en arbejdskammerat og hans kone. Denne arbejdskammerat var en af de få arbejdere, der var holder af »Sønderborg Amts Socialdemokrat«, som det hed dengang, og her havde jeg lejlighed til at stifte bekendtskab med bladet. Det var meget beskedent i sidetal, men indholdet og den politiske linje var lige, hvad der passede mig. Jeg havde godt arbejde og syntes nok, jeg kunne tillade mig at ofre 5 kr. i kvartalet på avisen. En dag sagde jeg til Louise: Når postbudet kommer i morgen, må du godt bestille bladet. Louise gjorde indvendinger og sagde: »Hvad tænker du dog på, – hvad vil posten sige, og hvad vil alle folk dog sige, når vi får et sådant blad i huset?« Nå, men bladet blev alligevel bestilt, og siden da har det ikke været ude af huset.

Der var folketingsvalg i 1924, det valg, hvoraf der for første gang udgik en socialdemokratisk regering med Stauning

som statsminister. Valgkampen har jeg i frisk erindring, selv om jeg endnu ikke havde nået valgretsaldere og ikke kunne stemme.

Jeg deltog i adskillige valgmøder, og det var vældig spændende og interessant. Der er en afgørende forskel på et valgmøde dengang og i vore dage. Det var da så som så med sagligheden. Ikke mindst bar møderne præg af en umoden forståelse af de politiske forhold, og det var de mest mærkværdige anskuelser, man kunne blive præsenteret for. Jeg mindes særlig klart et møde i Ketting, hvor socialdemokratiet var indbyder. Der var mødt mange, som ved de fleste møder dengang. Lassen-Osbæk var indleder, og mundrap som han var, klarede han denne opgave med glans; han havde størstedelen af forsamlingen i sin hule hånd og høstede stærkt bifald.

Der var dog også folk til stede fra andre partier, som kom med mishagsyttringer. Den første, der meldte sig til diskussionen, var sognepræsten. Fyldt af harme og forargelse vendte han sig imod – ikke så meget den tale som Lassen-Osbæk havde holdt – men den sang, der blev sunget ved mødets indledning: Socialistmarchen, og han citerede følgende linjer i den gamle kampsang:

*Rigmændene fodres ved arbejderslid,
og præsterne fører os frem
til pøle af svovl på den yderste tid,
når ikke vi ofrer til dem.*

Præsten sluttede: Og dette skal man finde sig i. Det måtte da stå klart for alle rettænkende mennesker, at et parti, der førte den slags i sit skjold, var til menneskehedens fordærv og måtte bekæmpes med alle midler.

Lassen-Osbæk gav den gæve præst et svar med både næb og klør: Pastoren havde vist misforstået det hele, for socialdemokratiets program gik netop ud på at efterleve kristendommens bud om kærlighed til næsten, at gøre mod andre, som man ønsker, andre skal gøre mod os, at beskytte de svage og

de lidende, sådan som Jesus havde gjort. Nej, socialdemokratiet bekæmpede ikke kristendommen, men hvor kan man finde det store flertal af præsterne i den sociale kamp? Stod de måske på arbejdernes og de undertryktes side? Nej, de gjorde ikke, de stod på den modsatte side og holdt med dem, der bekæmpede arbejderne. Dette burde en teolog vide, når han kritiserede den nævnte sang. Præsten kom ikke med yderligere bemærkninger.

Folketingsvalget den 11. april 1924 blev et godt valg for socialdemokratiet i Sønderjylland og viste, at der var god grund for partiet, efterhånden som det politiske oplysningsarbejde blev formidlet gennem de mange nyoprettede organisationer. Partiets stemmetal, som ved septembervalget i 1920 udgjorde 6468, blev i 1924 12.951, altså en stigning på 100 %.

GODT OG ONDT PÅ ARBEJDSPLADSEN

Der er en afgørende forskel på en jord- og betonarbejders virksomhed i dag og for 30–40 år siden. I dag er der brug for specialarbejderen. Arbejdsmanden skal kunne mere og vide mere end vi dengang. Han skal kunne betjene komplicerede maskiner, han skal kunne køre bulldozere og traktorer o.m.a. Til gengæld er han befriet for de fysiske krav, der blev stillet til os.

Jeg har gennem 18 år, fra 1922–1940, hovedsagelig været beskæftiget ved vejarbejde på Als, periodevis ved arbejde i grusgrave og ved baneanlæg. To vintre har jeg været skovarbejder.

Her kommer en historie om, hvordan bønderne havde svært ved at vænne sig til, at landsbyens arbejdsmænd ikke længere fuldt og helt kunne være til rådighed som arbejdskraft for landsbyens bønder og på bondens egne betingelser. I høsten 1927 havde jeg godt arbejde ved vejen. En søndag morgen kl. 5 blev jeg vækket med besked fra en gårdmand om jeg ville hjælpe at køre ind. Jeg var ikke meget for det, da jeg jo havde fast arbejde om hverdagene og nok ville have min søndags-hvile. Men for at gøre gårdmanden en tjeneste stod jeg op og gik derhen. Kl. 7 begyndte jeg at række neg op fra logulvet, et hårdt arbejde, hele dagen til kl. 20 om aftenen. Da vi var færdige, kaldte bonden os ind og tildelte uden forhandling hver landarbejder 5 kr. Det var daglønnen for en hverdag dengang.

Det var dog ikke arbejde alt sammen, for der var mange og lange arbejdsløshedsperioder ind imellem. Ikke mindst den stadige risiko for arbejdsløshed medførte, at tempoet og arbejdspræstationerne blev presset op til det ganske urimelige. Alle var bange for at blive fyret, og derfor gjaldt det om at klare arbejdsnormerne i række og geled sammen med arbejdskammeraterne i kolonnen. Var der én, der ikke kunne klare

tempoet, ja så kunne han få sine tilgodehavende småpenge. Det vedkom ikke arbejdsgiveren. Han kom aldrig til at savne arbejdskraft. Som regel lå der 10–20–30 arbejdsløse i vejgrøften ved arbejdspladsen, som bogstaveligt ventede på, at en eller anden skulle falde om af træthed, så der kunne blive en chance for at komme i arbejde.

Lad mig referere et eksempel, som jeg engang var vidne til. Det var ved et vejarbejde på Sydals. En morgen blev der taget en ny mand i arbejde. Han blev stillet i række og geled med os andre ved tipvognstoget. Nu var det for enhver nybegynder en hård start at skulle klare sig i et hold, der er trænet. Sådan også for vor nye mand. Han klarede sig dog nogenlunde og gjorde sig de hæderligste anstrengelser for at få sin vogn læsset sammen med os andre. Men så skete der et lille uheld. En sidekammerat ramte ham med sin skovl, så han fik en flænge over fingeren og blodet flød i stride strømme. Han gik hen til et vandhul og fik vasket såret rent og fik lagt en forbindelse om den sårede finger, hvorefter han genoptog sit arbejde. Forsinkelsen medførte naturligvis, at da kolonnen var læsset, var mandens vogn kun halvfuld. Så var der frokostpause. Arbejdsformanden gav den nye mand sin afregning uden nogen kommentarer. En ny mand blev antaget. Alle var vi harmfyldte over det skete, men ingen reagerede. Det havde været ganske naturligt, om hele holdet havde stillet sig solidarisk med manden og som en selvfølge nedlagt arbejdet, indtil han igen var kommet i arbejde.

En anden uskik på mange arbejdspladser dengang var, at arbejderne i stor udstrækning blev tvunget til, »frivilligt« at melde sig til overarbejde. Den officielle arbejdstid var ganske vist 8 timer, men der var altid forskelligt, såsom sporrykning, planeringsarbejder m. m., som skulle udføres efter fyraften, og arbejdstiden blev for manges vedkommende 10–11 timer. Ingen vovede at nægte overarbejde, for enhver vidste, at så ville hans tid snart være forbi på den arbejdsplads. Men også her var det frygten for arbejdsløshed, der virkede.

Men naturligvis er der ingen regler uden undtagelser. Man kunne byde arbejderne meget, men det kunne i enkelte til-

fælde gå for vidt, og der kunne komme en voldsom reaktion. Jeg skal i det følgende berette om et tilfælde.

Det var i 1928 ved udbygningen af Bro-Fynshav vejen. Der var en arbejdsstyrke på ca. 80 mand beskæftiget. På et vist tidspunkt var der i flere dage optræk til ballade over arbejdsformandens udæskende optræden. Spændingen resulterede i, at arbejdet blev indstillet over hele linjen. Det var naturligvis en uvarslet og ulovlig strejke. Sagen blev indberettet omgående til Arbejdsmandsforbundets afdeling i Sønderborg. Strejken varede i flere dage. Forbundet indledte forhandlinger med entreprenør S. Madsen, som havde jordarbejdet i entreprise. Der blev indkaldt til strejkemøde i Hundsløv kro, hvor afdelingsformanden og nogle bestyrelsesmedlemmer kom til stede.

Arbejdernes krav gik ud på, at formanden skulle fjernes fra arbejdspladsen, inden de ville gå i gang igen. Det kom dog til et kompromis, der gik ud på, at arbejdsformanden skulle underskrive en erklæring om, at han fremtidig ville opføre sig ordentlig. Der blev talt både for og imod. Selv tog jeg ordet og anbefalede det stillede forslag med følgende korte motivering: Når arbejdsformanden underskriver denne erklæring, så har vi kniven på hans strube, og når han fremtidig ikke skikker sig, så skærer vi til. Det skulle jeg aldrig have sagt, efter hvad jeg senere kom til at erfare. Forslaget blev vedtaget med et flertal, og arbejdsformanden underskrev den nævnte erklæring, hvorefter arbejdet skulle genoptages den næste dag.

Det blev dog meddelt os, at af tekniske grunde kunne hele holdet ikke komme i arbejde den første dag, men i løbet af et par dage ville alle mand være i gang igen. Jeg var blandt dem, der ikke blev genantaget. Jeg mødte hver morgen ved arbejdstidens begyndelse i 4-5 dage og begyndte at blive utålmodig. Jeg spurgte så arbejdsformanden, om det kunne nytte at komme igen næste dag. Han svarede mig, at jeg kunne såmænd godt blive ved med at komme, til jeg blev en gammel mand. Så vidste jeg besked.

Men hvad var årsagen? Jo, det fik jeg at vide senere. Arbejdsformanden, som ikke havde været til stede ved strejkemødet, havde fået mødets forløb refereret af en dårlig ar-

bejdskammerat, som havde fedtet sig ind hos formanden og fortalt ham, at jeg på mødet havde udtalt, at nu havde vi kniven på hans strube og nu var det bare med at skære til. Det var en meget væsentlig fordrejning af mine udtalelser, idet jeg jo i virkeligheden var gået ind for hans forbliven. Enkelte andre uønskede individer blev fjernet fra arbejdspladsen ved samme lejlighed. Men det var den slags stød, man altid var udsat for i disse tider.

Når jeg i det foregående har givet udtryk for arbejdspladsens besværligheder og skyggesider, må det indgå som træk i et helhedsbillede, arbejdspladsen har også sin charme og tilfredsstillelse, i høj grad. Alene bevidstheden om hver morgen at kunne sætte sig op på sin cykle og køre til arbejdspladsen og tjene sin dagløn, leve anstændigt med familien og betale enhver sit, ja det gav tilværelsen indhold og mening. Det var også i sig selv en tilfredsstillelse at være med til at skabe noget, der havde værdi for samfundet, frem for at gå til daglig kontrol og få udbetalt en karrig understøttelse.

Jeg har aldrig følt mig bedre tilpas end blandt kammeraterne på arbejdspladsen, og har altid været i stand til at indordne mig under skuffelser og modgang. I sind og indstilling er menneskene forskellige, også arbejderne på en arbejdsplads. Nogle kan være modfaldne og tavse, andre kan være tvære og sure, medens der også kan være typer, som repræsenterer det mest løsslupne galgenhumør. En kan umotiveret stemme i med en lystig sang, og en anden er vældig god til at fortælle morsomme historier ved frokosten osv. Selv var jeg vist god til begge dele.

1924 var et godt arbejdsår, et af de bedste i tyverne. Jeg var til at begynde med beskæftiget ved vejanlægget fra Gudstrup mod Nordborg hos entreprenør S. Madsen. Der var adskillige andre arbejder i gang den sommer, og så godt som alle arbejdsmænd på egnen var i arbejde. Det medførte bl. a., at ikke så få fremmede tilrejsende også blev antaget. Men det var som regel en særlig type, arbejdere på valsen, folk uden familieforpligtelser, som gennem årene havde »konsulteret« mange forskellige arbejdspladser rundt om i landet og i udlandet. Med et populært udtryk blev de kaldt for jordbørster

eller monarker. Det skal siges, at det som regel var dygtige arbejdere, der havde et vældigt tag på at behandle skovl og spade. På den anden side kunne de godt være temmelig ustadige og forfaldne til flasken. Undertiden svirede de i flere dage i træk indtil sidste klink, inden de igen mødte på arbejdspladsen. De havde jo kun sig selv at sørge for. Det eneste monarkerne altid holdt nøje styr på, det var fagforeningsbogen, – den var altid i orden, og så var de solidariske. En kammerat, der kom i klemme med et eller andet, kunne altid regne med hjælp, om det så skulle være ved den sidste 10 øre.

Der var mange sjove øgenavne blandt monarkerne; jeg mindes i denne forbindelse »Ballonskipperen«, en mand med et kuglerundt korpus og endvidere »Grosserereren«. Hvordan han har fået det navn, aner jeg ikke. Han havde i hvert fald hvad påklædningen angik ikke megen lighed med en grosserer, eftersom hans tøj var stukket sammen på ryggen med sikkerhedsnåle og skosålerne var bundet fast om overlæderet med selvbindergarn. Så var der Poul Pælstyver og »Genosse«. Sidstnævnte »Genosse« har jeg for øvrigt ved en morsom tilfældighed truffet sammen med i 1962, altså 38 år efter at vi sidst havde set hinanden på arbejdspladsen i 1924.

Det gik således til: Jeg fik en dag i København besøg af min søn, som er befalingsmand på Almegårdskasernen på Bornholm. Han havde været til efterårsøvelser på Nordsjælland og ville nu inden hjemrejsen besøge mig i folketinget sammen med en kollega. Jeg inviterede dem med ud i byen for at spise middag, og vi gik ind på restaurant »Skandia« på Rådhuspladsen. En ældre tjener i sort dress med hvidt bryst og knækflip serverede for os. Min søn Jørgen og jeg sad og snakkede sammen på uforfalsket alsisk mål. Tjeneren siger så: Jeg kan høre, d'herrer er fra Sønderjylland!

- Ja, det er rigtigt, det er vi.
- Ja, jeg er faktisk også sønderjyde, jeg er fra Åbenrå.
- Vi er fra Als.
- Der er jeg godt kendt, hvor bor De på Als?
- I Sjellerup, i Egen kommune.
- Se, se, der er jeg da særlig godt kendt. – Vil De hilse kro-

manden og hans kone på Nymølle kro, og vil De hilse Chr. Frederiksen og hans kone i Egen. Jeg kan fortælle Dem, at i 1924 arbejdede jeg ved vejanlæg i Guderup.

– Det var da morsomt, sagde jeg, så har vi to arbejdet i samme hold, for der var jeg også med, så jeg tror, vi skal tiltale hinanden med du.

Tjeneren kiggede lidt tvivlende på mig og sagde så: – Kan du huske én med øgenavnet »Genosse«?

– Det kan jeg da rigtignok, svarede jeg, og jeg kan specielt huske, at han fik en finger smadret ved en tipvogn.

– Ja, det er rigtig, se det er denne finger, og så viste tjeneren mig en forkrøblet fingerstump. Der var ingen tvivl – det var »Genosse«, jeg her havde truffet i den fine tjeners skikkelse.

– Men, sagde han så, – jeg er faktisk ikke klar over, hvem du er.

– Kan du ikke huske Jens Bladt?

– Er du virkelig Jens Bladt? Dengang var du så tynd som et kosteskaf, – men sig mig Jens Bladt, har du da vundet i lotteriet, siden du har råd til at gå på »Skandia«?

– Nej, vist ej, men jeg er jo halvvejs københavner, eftersom jeg siden 1953 har været medlem af folketinget.

Denne oplysning duperede »Genosse«. – »Det må jeg nok sige, ja så tror jeg faktisk ikke, at vi to nogen sinde mere kommer til at læsse tipvogne.«

Vi fik så en lang snak om gamle dage og fælles bekendte fra dengang.

Tilbage til arbejdspladsen.

Livet på arbejdspladsen dengang var hårdt og robust på mere end én måde. Der skulle slæbes. Selv om det ikke var akkordarbejde, så var det en regel, at en bestemt arbejdsnorm skulle opfyldes hver dag. Men der var også humør over feltet – undertiden lidt rigeligt. Der var ikke så lidt drikkeri. Her var de fremmede – »monarkerne«, de førende. Men lad mig føje til, at i så henseende var vi andre heller ikke »Guds bedste børn«. Også vi kunne godt lide at ta' en tår på tørsten. Øllet var faktisk en fast bestanddel til arbejdspladsen. Man blev ligesom ikke rigtig regnet i fællesskabet, når man undslod sig

for at drikke en bajer med kammeraterne. Når man havde fået nogle øller og humøret sat en tand i vejret, kunne det også ske at man faldt for fristelsen og dumpede ind på en kro efter fyraften. Det var jo ikke så godt. Det sved til økonomien, og det kunne også nok give anledning til »røg i køkkenet«, når man kom hjem til familien.

Men den slags er ikke ukendt – heller ikke i vore dage. Jeg har en erindring om, at vi engang fik en ny arbejdsformand, en rigtig modbydelig type, som sikkert havde det svært med sig selv. Han var altid sur og gnaven, og ingenting kunne vi gøre ham tilpas. Han havde ikke noget imod, at vi havde en kasse øl på pladsen, men fra den første dag udstedte han et kategorisk forbud mod tobaksrygning under arbejdet. Set fra et produktionssynspunkt vil et sådant forbud altid være fjollet. For naturligvis sker der det, at arbejderne med langt kortere mellemrum føler »trang« til at træde af »på naturens vegne«, og det sinker som bekendt mere end tobaksstopning.

En dag havde min sidemand ved tipvognen fået stoppet og tændt sin pibe trods forbudet. Da formanden fik øje på manden med piben, tordnede han i arrigskab: Ka' du så se at få den knoldpibe ud af halsen! – Nå, må vi ikke ryge? – Nej, ved du ikke det? – Nej. – Ja, men så ved du det nu – den knoldpibe skal kraft suseme brændes. – Ja, se det er derfor, jeg har stukket ild i den. Kammeratens kvikke replik morede os, og formanden luskede slukøret af.

En morgenstund ved arbejdstids begyndelse mødte der en pænt klædt mand på arbejdspladsen med flip og slips og blankpudsede sko og viklegamacher – en rigtig gentleman at se til.

Han præsenterede sig for os som den nye arbejdsformand. Vi kiggede lidt overrasket på fyren, for han var slet ikke typen på den traditionelle arbejdsformand. Da klokken var 7 og arbejdet skulle begynde, kaldte han os alle sammen for at give instruktioner. Det blev til et helt lille foredrag. Han begyndte med at gøre det klart for os, at når dette vejarbejde var færdigt, så var der ingen udsigter til andet arbejde. Derfor mente han, at det var i vor egen interesse at trække det så længe ud som muligt, og han ville derfor venligst henstille til os, at vi

Vejarbejde mellem Guderup og Svenstrup, tæt ved § 5. 1936 eller 1937. Jens Bladt lige til venstre for tavlen.

selv medvirkede til at holde tempoet nede. Vi stod vistnok og måbede alle sammen. Slige betragtninger havde vi aldrig hørt før fra en formand. Men hans udlægning kunne vi alle give vor tilslutning. Vi begyndte allerede at glæde os til en fredfyldt og behagelig tilværelse. – Men ak og ve – hvorlænge var Adam i Paradis. – Det gode varer altid så kort. Manden var skam god nok, og vi kunne pokkers godt lide ham. Men der må have været lidt muggent ved den formandsansættelse. Ved middagstid samme dag blev han afhentet af to kriminalbetjente fra Sønderborg. Vi så ham aldrig mere. Ej heller blev vi nogen sinde bekendt med, hvad der var baggrunden for denne historie. – Men som sagt, ikke et ondt ord om den mand fra vor side.

ARBEJDSLØS

Sidde og glo på to næver, Vorherre har plantet så prægtigt på skaft, sidde og glo på to arme, der svulmer af marv og af muskler og kraft, vandre ad veje, hvor tusinde tramper i halsende tempo forbi, og selv gå og drysse og dingle og skutte sig uden en mening deri.

Mærke, at alting i djævelske sving går ad helved til hulter til bult, bukke sig frem til en fedladen herre, der sidder med bog bag en pult, hviske om nød og om konen der hjemme og logre for bare et job, mærke hans øjne vurderende løbe fra tåspids til skilningens top.

Se på hans mine, der svulmer af hovmod, og høre hans slæbende ord: „Næ – her er ingenting“ – og så gå videre til pulten i næste kontor se på den selvsamme selvglade mine og høre det samme igen: „Næ – her er ingenting“ – å hvilken gerning for voksne og hærdede mænd.

Disse strofer af Oskar Hansen er en koncentreret og rammende definition af begrebet arbejdsløs.

I 60'erne, med meget nær fuld beskæftigelse, er arbejdsløshedsproblemet trængt i baggrunden i den offentlige diskussion. Der er hundredetusinder af unge og yngre arbejdere, som aldrig har oplevet én dags arbejdsløshed. Den høje beskæftigelse er nutidens største sociale fremskridt. Men lige så sikkert er det, at alle ældre arbejdere, som har oplevet tyvernes og navnlig tredivernes forfærdende arbejdsløshed aldrig vil kunne glemme den samfundstilstand.

Som én af de hundredtusinder, der i rigt mål har følt arbejdsløshedens svøbe, skal jeg i det følgende skildre nogle situationer fra forskellige arbejdsløshedsperioder.

Det var et år i tyverne. – Allerede tidligt på efteråret var jeg uden arbejde. Selv om det omgående medførte en betydelig nedgang i indtægten, var man dog ikke helt slået ud. Jeg havde min arbejdsløshedsforsikring i orden, og der tilkom mig 12 kroner om ugen som understøttelse. Med dette beløb kunne man ved den yderste sparsommelighed hugge sig igennem nogle få uger – på længere sigt var det umuligt ved en familie med 3 børn. Af beløbet 12 kr. blev der betalt i kontingent til forbund og arbejdsløhedskassen 1,75 kr., rest 10,25 kr. Huslejen betalte jeg ugentlig med 5 kr. rest = 5,25 kr. Dette beløb var til familiens 5 medlemmer i 7 dage til føde, beklædning, sygekasse m. m. Ganske vist kunne det hænde, at man en enkelt dag ind imellem var heldig at få et tilfældigt job på en gård, men det forsløg ikke ret meget.

Ja, men der var jo en kommunal hjælpekasse, hvis opgave efter loven det var at yde hjælp til nødstedte familier. Efterhånden som tiden gik og kreditmulighederne blev indsnævret hos købmanden og bageren, var der ingen vej udenom – jeg gik til sognerådskontoret og bad om en beskedne hjælp til min familie. Jeg kunne have sparet mig denne ydmygende henvendelse. Jeg blev affærdiget med den oplysning, som altså ikke var gået op for mig selv, at jeg var skam økonomisk godt stillet, fordi jeg var medlem af en fagforening og kunne få min ugentlige understøttelse. Det var ikke den slags formål, hjælpe-kassen var beregnet til.

Nå, der havde vel været en mulighed for at få udbetalt en anden slags hjælp – fattighjælp, men det syntes jeg nu ikke om.

Der var en måned til jul. Det så mørkt ud for den tilstundende højtid. Min kone og jeg var naturligvis mest bekymret for børnenes skyld. Vi spekulerede dag og nat på, hvorledes vi kunne supplere vor beskedne indtægt, så vi kunne fejre julen med børnene med lidt god mad og en lille smule julestads.

En dag kom jeg i forbindelse med en kammerat, som også var arbejdsløs. Som altid, når arbejdsløse traf sammen, var samtaleemnet udsigterne for at få arbejde og fortjeneste, så vi igen kunne komme til at leve anstændigt med vor familie. Min kammerat fortalte, at han faktisk havde fundet ud af, hvorle-

des vi kunne skaffe os en ekstra indtægt inden jul, hvis jeg ville gå i kompagniskab med ham. – Jeg lyttede interesseret til hans udredning. Han var lidt af en altnuligmand og dertil finger-nem. Han viste mig en lille bitte kurv, i størrelse vel 6 x 7 x 5 centimeter, flettet af tynde høvlspåner og forsynet med en hank med en lille kulørt sløjfe i hver side. Kurven var beregnet til juletræs-pynt og beholder for julegodter. Planen gik ud på, at min kammerat skulle fremstille kurvene, jeg sørge for afsæt-ningen. Salgsprisen blev fastsat til 40 øre, og indtægten skulle deles ligeligt med 20 øre til hver. – Det var ikke uden betænke-lighed, jeg gik ind på aftalen. Det var slet ikke morsomt at tænke på at skulle gå fra dør til dør med juletræs-pynt, på den anden side måtte jeg erkende situationen, som den var. Efter nogen overvejelse slog jeg til, dog under den forudsætning, at mit salgsområde blev en egn, hvor ingen kendte mig.

Efter et par dages forløb, da min kammerat havde oparbejdet et passende lager af de små julekurve, pakkede jeg en kæmpekurv med mine salgsvarer for at »prøve lykken«. Det blev dog ikke på Als, men på Sundeved, den såkaldte kristelige side af Als-fjord.

Det er med en mærkelig beklemt følelse, man starter en så-dan »forretning«. Jeg var ganske klar over, at jeg slet ikke var i besiddelse af den frimodighed og drist, som er nødvendig for at fremme afsætningen. – Nå – det gik nu ikke helt galt.

Den første dag gennemtravede jeg landsbyen Varnæs, og det økonomiske resultat blev 12 kr. til deling med min kammerat. Det var ikke helt dårligt. Jeg havde forsyning til næste dags salg og opsøgte om aftenen nogle af min kones slægtninge, hvor jeg blev vel modtaget og sov om natten.

De følgende 2-3 uger op til jul gennemtravede jeg samtlige landsbyer i 3 sognekommuner på Sundeved, afbrudt hveranden eller tredie dag, når jeg skulle hjem og hente ny forsyning af varer.

Jeg nåede aldrig at blive indlevet i den form for »handels-fag«. Stadig havde jeg følelsen af, at handel ved dørene var en nedværdigende bestilling for en ung arbejdsmand, som var i besiddelse af sin fulde arbejdsevne. – Og dog kan jeg sige i dag,

at jeg nødigt ville have undværet dette kapitel i min livshistorie. Ikke for de småskillinger jeg tjente, hvorved det trods alt blev muligt at fejre en nogenlunde anstændig jul med vore børn, men fordi disse uger for mig blev en anskuelsesundervisning i menneskekundskab.

Hvor er menneskene dog forskellige. Ikke så få steder blev man mødt med et foragteligt blik af husets frue, når døren blev åbnet og hun så, hvad det var for en »slags«, jeg var.

Nogle nåede lige at få drejet nøglen om i døren, når jeg var på vej opad trappen, andre anbefalede mig at bestille noget i stedet for at gå rundt og rende folk på dørene med den slags kram. Jeg kom en dag ind i en flot villa, hvor alt tydede på, at der var velstand til huse. I korridoren blev jeg modtaget af en ældre velklædt dame. Uden at besvare min hilsen forsvandt hun ind i en stue og kom tilbage og meddelte mig, at hun principielt ikke handlede med den slags handelsfolk, og med en højsindet gestus ville hun så overrække mig en 10 øre. Jeg afslog det ædle tilbud med den bemærkning, at jeg af principielle grunde ikke ønskede at modtage nådegaver. Hun kiggede lidt desorienteret på mig og forsvandt. Det gjorde jeg også.

En lille morsom erindring har jeg endnu fra denne færd. Engang nogle år før den tid havde Louise og jeg kørt med rutebilen langs landevejen fra Sønderborg mod Åbenrå. Mellem Bovrup og Felsted kan man se landsbyen Tumbøl, som kun ligger 1 km fra landevejen. Louise viste mig den gård, hvor hun havde været i pleje, inden hun blev konfirmeret, let kendelig, fordi der var en vindrose på laden.

Nu var jeg på min handelsfærd kommet til Tumbøl. Ikke helt uden betænkeligheder gik jeg også ind på gården, hvor Louise havde haft sit plejehjem nogle år. Jeg kom ind i køkkenet, hvor husbonden, hans kone og tjenestefolkene sad ved frokostbordet. Jeg hilste goddag og velbekomme, hvorefter jeg rutinemæssigt fremviste min julestads. Men, nej, man skulle ikke købe noget. Jeg trak mig tilbage og stod med hånden på dørklinken, da jeg ligesom tilfældigt kom med bemærkningen: »Det er da sandt, jeg skulle da hilse fra min kone.« Det kan

nok være, der blev spidset øren. »Men hvem er da din kone?« spurgte fru. »Det er såmænd Louise, som var her på gården for mange år siden.« »Ja, så du er Louises mand!« »Ja.«

Der blev et øjebliks tavshed. Fruens minespil kunne ikke skjule hendes inderligste tanker: Herregud, er Louise blevet gift med sådan en stympet, der handler ved dørene – men hun sagde det naturligvis ikke. I første omgang blev jeg inviteret til at spise med ved frokosten. Efter som jeg var godt sulten, skal jeg da heller ikke skjule, at det var frokosten, jeg havde i bagtanke, da jeg afslørede, hvem jeg var. Nå – det skal siges, at folkene var meget flinke og venlige over for mig. Det bedste kom til sidst. Nu ville man godt se på de sager, jeg havde i kurven, og fru købte for en hel daler. Mæt og veltilpas tog jeg afsked og fik en genhilsen med til Louise.

Man skal aldrig generalisere over menneskers væremåde og indstilling. Vel mødte jeg folk, som var ganske uforstående over for problemet arbejdsløshed, og som kun havde foragt tilovers for dem, der var sat udenfor. Men jeg oplevede også mangfoldige udtryk for forståelse og velvilje. Og det var ikke mindst i hjem, hvor det ikke stod alt for godt til med livsvilkårene, velsagtens folk, som af egen erfaring kendte den arbejdsløses vilkår. Det hændte, at jeg kom ind i hjem, hvor jeg opdagede et billede af Stauning på væggen, så følte jeg mig straks lidt mere afslappet og kunne nyde en god time ved en kop kaffe og en diskussion om fælles problemer og politik.

1933 – Det år, hvor arbejdsløshedstallet lå omkring 200.000. Værst var det i landkommunerne, hvor der ikke fandtes industrivirksomheder. Her lå arbejdsløshedsprocenten i mange tilfælde omkring 75. Landbruget var også ramt af krise og spæredede først og fremmest på arbejdskraften. I rigsdagen foregik de døgnlange forhandlinger om gennemførelse af foranstaltninger mod landbrugskrise og mod arbejdsløshed. Der gennemførtes bl. a. en lov, hvorefter arbejdsløse familieforsørgere skulle have udbetalt et kontant beløb på 50 kr. til tøj og brændsel. Det var et lille lyspunkt for os, der gennem måneder var gået den daglige gang til kontrolstedet. Vore partifæller i

sognerådet var det lykkedes at få gennemført, at der hver tredje uge blev udbetalt 2 kr. til hver arbejdsløs til et kontingentmærke. Det var ikke store ting – men dog en håndsækning. Pengene blev udbetalt hver tredje fredag på kontrolstedet.

Så skete det en fredag, at kommunen ikke havde udbetalt beløbet til kontrolbestyreren. Jeg gik til en telefon og ringede til kommunkontoret for at spørge, hvad årsagen var. Kommunekassereren svarede, at det skyldes travlhed med skattekningen. Vi måtte så vente til den næste fredag. Men næste fredag var der heller ingen penge til os. Vi var 30 mand på kontrolstedet, og det var ikke blide ord, der faldt om sognerådet, som prøvede på at snyde sig fra en forpligtelse, det havde påtaget sig. Et forslag om på stående fod at gå i protest til sognerådskontoret blev énstemmigt tiltrådt.

Det vakte forståeligt nok en vis opmærksomhed i landsbyen, da 30 arbejdsløse i sluttet trop rykkede frem mod det kommunale hovedkvarter. Ankommet til gårdspladsen, hvor sognerådskassereren havde sit lille kontor på sin private bopæl, sådan som det var almindeligt før i tiden, blev vi enige om at udpege et 3-mands udvalg, som skulle forelægge sagen for kommunekassereren på de arbejdsløses vegne. Jeg havde den ære at blive udpeget til ordfører.

Da vi kom ind på kontoret sad kassereren ved sit skrivebord og skrev i en stor protokol. Han havde åbenbart allerede gættet sig til vort ærinde, da han så den store opmarch på gårdspladsen, for vi blev modtaget med spørgsmålet, om vi havde en revolver med?

– Nej, svarede jeg, det har vi ikke, men skal vi ikke gå til sagen med det samme. Det er, som du kan tænke dig, de penge, vi har til gode, må vi få en forklaring?

– I får ingen penge. I kan ikke få både i pose og sæk.

– Hvad skal det betyde –

– At der er vedtaget en lov i rigsdagen, hvorefter hver arbejdsløs familieforsørger får udbetalt 50 kroner.

– Javel, men de penge er beregnet til tøj og brændsel, medens de 2 kr., vi får ved kommunen hver tredje uge, er beregnet til hjælp til arbejdsløshedskontingentet.

- Det kan godt være, men I får altså ingen penge.
- Må jeg spørge, har sognerådet vedtaget, at denne hjælp skal ophøre?
- Vedtaget og vedtaget – det er noget, som sognerådsformanden og jeg er blevet enige om.
- Nå, men er ordningen i sin tid ikke vedtaget af sognerådet?
- Det er den vel nok, men det er jeg ligeglad med. I får ingen penge. Audiensen er forbi! hvorefter kassereren fortsatte sit arbejde ved skrivebordet.

Der var ikke blevet sagt, at vi skulle sætte os ned. Der stod dog tilfældig netop 3 stole på kontoret, og jeg bød mine to kammerater at tage plads. Der gik nogle minutter i dyb tavshed. Så løfter han blikket fra den store protokol og spørger, om vi ikke har forstået, hvad han har sagt, og hvad vi venter efter?

– Vi venter på, at sognerådets beslutning sættes i kraft, da den aktion, som du og din sognerådsformand står for, er komplet ulovlig, kort sagt, vi venter på penge, og lad mig sige, at nu er klokken 11; der står 30 sultne mænd på pladsen, og hvis det varer længe endnu, ja, så må du forberede din kone på, at hun må sætte den store gryde på komfuret, for så bliver vi mange til middagsmaden i dag.

Endnu nogle minutters tavshed. Med et sæt springer sognerådskassereren op fra skrivebordet og haler et checkhæfte ned fra en hylde, udfylder en blanket med det samlede pålydende, som de arbejdsløse har til gode og overrækker mig den med ordene: Er I så tilfredse? – Ja tak, farvel.

Vi kommer ud på trappen, og jeg vinker til de ventende demonstranter med vort kontante udbytte, hvorefter vi bliver hilst med et spontant hurra. Vi går alle hjem i bevidstheden om, at sammenholdet havde givet det ønskede resultat.

Dette situationsbillede fra en ond tid og en trist og fattig tilværelse for de uhyggelig mange, der var ramt, skal ikke opfattes som enestående. Dette sognestyre var hverken værre eller bedre end i mange andre kommuner. Men eksemplet viser, at der i landkommunerne savnedes en social og menneske-

lig forståelse for arbejdsløsheden. Samtidig skal jeg dog gerne erkende, at det i disse tider heller ikke var let for de kommunale myndigheder, da landbrugskrisen hærgede og skatteevnen var meget lav.

Jeg vil slutte dette afsnit med at referere en episode, der på et hængende hår havde ændret min livsbane.

Det var i foråret 1934. Efter nedlæggelsen af de alsiske amtsbaner skulle strækningen Sønderborg-Mommark udbygges som bredsporet statsbane. Hertil skulle der bruges en betragtelig arbejdsstyrke. Alligevel var det kun forholdsvis få af de mange hundrede arbejdsløse, der fik chancen for at komme i arbejde. Hver eneste morgen ved arbejdstids begyndelse mødte der 25-30 mand på arbejdspladsen ved Mommark for at søge arbejde, men som regel måtte de køre hjem igen med uforrettet sag. I 3 uger kørte jeg hver eneste morgen den 18 km lange vej til Mommark på min cykel for at være med i »lotterispillet«. Så skete det en morgen, at der skulle antages 4 mand. Til min store overraskelse var jeg én af de heldige, som arbejdsformanden udpegede. Men i frokostpausen kommer han og meddeler beklagende, at der er sket en misforståelse. Der skulle kun have været antaget 3 mand, og én af os 4 skulle holde op igen til fyraften. Han ville dog ikke afgøre, hvem af os det skulle gå ud over. Vi blev så enige om at afgøre det ved lodtrækning med tændstikker. Det blev mig, der blev sorteper i dette spil. Det var naturligvis trist, men der var intet at gøre.

Rent tilfældigt var der samme dags aften indkaldt til medlemsmøde i den socialdemokratiske forening. Som sædvanligt i disse år var arbejdsløshedsspørgsmålet et fremtrædende emne ved mødet. I løbet af dagen var det sivet ud blandt medlemmerne, at jeg, foreningens formand, var blevet antaget ved baneanlægget i Mommark, hvorimod det var mindre kendt, at jeg var afskediget igen samme dag. Under diskussionen var der et medlem, lad os kalde ham H. G., som rejste sig og udtalte nogenlunde således: Kan formanden ikke fortælle os lidt om, hvordan han i dag har båret sig ad med at komme i arbejde – jeg mener altså, hvilke forbindelser du kan takke for, at du

har været så heldig? – H. G. var én af vort partis pionerer i Egen sogn og én af foreningens virkelig trofaste støtter. Netop derfor ramte en sådan insinuation som et stød under bæltestedet. Jeg svarede, som sandt var, at jeg i hvert fald personligt ikke havde nogen anelse om eller kendskab til, at nogen skulle have talt min sag over for arbejdsgiveren.

Da jeg kom hjem fra mødet den aften, var nerverne ved at slå klik. Min tanke kredsede om dette ene: Kan det være rimeligt, at man som tillidsmand ikke som andre arbejdsløse kammerater må søge arbejde og dermed også interessere sig for sin families eksistensgrundlag. Det kunne efter min mening ikke være rimeligt. Jeg tog derfor den beslutning at nedlægge mine tillidsposter. Ud over formand for partiforeningen var jeg medlem af bestyrelsen for den socialdemokratiske kredsorganisation, medlem af bestyrelsen for Dansk arbejdsmandsforbund og medlem af forretningsudvalget i Arbejdernes Fællesorganisation. Til disse 4 organisationer formulerede jeg en skrivelse med meddelelse om, at jeg med øjeblikkeligt varsel agtede at nedlægge mine tillidshverv. Jeg lagde brevene på skrivebordet, således at de var parat til postbesørgelse næste morgen.

Da jeg var stået op, var brevene til min overraskelse forsvundet. Jeg spurgte min kone, om hun havde set noget til brevene. Et øjeblik stod hun tavs og så på mig med duggede øjne, så svarede hun: »Ja, jeg ved, hvor de er. Jeg har brændt dem i kakkellovnen, for jeg ved, at du senere vil fortryde, hvad du har gjort; jeg ved, at du slet ikke kan undvære alt dette – jeg har gjort det for din egen skyld.«

Så må jeg tilføje, at jeg ikke havde mod og kræfter til at rekonstruere de breve, jeg havde skrevet. Hvis ikke min kone dengang så resolut havde grebet ind, så havde min livsbane fået et helt andet forløb, og så havde jeg ikke siddet som socialdemokratiets repræsentant i det danske folketing i dag.

Og så et par ord om H. G., som var årsagen til hele poststyret. Han var selv én af dem, der kendte arbejdsløshedens forbandelse. Kun de, der selv har været arbejdsløse gennem længere tid, ved, at denne tilstand medfører en sindets lidelse,

som bl. a. kommer til udtryk i misundelse over for kammerater, som er så heldige at komme i arbejde. Jeg er glad ved at kunne sige i dag, så mange år efter, at H. G. heller aldrig har glemt denne episode i 1934. Han har adskillige gange mindet mig om den og givet udtryk for, hvor forkastelig hans reaktion var. Der kom også lysere dage for ham. H. G. fik nogle år senere et statshusmandsbrug, men han er forblevet tro mod socialdemokratiet og arbejderbevægelsen og beklæder adskillige betydningsfulde tillidshverv. Han er i dag som gennem mange år min gode ven.

Gennem de senere år med den høje beskæftigelse, som også har sine særlige problemer, kan man undertiden støde på den opfattelse, at det var ønskeligt med en vis arbejdsløshed. Det er den gamle konservative tanke om den industrielle reservearmé, som stadig lever, og som måske kan være tiltalende ud fra et egoistisk arbejdsgiversynspunkt. Men under en demokratisk samfundsordning må retten til arbejde være en naturlig tilstand. Dette er fastslået i den danske grundlov som en borgerret. Forhåbentlig har alle statslige og kommunale myndigheder samt erhvervslivets folk efter indhøstede erfaringer fra fortiden nu tilegnet sig den opfattelse, at den nye grundlovs bud ikke skal være skueret, men realitet i nutidens og fremtidens Danmark.

AKTIVT IND I DET POLITISKE ORGANISATION SARBEJDE

Mit blik dvæler et øjeblik ved en nyerhvervelse, som hænger på mit lille kontor. Det er den kendte ovale kobberplade med Danmarks første socialdemokratiske ministerium, som blev udnævnt den 23. april 1924. Den fremkalder minderne fra en tid, hvor konservatismen og den højtbesungne liberalisme for alvor må regne med den modpol, der er repræsenteret ved socialdemokratiet og den stærkt voksende arbejderbevægelse. Det er den nye tids mænd, som nu er trådt an i første geled for at sætte deres præg på samfundsudviklingen.

Det må vist erkendes, at mange inden for arbejderklassen gjorde sig for store forventninger med hensyn til de resultater, der kunne opnås under en socialdemokratisk regering. I virkeligheden var dens mulighed for at gennemføre vidtgående reformer stærkt begrænset. Det var en mindretalsregering. Oppositionspartiernes presse overgik i omfang og udbredelse langt den socialdemokratiske, og dens hovedopgave var at stille den socialdemokratiske regering i miskredit over for befolkningen. Endvidere havde venstre og konservative flertal i landstinget, og brugte det over for ethvert af regeringens lovforslag, som ikke passede dem.

Forholdet mellem regeringspartiet og det radikale venstre var af ret tvivlsom karakter. Det vil huskes, at det var den radikale Edvard Brandes, der formede de vise ord ved regeringens tiltræden: – Nok støtte, men ikke styrke, dog heller ikke styrte. – Under disse ublide vilkår var det virkelig noget af en politisk bedrift, at regeringen Stauning holdt sig ved styret i ca. 2½ år. Selv om resultaterne blev beskedne, så blev det én gang for alle slået fast over for hele befolkningen, at socialdemokratiet var et regeringsmodent parti.

I løbet af 1926 skærpedes den politiske situation. Der var landbrugskrise, industrien havde stigende vanskeligheder og arbejdsløsheden voksede. Regeringen fremsatte i oktober en samlet kriseplan i folketinget. Den blev hakket i stumper og stykker af oppositionen. Regeringen måtte give op, og Stauning udskrev folketingsvalg til afholdelse den 2. december.

Af alle de valgkampe, jeg kan huske, er valgkampen i 1926 den, der gjorde det stærkeste indtryk på mig. Stærkere end nogen sinde før følte jeg, at det var min pligt at yde mit bidrag til socialdemokratiets agitation, så vidt mine evner rakte. Siden jeg blev medlem af partiet, havde jeg deltaget i alle de socialdemokratiske møder, jeg overhovedet kunne overkomme. Sideløbende hermed vågnede min interesse for fagforeningsbevægelsen, og jeg deltog i alle afdelingens generalforsamlinger og møder. Det afskrækkede mig ikke at måtte cykle 18 km til Sønderborg for at deltage. Arbejdernes Oplysnings Forbund, som blev stiftet i 1924, nåede allerede de første år at præge udviklingen i det organisatoriske arbejde i Augustenborg-kredsen, takket være en ung, energisk og intelligent trykkeriarbejder, Anders Andersen, Sønderborg, den senere folketingsmand i kredsen og fra 1946 Sønderborg bys dygtige og populære borgmester. Hans indsats i det politiske oplysningsarbejde blev af uvurderlig betydning for sammenholdet og aktiviseringen i partiforeningerne i kredsen.

I Sønderjylland var den politiske situation forud for valget i 1926 mere speget og kompliceret end noget andet sted i landet. Den dybere årsag hertil var nok, at vælgerne ikke var fortrolige med dansk parlamentarisme og dansk demokratisk tankegang i det hele taget. Mange havde tilbøjelighed til at betragte en politisk modstander som et skadedyr – en fjende, som det gjaldt at få udryddet. Men også de nationale modsætninger spillede ind. I en tid med stigende vanskeligheder for erhvervene og med stigende arbejdsløshed skabtes der også grobund for de mere eller mindre tyskprægede bevægelser. Under valgkampen i 1926 gjorde bevægelsen »Bondens selvstyre« sig stærkt gældende. Dens fører var den frisiske bonde Cornelius Petersen, som ejede gården »Vesteranflod« ved Møgeltønder. »Bon-

dens selvstyre« holdt gennem hele sommeren 1926 i snesevis af agitationsmøder, som samlede vældig tilslutning alle steder. De udartede sig efterhånden til rene folkeforlystelser.

Hele forestillingen havde intet med saglig politisk oplysning at gøre. Hovedtaleren var som regel selveste Cornelius, som han ret og slet blev kaldt. Hans sprog var kun nødtørftigt dansk, det var, hvad vi kalder gebrokkent. Ikke mindst hans sprogbrug kunne undertiden udløse en jublende munterhed i forsamlingen. For eks. havde han meget svært ved at udtale ordet socialdemokratiet, og der sagde han kort og godt: soutzialisten. – Men lad mig så tilføje, at han var ikke uden evner, som agitator betragtet. Hans store hærdebrede bondehøvdingskikkelse gjorde sig virkelig på en talerstol.

Cornelius talte ikke efter manuskript. Korte sætninger med ramsaltede udfald mod navngivne politiske modstandere var for ham et taktisk spil. Ikke uden virkning i en forsamling, som delvis bestod af bønder, der før havde været med til at give tonen an i deres sogne, men nu var kriseramte og ikke særlig rodfæstet i dansk demokrati. Politisk umodne sjæle måtte uvægerligt få den opfattelse, at det var politikere i almindelighed og regeringen i særdeleshed, som var skyld i al landets dårlighed. Også folk, som var ansat i administrationen, fik deres bekomst i form af grove insinuationer om embedsmisbrug og bengnaveri. Taget under ét repræsenterede Cornelius Petersen et ubændigt had til parlamentarismen og folkestyrets funktioner.

Selv om Cornelius samlede tusinder og atter tusinder af nysgerrige til agitationsmøder, så viste valgets udfald at dog kun en forsvindende del af den sønderjyske befolkning sympatiserede med bevægelsen. Tilhængerne, som gav deres bifald til kende ved møderne, var som regel »Tordenskjolds soldater«, som troppede op ved møde efter møde. Ikke uden beregning havde Cornelius allieret sig med en gårdmand fra Frørup ved navn Kylling. Hans opgave var at repræsentere det dansk-nationale indslag i bevægelsen. Naturligvis bakkede han op bag »høvdingens« synspunkter, men supplerede med nogle nationale fraser og beskyldte politikerne og embedsmændene for at have

trådt vort smukke dannebrog ned i snavset for derefter at konkludere med patos i stemmen: »Men dertil er vor fane for gammel og for god.«

Socialdemokratiet i Augustenborg-kredsen havde indvarslet til vælgermøde på Nørherredhus i Nordborg med statsminister Stauning som taler. I modsætning til andre vælgermøder var det ikke annonceret som kantet møde med talere fra forskellige partier. Da det tilmed på mødedagen slog i med hundevøj, storm og sneslud, havde kredsledelsen egentlig regnet med en beskeden tilslutning. Men det blev det største vælgermøde, der nogen sinde er afholdt i Augustenborg-kredsen. Lokale selvstyrefolk havde i hast rekvireret høvdingen fra Vesteranflod og samtidig ladet budstikken gå fra gård til gård i stor omkreds med besked om at komme til statsministerens møde i Nordborg. Naturligvis kunne denne aktion ikke holdes hemmelig, og det bevirkede, at også de socialdemokratiske arbejdere fra Nordals strømmede til i stort tal.

Da jeg ankom $\frac{1}{2}$ time før mødet skulle begynde, var samtlige lokaler fyldt til trængsel og mange stod udenfor uden mulighed for at komme ind. Jeg fandt dog på råd. Ved at gå om til bygningens bagside opdagede jeg, at det ville være muligt at komme ind ved at klavre op på en lille tilbygning med fladt tag. Fra taget ind gennem et vindue og direkte ind på balkonen i den store sal, lige ind i en kreds af kammerater fra min arbejdsplads. Hvor mange mennesker var der i lokalet? – Jeg ved det ikke, men udtrykket: stoppet som sild i en tønde, var berettiget.

Præcis kl. 8 blev der uro ved indgangen. Det var Stauning, der ankom sammen med kredsformanden Hans Jørgensen og folketingsmand I. P. Nielsen. Kun med stort besvær fik man dem lodset igennem den tætpakkede forsamling op til scenen. Også den var fuldt besat, bl. a. af Cornelius Petersen og flere af hans tilhængere. Det var i det hele taget øjensynligt, at selvstyrefolkene med velberåd nu havde sikret sig alle de bedste pladser. Der var spænding i luften.

Efter en kort velkomst ved kredsformanden stod Stauning på talerstolen, hilst med bifald fra sine partifæller, men med

piften og mishagsytringer fra en anden del af den store forsamling. Stauning stod der rank og rolig, selv om han nok har haft en anelse om, at dette møde næppe ville forløbe helt roligt. Sagligt og vel afbalanceret holdt han sin tale og gjorde rede for de politiske problemer, som det forestående valg drejede sig om. Ret langt kom han dog ikke, før de første afbrydelser kom. Så vidt muligt ignorerede Stauning disse afbrydelser, og det var sikkert klogt, hvis ikke mødet skulle udarte sig til kaos fra starten. Det hændte dog også, at han gav sine modstandere svar på tiltale, som ikke var til at misforstå. Stort set fik Stauning holdt sin tale i nogenlunde ro.

Næste taler var I. P. Nielsen, som fortrinsvis beskæftigede sig med forholdene i grænselandet. Han havde på det tidspunkt været folketingsmand hernede i 6 år, var godt kendt af alle og der stod gny om hans indsats på mange områder. Ganske vist var der en stor del af forsamlingen, som ikke delte I. P. Niensens politiske synspunkter, men man sporede tydeligt en vis respekt for manden, der med jævne ord sagde sit hjertes mening lige ud af posen. Derfor lykkedes det for ham at få ørenlyd og komme til ende med sin tale uden særlige spektakler.

Hermed skulle mødet egentlig være sluttet, men naturligvis var de mange folk kommet først og fremmest for at opleve et opgør mellem Stauning og bondehøvdingen fra Vesteranflod. Under forudsætning af ro og orden gav kredsledelsen ordet til Cornelius. Nu var der jo det delikate ved situationen, at Cornelius for et par måneder siden havde betegnet Stauning som røverkaptajn. Dansk tolerance går vidt, men her var grænsen overskredet. Justitsministeriet rejste i september 1926 sag mod ham, og ved retten i Tønder var han idømt 3 måneders simpelt fængsel, men landsretten og siden højesteret ændrede dommen til en bøde på 2000 kr. Ville han bruge samme sprog i Staunings nærværelse? Det gjorde han nu ikke. Selv om han kørte op med de kendte bravader, så kunne man alligevel spore en vis forsigtighed i ordvalget.

Jeg husker en særlig morsom episode. Med hævet stemme tordnede Cornelius ud over den store forsamling: Hvad er det for rigsdagsmænd vi har? De vælger sig selv, men de duer ikke.

Venstre kan ikke regere og soutsjalisten kan heller ikke regere. Det hele det er skidt – de kan ingenting lave. Så lød der en kraftig afbrydelse oppe fra balkonen: Hvad med papstøvler? jubel og larm over hele salen. Afbrydelsen havde relation til en historie, der efterhånden var sivet ud, at Cornelius i efterkrigstiden havde været impliceret i en tvivlsom transaktion med et større parti papstøvler. Der gik nogle minutter inden taleren kom i hopla igen.

Da Stauning kom op i anden omgang tiltog uroen i salen. »Teaterdirektør« skreg man flere gange op mod Stauning og han sluttede ret hurtigt sin replik. Der var til tider optræk til tumulter, og mødet opløstes nærmest i forvirring og skænderier. Medens forsamlingen var i opbrud, tog kredsformanden ordet og bad de partifæller, som ville være med til at oprette en socialdemokratisk forening for Nordborg, om at blive tilbage. Denne meddelelse udløste en hånlatter hos selvstyrefolkene. Det skal også erkendes, at det var ikke ret mange, der efterkom formandens opfordring.

Sådan sluttede alle tiders vælgermøde i Augustenborgkredsen, for øvrigt omtalt i »Bogen om Stauning«.

Det var dette møde i Nordborg, som gav anledning til min første offentlige fremtræden. Jeg boede på dette tidspunkt i Svenstrup kommune, men var stadig tilsluttet partiforeningen i Egen, da der ikke fandtes nogen forening i Svenstrup. Da der nu var kræfter i gang for at få startet en forening i Nordborg, mente jeg også, der burde tages et initiativ til at få startet en partiforening i Svenstrup. Jeg skrev en længere artikel til »Sønderborg Amts Socialdemokrat«. Heri fremsatte jeg kommentarer til det store vælgermøde i Nordborg og betragtninger, der gik ud på, at nu måtte tiden være inde til, at vi arbejdere sluttede os sammen, og at det også skulle være muligt at danne en partiforening i Svenstrup. Da det var første gang, jeg overhovedet skrev til en avis, var jeg lidt spændt på, om bladet ville optage mit indlæg. Jeg blev dog glædelig overrasket, da det kom uden afkortning og i pæn opsætning med fed overskrift.

Under et vælgermøde et par dage efter i Svenstrup forsamlingshus kom kredsformanden hen til mig og spurgte, om

det var mig, der havde skrevet nævnte indlæg, hvad jeg bekræftede. Han bad mig sammen med nogle kammerater om at blive tilbage efter mødet for at drøfte oprettelsen af en parti-forening. Vi blev enige om gennem bladet at indkalde til en stiftende generalforsamling. Denne blev fastsat til en søndag eftermiddag på forsamlingshuset. Der kom 9 mand. Det var et spinkelt grundlag at stifte foreningen på, men vi var optimister og skred til valg af bestyrelse. Man har nok ment, at når jeg kunne skrive i avisen, så kunne jeg også være formand. Jeg blev valgt uden modkandidat. Derudover blev der valgt en kasserer, en næstformand og 3 bestyrelsesmedlemmer. Kredskassereren, Hein Carstens, der var mødt for kredsorganisationen, lykønskede den nyoprettede forening og udtalte bl. a.: Ja, nu har I valgt Jens Bladt til formand. Jeg kender ham ikke. Muligvis egner han sig slet ikke til det, men så kan I smide ham væk ved den næste generalforsamling og vælge en anden.

Nu var det med at bestille noget. Vi blev i bestyrelsen enige om, at nu skulle der gennemføres en energisk agitation, og at der skulle afholdes et nyt møde, når folketingsvalget var overstået. Det skete også, til dette møde kom der 42 deltagere, som alle indmeldte sig. I den følgende tid voksede foreningen yderligere, og i begyndelsen af 1927 talte den ca. 80 medlemmer.

Folketingsvalget den 2. december 1926 viste ny betydelig fremgang for socialdemokratiet. I Augustenborg-kredsen steg stemmetallet fra 1837 til 2304. For Sønderjylland i sin helhed steg det socialdemokratiske stemmetal fra 13151 til 16510; partiet Venstre var med sine 21514 stemmer stadig det største, men det kunne forudses, at det kun ville være et tidsspørgsmål, når socialdemokratiet erobrede førstepladsen. Også det konservative folkeparti viste en pæn fremgang ved valget, således at den politiske fordeling efterhånden nærmede sig, hvad den var i det øvrige land. Det nye parti »Bondens selvstyre«, der kun opstillede i Sønderjylland, og som blev startet med brask og bram, hentede sig en dundrende fiasko ved valget, idet partiet kun opnåede 2117 stemmer. Det var i virkeligheden udtryk for, at sønderjyske vælgere, når det kom til stykket, havde et sundt politisk omdømme.

Ved folketingsvalget i 1926 havde Socialdemokratiet ganske vist en fremgang på 27.000 stemmer og forøgede også den procentvise andel af de afgivne stemmer, men den dagældende valglov favoriserede partiet Venstre, der vandt de to mandater, som Socialdemokratiet tabte. Der var nu et flertal i folketinget af venstre og konservative. Regeringen Stauning måtte gå af, og der blev dannet en venstre-regering med Th. Madsen-Mygdal som statsminister.

TIL PARTIKONGRES I VEJLE 1927

Jeg har i tidens løb deltaget i adskillige faglige og politiske kongresser. For en organisationsmand er en kongres, som kun afholdes med 3–4 års mellemrum, en interessant oplevelse. Men jeg kan sige med sandhed, at for mit vedkommende var den første kongres, som jeg deltog i, Socialdemokratiets 20. kongres i Vejle i dagene 12.–15. juni 1927, den, der har gjort det stærkeste indtryk. For mig en oplevelse af rang og en mægtig inspiration til arbejdet i partiet fremover.

Ved partiets årlige repræsentantskabsmøde i Augustenborg-kredsen i januar 1927 skulle der vælges 3 kongresdelegerede. Mod al forventning var jeg én af de heldige. Egentlig gav valget mig samvittighedsskrupler, da jeg blev foretrukket for partifæller, som havde været med fra starten i 1920. Men jeg måtte opfatte valget som en slags tak for godt udført agitationsarbejde i de forløbne måneder. De to andre var kredsformanden Hans Jørgensen, Sønderborg, og telegrafarbejder Johannes Markussen, Augustenborg. De delegerede skulle have udbetalt hver et beløb på 50 kroner af kredskassen til dækning af omkostningerne: rejseudgifter, kost, hotelophold samt arbejdstab. Beløbet dækkede knap nok halvdelen af de reelle omkostninger. Nå, det betød nu ikke så meget, at man selv måtte bringe et økonomisk offer i sammenligning med den oplevelse, det var at deltage.

Vi afrejste med sidste tog fra Sønderborg lørdag den 11. juni og ankom til Vejle kl. 2 om natten, hvor vi blev modtaget på banegården af et hold blåblusede D.S.U.er, som havde fået til opgave at ledsage os til vore hoteller. Jeg delte værelse med en anden delegeret, en murarbejdsmand fra Hurupkredsen i Thy. Det var første gang, jeg kom til det gamle land. Det kan

måske lyde mærkeligt, men sandt er det, at mødet med min nordjyske partifælle medførte lidt af et sprogproblem. Jeg kunne kun med vanskelighed forstå hans thybomål, ligesom han døjede med mit alsiske. Men han var en hyggelig fyr, og vi blev fine venner, inden vi skiltes.

Næste dag kl. 10 blev kongressen åbnet under festlige former i Arbejdernes Forsamlingsbygning. Frontsiden var smykket med en skov af dannebrogssflag. Åbningshøjtideligheden blev indledt med en kantate af A. C. Meyer, sunget af sangforeningerne »Morgenrøden« og »Apollo« til orkesterledsagelse under ledelse af kapelmester Telling. Det var betagende.

Så stod partiets formand Th. Stauning på talerstolen for at byde velkommen til de mange hundrede delegerede og til kongressens udenlandske og indenlandske gæster. Han indledte med følgende karakteristiske udtalelse:

For en time siden kredsede en flyver ind over Vejle. Det var Social-Demokraten, Louis Pios lille foragtede blad, der fløj herover, hvor repræsentanter for en halv million danske socialdemokrater samledes. Det er et billede af den udvikling, der er foregået.

Stauning udtalte derefter mindeord om de fremtrædende partifæller, der i kongresperioden var gået bort, fremsatte betragtninger om partiets organisatoriske udvikling i perioden og kunne herunder oplyse, at partiets medlemstal var 144.000, en tilvækst på 16.000 i den forløbne periode. Endvidere fremsatte Stauning kommentarer til den politiske situation efter regeringsskiftet.

Ordet blev nu givet til kongressens udenlandske gæster, bl. a. formanden for det tyske socialdemokrati, Otto Wels og fhv. minister, partisekretær, Gustav Møller fra Sverrig, som bragte hilsener fra broderpartierne. Endvidere bød folketingsmand Holger Larsen på bystyrets vegne velkommen til Vejle, der havde haft socialdemokratisk byrådsflertal allerede fra 1917.

Inden åbningsmødets festlige afslutning blev kongressen konstitueret. Blandt de fire dirigenter, der valgtes, var én

af partiets gamle pionerer, C. C. Andersen, der havde fungeret som dirigent ved den første kongres i 1876, den såkaldte Gimle-kongres, og ved samtlige partikongresser siden da. Det blev for ham den sidste kongres, idet han afgik ved døden kort efter. For mig, der deltog første gang, var det selvfølgelig en interessant og uforglemmelig oplevelse at se og høre de gamle pionerer, dem som jeg havde hørt og læst en del om. Foruden C. C. Andersen kan jeg nævne følgende kendte navne: A. C. Meyer, den store agitator og forfatter, Jens Jensen, maleren der var stifter af de samvirkende fagforbund, og som blev Københavns overpræsident, samt Emil Wiinblad, Social-Demokraternes gamle hæderkronede redaktør.

I forbindelse med kongressens åbning blev der samme dags eftermiddag afholdt et arbejderstævne af det helt store format. Titusinder fra hele Jylland var stævnet til Vejle. Det var en sommerdag med blå himmel og strålende solskin. En kilometerlang procession med hundreder af røde faner og et stort antal musikorkestre bevægede sig gennem byens gader til et kommunalt anlæg i byens udkant. Det var sikkert det største opbud en politisk organisation nogen sinde har præsteret i Vejle. Hvor var det festligt, og hvor var jeg stolt over at tilhøre denne bevægelse, hvis opgave det var at skaffe de arbejdende masser menneskerettigheder og menneskeværdige forhold.

Ved kæmpemødet i det kommunale anlæg havde man ikke højtaleranlæg, sådan som vi har det ved store møder i dag, og det var ikke særlig praktisk. For at den titusindtallige forsamling overhovedet kunne høre, blev der talt fra to talerstole samtidigt, med passende afstand imellem, og forsamlingen blev på den måde todelt. Der blev talt af partiets spidser Th. Stauning og F. J. Borgbjerg.

En tredje taler var den unge kendte redaktør og agitator Marinus Kristensen. I min levetid har jeg hørt mange og store talere, men ingen der tilnærmelsesvis kunne måle sig med den unge Marinus Kristensen. Ingen sinde har jeg hørt et smukkere dansk sprog og i en mere fuldendt udformning. Selv om hans tale handlede om aktuelle politiske realiteter, så var foredraget skuespilkunst af højeste karat. Det kan lyde mærkeligt i vor

tid, men hvorfor ikke give udtryk for det, når virkeligheden var, at tusinder stod med tåreblanke øjne, tryllebundne. Den særlige baggrund var den nedskæringspolitik, der var indledt af regeringen Madsen-Mygdal, og som ramte de allerfattigste i vort land. Da Marinus Kristensen sluttede, blev han hilst – ikke med livligt bifald, som det hedder – men med stormende minutlange ovationer. Mange hænder blev udstrakt imod ham, og han blev båret i guldstol. Mødet med Marinus Kristensen er et af mine kæreste minder, én af de oplevelser, man aldrig glemmer. Desværre blev det ikke den unge og dygtige skribent og agitator forundt at fuldføre en lovende manddomsgerning. Han døde nogle få år senere af en ondartet sygdom, kun 33 år gammel. Men mindet om ham lever stadig. Jeg skal i øvrigt ikke opholde mig ved kongressens forhandlinger.

Rejsen gik atter hjem til Als til den grå hverdag, men jeg følte mig beriget og styrket i troen på arbejderklassens og socialdemokratiets sag og målsætning.

POLITIK PÅ DET LOKALE PLAN

Der gik en årrække efter genforeningen, inden arbejdere og småkårsfolk i Sønderjylland fik nogen indflydelse i det kommunale styre. Det var jo tradition, at det skulle være gårdmændene og de økonomiske bedrestillede, som skulle stå for kommunens anliggender. Men selve den kommunale valglov hindrede mange arbejdere i at udøve stemmeretten. Folk, som på grund af arbejdsløshed eller sygdom havde modtaget fattighjælp eller resterede med skat, mistede stemmeretten. Det var påfaldende, at dengang var der i mange landkommuner langt større udgifter til fattighjælp end til hjælpekassehjælp, som ikke medførte tab af valgetten. Arbejderne var henvist til at tilkæmpe sig rettigheder ved eget initiativ, og det var der en god begrundelse for. Det, der blev budt arbejderne og småkårsfolk på de sociale områder, var karrigt og under al kritik. Dertil kom, at kommunen var en dårlig arbejdsgiver. Arbejderne blev underbetalt. I så godt som alle kommuner lå timelønnen 40–50 % under overenskomstmæssig betaling. Time-lønninger på 60–70 øre var ret almindelige, enkelte kommuner betalte 80 øre i timen. Let var det dog ikke for arbejderne at opnå en forholdsmæssig repræsentation. Dengang var der ikke så få, som var direkte beskæftiget ved landbruget. Af frygt for at komme ud i arbejdsløshed gik man stille med dørene og ville helst ikke støde arbejdsgiverne.

Arbejderne stod på den tid organisatorisk svagt. Kun få var medlem af en fagforening. De bestående politiske organisationer var endnu temmelig løse i fugerne. Det var kun i enkelte kommuner muligt at opstille en socialdemokratisk kandidatliste til et sognerådvalg. Set fra et såkaldt »borgerligt« synspunkt, var dette at opstille en partiliste noget af en uforkam-

met politisk udfordring. Hvad skulle nu dette være godt for? Sognerådet var jo efter borgerlig opfattelse ikke noget politisk forum. Det gjaldt blot om at få nogle velegnede folk ind, og det var dem, der var ansete og økonomisk velfunderede, efter datidens begreber selvskrevne.

I øvrigt forhandlede man sig dengang i stor udstrækning til rette om en fælles kandidatliste. Det lykkedes som regel, og så undgik man afstemningen. Op gennem 20'erne blev arbejderne dog trods alt repræsenteret med en enkelt mand i sognerådene, enkelte steder med to.

Jeg mindes et sognerådvalg i 1929 i Svenstrup. Der blev indkaldt til et møde for vælgerne for at søge at opnå enighed om fredsvalg. Sognerådsformanden gav en redegørelse for sognets anliggender og økonomi. Derefter skred man til forhandling om en fælles kandidatliste. Fire grupper gjorde krav på at blive repræsenteret i det nye sogneråd, det var bønderne, husmændene, de erhvervsdrivende og arbejderne. Det var i første omgang ikke muligt at blive enige. Bønderne gjorde krav på 3, husmændene 2, arbejderne 2 og de erhvervsdrivende 1, hvilket var én for mange, eftersom der kun skulle vælges 7. Arbejderne havde hidtil kun haft ét medlem, men mente nu at kunne tilkomme to. Ingen af de andre grupper ville frivilligt give afkald på et mandat. Så delte grupperne sig til separatforhandlinger. Dette lod sig særdeles praktisk gennemføre, de 4 grupper fordelte sig i salens 4 hjørner.

For os i arbejderflokken var stillingen klar. Vi havde forud holdt møde i partiforeningen, udpeget vore to repræsentanter og formuleret vort krav. Medens vi stod og ventede på, at de andre grupper skulle blive færdige med deres forhandlinger, kom én af det store hartkorns repræsentanter slentrende over til »arbejderhjørnet« med notesblok og blyant i favnen, som om der skulle optages et lille rask interview. Ja – sagde kontaktpanden – vi har jo altså vedtaget, at arbejderne som hidtil må få en mand i sognerådet. Hertil bemærkede jeg som ordfører, at det da virkelig var et højsindet tilbud. Han fattede vist ikke ironien i mit svar, for han tilføjede: – men der er ganske vist en betingelse. – Nå, hvad er det? – At det er os, der må bestem-

me, hvem denne repræsentant skal være. Jeg tog forslaget fra den humoristiske side og svarede ham, at så måtte konsekvensen vel blive, at vi fik lov til at bestemme, hvem bønderne skulle have i sognerådet. Naturligvis blev manden smækfornærmet over en sådan frimodighed. Det kunne der naturligvis ikke blive tale om. For os var det interessant at få at vide, hvem bønderne havde tænkt sig skulle være arbejdernes repræsentant i sognerådet. På et spørgsmål herom nævnte den ihærdige kontaktmand navnet på en arbejdsmand. Med velberåd hu var man ganske klar over: den nævnte ville blive en nitte, en statist i det kommunale styre – det forstod vi også. Der var ikke noget at forhandle om. Med en bemærkning om, at vi var voksne mennesker, der godt kunne klare vore egne sager, bad vi den tjenstivrige proprietær flytte sig over i det hjørne, hvor han hørte hjemme.

Lidt efter blev fællesmødet genoptaget, og det varede trods alt ikke længe, inden der blev opnået enighed om en fællesliste. Vi bragte to kandidater i forslag, en arbejdsmand samt en husmand, som begge var medlemmer af socialdemokratisk forening. Derved kunne husmændenes krav om to repræsentanter også imødekommes, selv om den ene ganske vist blev opstillet af socialdemokraterne.

Tiden har ændret sammensætningen i dette sogneråd. Svenstrup kommune har nu i en lang årrække haft socialdemokratisk flertal – og det er gået udmærket.

MENIGHEDSRÅDSVALG I SVENSTRUP 1930

Set fra et borgerligt synspunkt var det særdeles forkasteligt, at arbejderne (gennem en politisk organisation) ville opnå indflydelse i det kommunale styre. Endnu værre blev det, da vi gjorde forsøg på at blive repræsenteret i menighedsrådet. Det var dog uhørt. At tænke sig, nu ville disse pågående socialister også være medbestemmende om kirkens anliggender.

Der skulle afholdes menighedsrådsvalg i efteråret 1930. Hvad der gik forud for dette valg fortjener en ret indgående omtale, da eksemplet viser, hvilke midler der blev anvendt for at spænde ben for socialdemokraterne dengang.

Ved folketingsvalget i 1929 havde socialdemokratiet en meget stor fremgang i Svenstrup kommune. Det var ikke mindst dette, der inspirerede os til at øve en ekstra kraftanstrengelse for at få foden indenfor i menighedsrådet. Vi havde ikke revolutionære hensigter med kirkens forkyndelse. Men vi var i høj grad interesseret i bortforpagtningen af præstegårdsjordene. Ofte blev større jordbrugere favoriseret på bekostning af små husmænd, som var i større trang for et stykke til lægsjord. På denne baggrund blev der indledt et valgsamarbejde mellem husmandsforeningen og den socialdemokratiske forening. Der blev opnået enighed om at opstille en fællesliste af husmænd og socialdemokrater, således at der som spidskandidat blev opstillet en socialdemokrat, som nummer to en husmand og sådan fremdeles hveranden.

Der blev så senere indkaldt til et borgermøde med fredsvalg for øje. Det viste sig, at modsætningerne var for store. Kravet fra socialdemokraterne og husmændene var 4 mandater for at gå med til fredsvalg. Fra den anden side ville man gå med til, at vi fik 3 mandater i det nye menighedsråd. Med det-

te tilbud ville socialdemokraterne have fået 2 mand valgt og husmændene én. Men med den aftale, der var indgået med husmændene, skulle vi stå fast på kravet om 4 mandater. Det kom så til kampvalg, hvor vor fællesliste kun fik valgt 2 mand, en socialdemokrat og en husmand, altså et uomtvisteligt nederlag.

Valgkampen fik på flere måder et dramatisk forløb og satte lidenskaberne i kog. Hertil bidrog ikke mindst at jeg, formanden for den socialdemokratiske forening, var opstillet som spidskandidat. Vi socialdemokrater blev dengang betragtet som arge modstandere af kirken og religionen i det hele taget. Man veg ikke tilbage for at bruge det argument i en husagitation, at mit program var det samme, som man havde i Rusland – at få kirkerne omdannet til biblioteker eller kornmagasiner. Jeg er nu ikke sikker på, at det pæne borgerskab selv troede på den slags påstande, eftersom det var almindeligt kendt, at jeg var medlem af det kirkelige sangkor, hvilket i hvert fald ikke kunne udlægges som »russerpolitisk« indstilling.

Medens valgslaget gik sin gang, kom det til alvorlige forviklinger mellem menighedsrådets formand, selveste sognepræsten, Fischer von Benzon, og mig. Præsten var som privatmenneske elskværdigheden selv, og han kom godt ud af det med sine sognebørn. Jeg mindes, at han engang besøgte vort hjem midt under en langvarig arbejdsløshedsperiode og medbragte en lille pakke, indeholdende et stykke røget flæsk. Han sørgede også for, at jeg fik nogle ugers arbejde ved skovhugst i præstegårdsskoven. Én gang ugentlig var jeg gæst i præstegården, hvor det kirkelige sangkor øvede, og her nød vi altid en udstrakt gæstfrihed. Men Fischer von Benzon havde samme konservative indstilling og samme modvilje mod socialdemokratiet, som var almindelig blandt kirkens tjenere dengang. Derfor var det for ham en naturlig opgave at hjælpe borgerskabet med at lægge os de flest mulige hindringer i vejen for at blive repræsenteret.

Det begyndte med, at jeg i min egenskab af formand for socialdemokratisk forening undersøgte, hvor mange, og hvem af vore vælgere, der var opført på valglisten. Efter den gæl-

dende valglov påhvilede det vælgerne selv at søge optagelse på valglisten, hvis deres navne ikke var opført. Undersøgelsen viste, at min kone og jeg ikke fandtes på valglisten. Desuden savnede jeg 12 andre navne. Jeg bad præsten om at få udleveret 14 ansøgningsblanketter. Præsten sagde, synligt forbavset, at det kunne der ikke blive tale om. – »De kan få 2, en til Dem selv og en til Deres kone, alle andre må selv hente deres blanketter.« Jeg sagde til præsten, at jeg fandt denne afgørelse højst besynderlig, og at det vistnok var ulovligt ikke at ville udlevere mig det ønskede antal blanketter, men at jeg i øvrigt ikke ville diskutere sagen med ham, da jeg gennem den socialdemokratiske kredsorganisation kunne rekvirere det antal blanketter, jeg havde brug for, hvilket jeg så gjorde.

Derefter gik jeg rundt til de af vore vælgere, der ikke var opført på valglisten og fik dem til egenhændigt at underskrive en begæring om optagelse, hvorefter jeg sammen med en partifælle gik op i præstegården for at aflevere samtlige 14 underskrevne blanketter. Præsten nægtede pure at tage imod dem. Jeg spurgte med hvilken begrundelse. – »Det kan jeg ikke ifølge valgloven,« svarede han.

»Har hr. pastor noget imod at vise mig, hvor det står i valgloven?« Lidt tøvende tog han en lovebog ned fra en reol og viste mig en paragraf, hvor der stod: Begæring om optagelse på valglisten kan ske skriftligt, personligt, dog ikke pr. telefon. Jeg gjorde ham derefter opmærksom på, at dette her var en fuld korrekt og lovlig tilmeldelse, som personligt var underskrevet af vedkommende vælgere, altså helt i overensstemmelse med loven. Men præsten var urokelig.

Det var nytteløst at fortsætte diskussionen. Jeg lagde de 14 blanketter fra mig på skrivebordet, og idet jeg hentydede til min partifælle, der overværede ordskiftet, sagde jeg til præsten: »Nu har jeg et vidne på, at blanketterne er afleveret, så må hr. pastor selv om resten, men jeg ved, hvor jeg skal henvende mig, hvis disse folk ikke kommer på valglisten.« Det var synligt, at præsten var i en meget beklemmt situation. Da vi gik ud af døren, kaldte han mig tilbage. – »Nu vil jeg gøre Dem et forslag, Bladt. Nu tager De blanketterne med hjem, og så

lægger De dem i kuverter, to og to for mand og kone. Når så Deres dreng skal i skole i morgen, så bringer han kuverterne ind i præstegården, og så skal de folk nok komme på valglisten.» Hertil svarede jeg, at det forekom mig at være en køn komedie, om jeg måske ikke var lige så kvalificeret til at aflevere disse blanketter som min dreng. Jeg kunne forsikre ham om, at jeg ikke var til sinds at ændre noget ved den ting – farvel hr. pastor!

Kort efter dette optrin blev den reviderede valgliste fremlagt til eftersyn i forsamlingshuset. Med en vis spænding gennemgik jeg valglisten for at konstatere, om de 14 navne var optaget. Jeg gennembladede såvel hovedlisten som tillægslisten og måtte konstatere, at de ikke var optaget. Jeg gik hjem og formulerede en skriftlig klage over valglisten, som jeg efter de derom gældende regler sendte til menighedsrådets formand, pastor Fischer von Benzon.

Et par dage senere træffer jeg rent tilfældigt pastoren på amtsbanestationen i Svenstrup. I en ophidset tone spurgte han hvordan det kunne falde mig ind at klage over valglisten. Mit svar var – selvfølgelig fordi de vælgere, der har søgt om optagelse på listen ikke er blevet optaget. – Ja, men de er kommet på valglisten. – Meget mærkeligt, for jeg har eftersat listen og ikke fundet disse navne.

Præsten forklarede så, at navnene var skrevet op på et løst ark papir og lagt bag de blanke blade i mappen, hvad jeg altså ikke havde observeret. Fidusen var klar nok. Hvis jeg efterså valglisten, så var navnene opført, hvis jeg ikke havde gjort mig den ulejlighed at efterse valglisten, havde det været såre nemt at fjerne det løse ark med navnene, inden afstemningen skulle finde sted. Jeg kunne ikke dy mig for at stille præsten det spørgsmål, hvorfor han i det hele taget havde skrevet de navne på listen, da han jo dog havde givet udtryk for, at hele fremgangsmåden var i strid med valgloven. Øjensynligt pinligt berørt af dette spørgsmål, måtte han rykke ud med kendsgerningen, at han havde forelagt problemet for sin nærmeste foresatte, provsten, som havde rådet ham til at optage de nævnte vælgere på valglisten.

Valget blev som nævnt et nederlag for vor kandidatliste. Det ligger nær at antage, at det var husmændene, der lå under for den socialistforskrækkelse, man fra borgerlig side opererede med under valgkampen, en valgkamp der i usaglighed var enestående.

Men trods nederlaget var det en kendsgerning, at jeg var valgt som medlem af Svenstrup menighedsråd og dermed beklædte mit første offentlige tillidshverv. Dette blev dog af meget kort varighed, og jeg fik kun lejlighed til at deltage i få møder. Sagen var den, at jeg boede til leje i et hus, der tilhørte en gårdmand. Kort efter at jeg var blevet valgt, modtog jeg gennem en sagfører en skriftlig opsigelse i min lejlighed. Dette tog jeg til efterretning med forholdsvis sindsro. Jeg vidste, at der i sognet var 4–5 ledige lejligheder.

Men at få en anden lejlighed gik ikke så let som jeg havde regnet med. Det viste sig hurtigt, at alle mine henvendelser var forgæves. Ingen ville leje ud til mig. Tvunget af omstændighederne måtte jeg søge bopæl i et andet sogn. Den 1. marts 1931 flyttede jeg med min familie til Elstrup i Egen sogn, hvor vi fik en lejlighed, der ejedes af en arbejdsmand. Som udensogns var det slut med mit medlemskab i det nyvalgte menighedsråd i Svenstrup, og det pæne borgerskab kunne fryde sig over at være befriet for et socialistisk indslag. Hvis nogen har troet, at denne affære nok ville lægge en dæmper på min politiske interesse, måtte man tro om igen. Stærkere end nogen sinde følte jeg, at vi småkårsfolk ikke blot havde den opgave at kæmpe sammen for bedre økonomiske kår, men også for vor menneskeret og ligeret som borger.

I 1932 blev jeg af mine partifæller valgt til formand for den socialdemokratiske forening i Egen sogn og omtrent samtidig indvalgt i kredsorganisationens bestyrelse, hvor jeg kom til at fungere som sekretær.

AKTIVT IND I FAGBEVÆGELSEN

I sidste halvdel af 20'erne skete en ret væsentlig forskydning i arbejdskraften fra landbruget til offentlige arbejder. På Als blev vejarbejder sat i gang i stort omfang. Arbejdsmændene kunne efterhånden indse fordelene ved, at arbejdspladserne kom ind under ordnede overenskomstforhold, og at arbejdsløshedsforsikringen var god, når de lange arbejdsløshedsperioder kom. Kunne man få sin forsikringsmæssige understøttelse, var dette langt at foretrække fremfor at skulle gå tiggergang til et karigt og uforstående sogneråd.

Vi var efterhånden blevet små 200 organiserede arbejdsmænd i de alsiske landkommuner, som stod tilsluttet Dansk Arbejdsmands Forbunds Sønderborg afdeling. Dette medførte stigende administrative besværligheder for landmedlemmerne. Ganske vist blev der oprettet tillidsmandskontakter på arbejdspladserne for indbetaling af kontingent o. l., ligesom der blev oprettet enkelte underkontrolsteder for arbejdsløse medlemmer. Dog skulle den ugentlige understøttelse hæves på kontoen i Sønderborg. Dette var en ulempe, særlig for de medlemmer der boede i en afstand af 25–30 km fra Sønderborg.

Det var derfor naturligt, at spørgsmålet om en udskillelse fra Sønderborg afdelingen og oprettelse af en selvstændig afdeling for medlemmerne i landdistrikterne på Als blev aktuelt i efteråret 1929. Det var slet ikke så ligetil. Skulle den nye afdeling have udbetalt en andel af Sønderborg afdelings kontante kassebeholdning som startkapital? Forståeligt nok var der blandt Sønderborg-medlemmerne en betydelig modstand derimod. Fra den anden side set var det kun rimeligt, at medlemmerne i landdistrikterne fik en andel i de penge, som de selv havde ydet deres bidrag til gennem en årrække.

Den endelige afgørelse blev truffet på en generalforsamling den 12. januar 1930. Med stemmeflertal, dog ikke helt uden mislyde, vedtoges et forslag om, at den nye afdeling skulle have udbetalt et beløb på 4000 kr. af Sønderborg afdelingskasse. Der lød tilråb fra forsamlingen: Så – nu render »bønderne« med vores penge. Sønderborg afdeling vedtog senere en vedtægtsændring, hvorefter det for fremtiden var udelukket, at kassebeholdningen kunne udstykkes til fordel for en medlemsgruppe, som ønskede at oprette en selvstændig afdeling.

Den 15. januar afholdt den nye afdeling »Als« stiftende generalforsamling på Slotshotellet i Augustenborg, hvor der blev valgt bestyrelse; fra samme dato blev afdelingen anerkendt fra hovedforbundet, og den selvstændige virksomhed kunne begynde.

Lad det straks være sagt, at den nye afdeling ikke fik nogen flyvende start. Det var dog ikke medlemmernes skyld. Men afdelingen blev fra starten belemret med en uærlig tillidsmand i spidsen, som, inden der var gået 2 år, havde tømt lokalkassen for hver en klink. Jeg finder ikke anledning til nu så mange år efter at rippe op i dette sorte kapitel. Der er intet nyt under solen – heller ikke at en kammerat på en betroet plads svigter medlemmernes tillid. Men smerteligt og forstemmende er det, når den slags forekommer.

Den 4. december 1931 afholdtes en ekstraordinær generalforsamling, hvor der blev vedtaget et ekstrakontingent på 5 kr. for at få genoprettet afdelingens økonomi. Samtidig blev bestyrelsen rekonstrueret. Som ny formand og kontorbestyrelse valgtes August Møller, Ketting. Hvervet som kasserer blev overdraget Jørgen Jørgensen, den senere borgmester i Augustenborg.

Her skal historien om arbejdsmændenes afdeling Als ikke nedskrives. Men dens udvikling og betydning har været lidt ud over det almindelige og har derfor krav på en nærmere omtale. Afdelingen, der startede med knapt 200 medlemmer, tæller, når disse linjer skrives, ca. 2500 medlemmer og er dermed Sønderjyllands største fagorganisation og Danmarks største landafdeling under Dansk Arbejdsmands- og Specialarbej-

August Møller. 1966.

derforbund. Afdelingen har forlængst overskredet en årlig millionomsætning.

Som medlem af bestyrelsen gennem 30 år – deraf som fast-lønnet kasserer og kontorbestyrer i 13 år – skal jeg ud fra mit nære kendskab til afdelingens arbejde prente nogle situations-billeder fra dens virke.

Det viste sig ret snart, at afdelingen efter dens rekonstruktion i 1931 var kommet ind på det rigtige spor. Den nye mand i spidsen, August Møller, som for øvrigt bestred formands-posten til 1967, blev hentet ind på kontoret direkte fra arbejds-pladsen. Han var arbejdsmanden, der uden anden uddannelse end folkeskolen blev omplantet fra jord og beton til kontoret med skrivemaskine, arkiver og alt, hvad dertil hører. Det rent tekniske har vistnok ikke været nogen helt behagelig overgang for ham. Når valget til den ansvarsfulde post faldt på en, ud fra et kontormæssigt synspunkt, utrænnet mand, kom det alligevel ikke som nogen overraskelse.

August – ja, han var på fornavn med alle afdelingens medlemmer og godt kendt af kammeraterne på arbejdspladserne – stammer fra Ribe og var som ungkarl ansat på flere arbejdspladser på Als. Jeg mødte ham første gang i 1924, hvor vi ved et vejarbejde stod side om side og læsede tipvogne. Vi var ikke længe om at opdage, at August var typen på den gode og solidariske arbejdskammerat under alle forhold. Han var dertil

dygtig til sit arbejde og veg aldrig tilbage for at tage fat ved den tunge ende, når der skulle slæbes, hvilket vakte respekt hos arbejdsformanden. Han kunne derfor også tillade sig at træde op mod sine foresatte, når han mente, at én eller anden af kammeraterne blev uretfærdigt behandlet. August blev en slags uofficiel tillidsmand på pladsen.

Nu blev August anbragt i formandsstolen med en udpræget fast vilje til at udføre et arbejde til gavn for de alsiske arbejdsmænd. Som et karakteristisk træk kan det nævnes, at August Møller samme aften, hvor han blev formand, i en sen natte-time opsøgte en entreprenør i Augustenborg og præsterede at få den første overenskomst underskrevet.

Det er i dag interessant at læse, hvad formanden skrev i et resumé i et lille festskrift ved afdelingens 25-års jubilæum i 1955. Her er et lille uddrag:

»Det var på ét for beskæftigelsen dårligt tidspunkt afdelingen startede. Af virksomheder var der ingen større inden for afdelingens område – den eneste var H. G. Storkes trævarefabrik og kornhandel i Augustenborg, som beskæftigede ca. 20 mand. Byggeriet var omtrent gået i stå, og kommunernes økonomi var meget dårlig, så de lod kun udføre de allernødvendigste arbejder. En del af afdelingens medlemmer var beskæftiget ved vejarbejde, som Sønderborg amts vejvæsen lod udføre. Men dette var ikke nær nok til at beskæftige de mange ledige, og vi har også her fra afdelingen et par gange måttet ind til Stauning på Christiansborg for at få udvirket, at der blev sat noget mere arbejde i gang.

Af overenskomster havde afdelingen de første par år kun én, som vi arvede af Sønderborg afdeling – overenskomsten med Havne- og Købmandsorganisationen for Sønderborg amt. – Men tiderne bedrede sig en del, og det lykkedes afdelingen at få oprettet overenskomster med samtlige arbejdsgivere inden for afdelingens område. Kommunerne var de sværeste at få en overenskomst med. De betalte jo dengang 55–75 øre pr. time. Men med årene blev også dette forhold bragt i orden. Der blev oprettet overenskomst med samtlige kommuner og til overenskomstmæssig betaling.«

Ingen der kender forholdene dengang, og den modvilje, der herskede i arbejdsgiverkredse og ganske særligt i sognerådene, kan være i tvivl om, at der bag de opnåede resultater lå en dygtig og målbevidst indsats. August Møllers forhandlingsevne var eminent. Ikke uden grund var han både frygtet og respekteret af forhandlingsmodparten. Man var ganske klar over, at han først kunne slutte en forhandling, når der var opnået et acceptabelt resultat.

På møder og generalforsamlinger i afdelingen var og vedblev August at være den jævne mand fra arbejdspladsen. Når han engang selv læser disse linjer, vil han sikkert ikke blive fornærmet, når jeg tilføjer, at nogen særlig god taler har han aldrig været. Men medlemmerne fik besked om tingene i jævne ord uden højtravende bravader og armsving. Hans sprog og nøgterne vurderingsevne i enhver situation blev forstået af alle og indgød tillid. Jeg vil tro, at der også i hans bramfrie optræden ligger en forklaring på, at han gennem de mange år gang på gang er blevet genvalgt uden modkandidat.

Afdelingen Als indrettede sig med kontor i et lejet butikslokale i Stavensbølgade 21 i Augustenborg. Efterhånden som medlemstallet voksede, blev lokalerne for trange, og bestyrelsen tog op til overvejelse at opføre egen bygning. Med årene lykkedes det at få god orden i økonomien. I 1939 blev der nedsat et byggeudvalg. På en generalforsamling den 10. april 1939 blev det vedtaget at opføre egen bygning på en grund i Ketting med en central beliggenhed ved landevejen Sønderborg-Nordborg, midt i afdelingens område. Byggearbejdet blev overdraget bygmester Joh. Viereck, Guderup. Det blev en 2-etagers bygning med 2 rummelige kontorlokaler, stort opholdsrum og toilet i stueetagen og beboelseslejlighed til formanden på 1. sal. Huset, der blev solidt og godt bygget, kom til at stå afdelingen i 15.078 kr. Det var en glædens dag og en milepæl i afdelingens historie, da vi den 1. oktober kunne flytte ind i eget hus.

Men afdelingen voksede stadig. I 1940 lå medlemstallet på ca. 600, hvilket var en tredobling fra starten. Formanden var fastlønnet og bestred også hvervet som kontorbestyrer i ar-

bejdsløshedskassen. Det blev efterhånden for meget for en enkelt mand, og der måtte ansættes en mand mere på kontoret. Den hidtidige kasserer Jørgen Jørgensen, som nu gennem en årrække på mønsterværdig måde havde forvaltet afdelingens økonomi, som fritidsjob, havde været selvskrevet til posten, men han ønskede den ikke, da han havde et godt og fastlønnet arbejde på statshospitalet i Augustenborg. På afdelingens ordinære generalforsamling den 5. maj 1940 vedtoges det at vælge en fastlønnet mand, som skulle overtage hvervet både som kasserer og kontorbestyrelse. Jeg blev valgt, helt uforberedt kom det ikke for mig. Gennem mange år havde jeg fungeret som sekretær og havde også periodevis været tilkaldt som medhjælp på kontoret.

KONTORBESTYRE

Selv om det ikke var uden betænkeligheder, jeg gik ind til min nye ansvarsfulde gerning, så skal jeg ikke benægte, at den ændrede erhvervsstatus tiltalte mig. Nu var jeg helt og fuldt i arbejderbevægelsens tjeneste. Med fagbevægelsens nære tilknytning til socialdemokratiet havde jeg tillige de bedste forudsætninger for også at varetage politiske interesser og pligter. Efterhånden blev jeg indfanget i et ret bredt fællesskab. I midten af 30-erne var jeg valgt til formand for Egen sogns sygekasse og som medlem af Guderup skolekommission, i 1940 blev jeg formand for sognebiblioteket, i 1942 indvalgte jeg i bestyrelsen for Guderup og omegns brugsforening, og endelig fik jeg i 1943 overdraget hvervet som formand for Arbejdernes fællesorganisation på Als.

Hermed var fritidsproblemet for mit vedkommende løst. Det blev kun få aftener og søndage, jeg fik til min personlige rådighed. Det har jeg aldrig beklaget mig over. Det alsidige arbejde fyldte min tilværelse og var afpasset efter min indstilling. Hvis jeg skulle pege på et problem, så er det – konen derhjemme – hende der må sidde alene aften efter aften, når manden skal ud til møder og generalforsamlinger. Men det gælder ikke blot for min kone. Tusinder af travlt optagne tillidsmandskoner ud over landet må dele samme skæbne ikke at kunne nyde et normalt familieliv. Personligt har jeg intet at klage over. Min Louise har altid med stor forståelse indordnet sig under dette forhold. Hun har sin særlige hobby, forskellige håndarbejder, som hun er meget dygtig til.

Mine 13 år som kasserer og kontorbestyrelse blev en interessant og lærerig periode. I en afdeling, som omfatter i alt 15 kommuner, opstår der særlige administrative problemer. Nok

havde kontoret en central beliggenhed, men alligevel var der betydelige afstande. For at kunne betjene de mange hundrede medlemmer på en rimelig og forsvarlig måde, var det nødvendigt at opretholde underkontrolsteder, i alt 6: Nordborg, Havnbjerg, Svenstrup, Fynshav, Hørup og Lysabild. Her kunne de arbejdsløse gå til daglig kontrol og indbetale kontingent til kontrolbestyreren. Nogle underkontrolsteder blev lukket i sommerhalvåret, når der ikke var så mange arbejdsløse. Ordningen skulle hvert halve år efter ansøgning godkendes af Arbejdsdirektoratet.

Tyngdepunktet i mit arbejde lå i arbejdsløshedskassen. Særlig i vintermånederne, når arbejdsløshedstallet i perioder nåede op på 3–400, blev der travlhed på kontoret. Der var daglig kontroltid fra kl. 9–11. Onsdagen sluttede kontrolugen. Det var ugens travleste dag. Umiddelbart efter kontrollens afslutning indløb rapporterne fra underkontrolstederne, og de nødvendige oplysninger skulle indføres i kontrolkartoteket. Næste fase var at udarbejde kvitteringslister. På disse skulle hvert enkelt medlem opføres med medlemsnummer, indtrædelsesdato og -år, forsørger eller ikke forsørger, antal børn, beløbet for børnetillæg, samlede understøttelsesbeløb m. v. Dernæst skulle der udfærdiges særlige kvitteringslister for medlemmer, som den pågældende uge skulle have udbetalt huslejhjælp. Endvidere skulle samtlige talkolonner sammentælles, og på grundlag af det endelige facit kunne der så til hovedkontoret i København udarbejdes en rekvisitionsblanket, som blev afsendt omgående. Endelig skulle der udarbejdes en detaljeret statistik til det offentlige arbejdsanvisningskontor.

Når dette arbejde var afsluttet om onsdagen, var der gjort klar til udbetaling af understøttelse den næste dag. Torsdag eftermiddag kørte jeg på cykel til kontrolstederne på Sydals, henholdsvis Lysabild, Hørup og Fynshav, og udbetalte understøttelse til de afkontrollerede medlemmer. Fredag formiddag blev der udbetalt understøttelse på kontoret og samme dags eftermiddag på Nordals, i Nordborg, Havnbjerg og Stevning. Lørdag formiddag blev kvitteringslisterne gennemgået, talt sammen og ugeregnskabet gjort klar til endelig afregning med

Bestyrelsen for Arbejdsmandsforbundet Afdeling Als 1950. Bageste række fra venstre: Peter Hansen, Kettingskov, Heinrich Hattig, Måjbøl, Hans Petersen, Sarup, Andreas Christensen, Nordborg, Bent Stolberg, Ketting (medlem af kontroludvalget), Peter Finmann, Dyndved. Siddende: Fællestillidsmand for Danfoss Jørgen Rasmussen, Pøl, Jens Christian Jensen, Guderup, formanden, August Møller, Ketting, Jens Bladt, Sjellerup.

hovedkontoret i København. I vintermånederne med stor arbejdsløshed lå den ugentlige understøttelsessum fra 15–20.000 kr., så det var store beløb, der blev administreret gennem afdelingen. Dertil kom så kontingentregnskabet, den månedlige afregning med underkontrolstederne og afregningen med hovedkontoret.

Hvervet som kontorbestyrer i den store afdeling var særdeles alsidigt og interessant. Fremfor alt stiftede man personligt kendskab med de mange hundreder af arbejdsmænd i det vidtstrakte område. Det kan naturligvis ikke undgås, at man møder vanskeligheder og skuffelser under udøvelsen af et så betroet og ansvarsfuldt hverv. Der skulle naturligvis administreres inden for rammerne af gældende vedtægter og bestemmel-

ser i arbejdsløshedslovgivningen. Med det store flertal af medlemmerne var der ingen problemer, og jeg tror at kunne sige, at jeg i de 13 år har haft et godt og fordrageligt forhold til afdelingens medlemmer. Men der kunne forekomme enkelte undtagelser, som man havde et vist besvær med.

Lad mig referere et typisk eksempel: Et medlem havde i nogen tid været afkontrolleret som arbejdsløs og hævet sin understøttelse. Der var ikke noget at sige til, at manden forsøgte at skabe sig en ny eksistensbasis. Han lejede et lokale og gik i gang som cyklereparatør og handlede med cykler og reservedele. Han var af den opfattelse, at en sådan forretning godt kunne forenes med, at han samtidig gik til kontrol og hævdede sin understøttelse. Det kunne naturligvis ikke gå. Forholdet var lovstridigt, hvilket jeg gjorde manden opmærksom på og meddelte ham, hvorledes han i henhold til loven skulle forholde sig. Medlemmet var utilfreds med afgørelsen, og jeg måtte høre mange ukvemsord.

Jeg tænkte ikke mere over den sag før et stykke tid efter, da jeg blev indkaldt til et møde hos bestyreren for det offentlige arbejdsanvisningskontor i Sønderborg, som havde tilsyn med kassens virksomhed. Jeg fik her forelagt en skrivelse, sendt til kontoret af forannævnte medlem. I skrivelsen blev der rettet beskyldninger mod mig og nævnt 5 konkrete tilfælde, hvor jeg skulle have misbrugt min stilling til at begunstige nævnte 5 medlemmer med udbetaling af uberettiget arbejdsløshedsunderstøttelse, hovedsagelig medlemmer, som havde en biindtægt. I et tilfælde gik beskyldningerne ud på, at jeg havde udbetalt understøttelse til min egen bror for dage, hvor han havde haft beskæftigelse på statshospitalet i Augustenborg. I et andet tilfælde blev jeg beskyldt for at have udbetalt understøttelse til et medlem, som var i arbejde, og hvis kone havde en lille hørerforretning. Det var i besættelsestiden, hvor der var tobaksrationering. Det hed sig, at jeg til gengæld for den uberettigede understøttelse havde fået forsyninger af tobak fra konens forretning.

Da jeg fik forelagt de nævnte beskyldninger, kunne jeg ikke tilbageholde et lille smil, for min samvittighed var i orden.

Kontorbestyreren gjorde mig dog opmærksom på, at det så ud til at være en meget alvorlig historie for mig og bebudede, at der nu ville blive foretaget en meget grundig undersøgelse af hvert enkelt forhold. Dette var jeg naturligvis helt indforstået med og også interesseret i.

Der gik flere måneder, inden jeg hørte videre til sagen. Men en dag modtog jeg en skrivelse fra arbejdsanvisningskontoret, som var en genpart af en redegørelse til det medlem, som havde anmeldt mig for de påståede uregelmæssigheder. Det fremgik heraf, at undersøgelsen var resulteret i, at man kunne konstatere, at der ikke i ét eneste tilfælde var grundlag for de beskyldninger, der var rettet mod mig, at understøttelsen i alle tilfælde var udbetalt i overensstemmelse med kassens vedtægter, og hvor der var tale om biindtægter var der sket fradrag i understøttelsen efter de gældende bestemmelser. Hvad angik tilfældet med min bror, havde man gennem bogholderiet på statshospitalet konstateret, at han endog ikke fuldtud havde udnyttet sin understøttelsesret. Historien med, at jeg havde ladet mig købe for tobak, viste sig at være opspind, eftersom jeg overhovedet ikke havde købt tobak i den forretning. Slutelig henstillede man til medlemmet om fremtidigt at være mere forsigtig med fremsættelse af slige beskyldninger, og udtalte, at der faktisk var anledning til for mig at sagsøge medlemmet for ærerørige beskyldninger. – Det gjorde jeg nu ikke.

Det refererede tilfælde, som kunne suppleres med lignende, er blot et udtryk for, at man godt i en sådan stilling kan komme uforskyldt ind i ubehagelige »affærer«.

Der har undertiden gjort sig den opfattelse gældende, især blandt folk, som ikke har kendskab til arbejdsløshedskassens virksomhed, at kassen i vid udstrækning bliver misbrugt. Det er ikke tilfældet og bør heller ikke være det. De enkelte tilfælde, som forekommer, berettiger ikke til at generalisere. Blandt arbejderne som i andre samfundsklasser findes der uheldige individer, som prøver på at tilvende sig økonomiske fordele på uhæderlig måde. Det er dog min erfaring, at det overvældende flertal af medlemmerne mønstergyldigt indordner sig under forsikrings- og kontrolbestemmelserne.

Fagbevægelsen og arbejdsløshedsforsikringen er skabt af arbejderne selv og vokset op under kompakt modstand fra arbejdsgiverside og fra det såkaldte pæne borgerskab. I dag vil dog ingen benægte, at denne del af arbejderbevægelsen har bidraget afgørende til at højne arbejderens levevilkår og udfriet dem af fortidens uværdige spændetrøje.

Jeg er i dag taknemlig for, at det blev mig forundt gennem de mange år at øve en gerning blandt mine arbejdsfæller, den gruppe i samfundet, der i fortiden altid sad nederst ved samfundets bord.

Arbejdsmandenes afdeling »Als« kunne i 1955 fejre 25-års jubilæum. På dette tidspunkt var min hverdag forskudt til den politiske sektor, men jeg var stadig medlem af bestyrelsen og i kontakt med virksomheden. Der var god grund til at feste. Afdelingens medlemstal var steget til 1500, og der var opnået gode og betydningsfulde resultater. Jubilæumsfesten den 15. januar blev afholdt i 2 store lokaler, henholdsvis i Ketting kro og Augustenborg forsamlingshus. Til stede som festtaler var daværende forbundsformand J. Chr. Larsen, København. Der blev ved festen afsunget en jubilæumssang, skrevet i dagens anledning, undertegnet medlem nr. 196738. Da dette nummer tilfældigt står i min medlemsbog, er jeg ubeskeden nok til at afslutte dette afsnit med at gengive denne jubilæumssang:

*Melodi: Når jeg ser et rødt flag smælde
Totifem år har vi virket
støt for arbejdsmandens sag,
og vort samhold det bandt og blev styrket
gennem årenes pulsende jag.
Vi har vandret ad knudrede veje,
vi har kæmpet mod uret og tort,
men det forbund, der er vort fælles øje,
førte frem mod det mål, der er vort.*

*Vore fædres fortidsverden
den var trist og glædesløs.
Arbejdsmanden i hverdagens færden*

STREJFLYS OVER GAMLE FORENINGSPROTOKOLLER

Forhandlingsprotokollen oplæst og godkendt. – Bortset fra, at foreningens formand i den nærmeste tid efter mødet eller generalforsamlingen på grundlag af referatet iværksætter de beslutninger, der er taget, går et lille stykke foreningsvirksomhed over i historien. Der er ikke særlig sans for, hvad der er sket inden for foreningen for år tilbage. Interessen samler sig om de dagsaktuelle problemer – blikket rettes mod fremtiden, og det er helt naturligt.

Har man imidlertid selv været med i et organisationsarbejde på forskellige felter gennem årtier, da er det særdeles interessant at fordybe sig i de gamle protokoller. Her kan man ind imellem finde guldkorn, som spreder lys over stemninger og begivenheder i fortiden, som nu ligger tilsløret i underbevidstheden. Et referat er formet i korte og knappe sætninger, men man får stikordet, så kan man læse mangt og meget mellem linjerne.

Egen socialdemokratiske forening, den socialdemokratiske kredsorganisation og Arbejdernes Fællesorganisation på Als, – tre organisationer, som jeg hver især har haft den ære at være formand for i en lang årrække, har velvilligt stillet mig et antal gamle forhandlingsprotokoller til rådighed. Jeg siger tak. Hvad jeg beretter om i det følgende, støtter sig i det væsentlige til referaterne i de gamle protokoller.

Egen sogns socialdemokratiske forening blev stiftet allerede i genforeningsåret 1920. Der er god anledning til her at nævne foreningens første formand, snedker Hein Carstens, Elstrup, som var én af dem, der med ildhu gik ind i et pionerarbejde for at organisere de små i samfundet. I 1921 blev Hein Carstens,

Hein Carstens. 1958.

trods megen modstand fra borgerlig side, indvalgt som arbejdernes første repræsentant i sognerådet. Hans virksomhed blev dog kort, idet han flyttede fra sognet og tog bopæl i Ulkebøl kommune. Da den socialdemokratiske kredsorganisation blev stiftet den 12. december 1920, finder vi også her Hein Carstens blandt pionererne. Han valgtes som den første kredskasserer, et hverv, som han kom til at bestride i samfulde 30 år, indtil han i 1950 trak sig tilbage på grund af alder. Gennem en meget lang årrække var han socialdemokratiets repræsentant i Als skatteråd, hvor han udførte et fortjenstfuldt og dygtigt arbejde, ikke mindst til gavn for folk med de små indtægter. Hein Carstens er forlængst gået til den store brigade, men i den alsiske arbejderbevægelse vil hans navn stadig leve, og vi, der har haft et nært samarbejde med ham, vil stadig med taknemlighed mindes en god ven og kammerat, der med trofasthed livet igennem virkede for sine ungdomsidealer.

Egen socialdemokratiske forening fik ikke nogen flyvende start. Medlemstallet var såre beskedent, og virksomheden indskrænkede sig til et minimum. En lille trofast skare holdt dog sammen. Først op under sognerådsvalet i 1925 sker der en aktivisering. Postbud Peter Christensen afløser fisker Rasmus Hansen som formand. I tilslutning til partiforeningen bliver der oprettet en spareforening »Julens Glæde« for foreningens medlemmer. Der gennemføres en medlemsagitation, og med-

lemstallet stiger stærkt. Ved kommunevalget i 1925 indvælges murer Chr. Andersen som socialdemokratiets repræsentant i sognerådet. I de følgende år spores en mærkbar politisk interesse blandt arbejderne, som ikke mindst kommer til udtryk under regeringen Madsen-Mygdals hårdhændede nedskæringspolitik på alle sociale områder. – Når Madsen-Mygdal i sin tid blev karakteriseret som socialdemokratiets største agitator, gjaldt det også for Als.

At beskæftigelsessituationen også i slutningen af 20-erne har været altoverskyggende fremgår klart af et referat af et medlemsmøde i partiforeningen den 10. maj 1928. Ifølge formandens beretning var der den 1. oktober 1927 52 arbejdsløse i kommunen, den 1. februar var tallet dalet til 38, men den 1. april steget igen til 44. Det lavere tal i februar hænger sikkert sammen med, at et antal arbejdsmænd normalt i 2-3 vintermåneder var beskæftiget ved skovhugst i Nørreskoven. Endvidere oplyses, at af 52 arbejdsløse er 29 på vedtægtsmæssig understøttelse fra arbejdsløsheds-kassen, medens 23 – det var medlemmer af arbejdsløshedsforsikringen, som havde opbrugt den vedtægtsmæssige understøttelse, samt uorganiserede arbejdere – var henvist til understøttelse gennem den kommunale hjælpe-kasse. 1 familie var kommet på fattigvæsenet. Af den kommunale hjælpe-kasse var der i det forløbne vinterhalvår udbetalt 1200 kr. Dette beskedne beløb, sammenlignet med de understøttedes antal, giver et levende indtryk af de arbejdsløses fortvivlede vilkår. Man må tage i betragtning, at det udelukkende drejer sig om familieforsørgere.

På det nævnte møde drøftede man indgående, hvilke kommunale foranstaltninger, der eventuelt kunne iværksættes for at bekæmpe arbejdsløsheden. Der blev peget på forskellige vej-arbejder, istandsættelse af gangstier, samt en meget tiltrængt istandsættelse af strandvolden ved Fyrmose, et projekt, der havde særlig interesse, fordi der kunne ydes statstilskud.

Baggrunden for foreningens gennemgang af hele beskæftigelsessituationen var den særlige, at der var aftalt et møde i Sønderborg mellem repræsentanter for arbejdsorganisationerne og daværende indenrigsminister Krag. Det gjaldt derfor om at

Vort hus i Sjellerup, hvor vi boede 1934–64.

kunne pege på konkrete beskæftigelsesmuligheder. Der havde nogen tid forud været afholdt en række protestmøder over hele landsdelen, og dette havde bevæget ministeren til at søge kontakt med arbejderbevægelsen. Ved de møder, der var afholdt, blev der også protesteret kraftigt mod forringelsen af arbejdsløshedsforsikringen ved ophævelse af den ekstraordinære understøttelse og over for ministeren blev der stillet krav om, at denne blev genindført. – Dette skete dog ikke, og det var kun i beskedent omfang, der blev arbejder igangsat.

Ved kommunevalget i 1929 lykkedes det socialdemokratiet, trods de diskriminerende valglovsbestemmelser, at få indvalgt to repræsentanter i sognerådet. Det blev postbud Peter Christensen og bogbinder Jens Møller. Samtidig indvalgtes i hjælpe-kassens bestyrelse arbejdsmand Adolf Tomzak. Dermed blev partiets position og indflydelse betydelig styrket. Det blev klart for alle, at dette parti var kommet for at blive.

Det var en særdeles aktiv forening, som jeg fik overdraget

formandshvervet for på den ordinære generalforsamling den 16. januar 1932. Min forgænger Peter Christensen havde gennem 7 år ledet foreningen på en fortræffelig måde og ført den ind i solide og holdbare baner. Nu ønskede han at blive fritaget for i højere grad at kunne samle sig om arbejdet i sognerådet og flere andre tillidshverv, bl. a. som formand for landpostbudenes organisation i Sønderjylland.

Det er klart, at med den knugende arbejdsløshed, der herskede i begyndelsen af 30-erne, var arbejdsløsheden et stadig tilbagevendende emne, når partiforeningen samlede sine medlemmer. Men man nøjedes ikke med at drøfte tingene. Der skulle helst tages et konkret initiativ med hensyn til at skaffe beskæftigelsesmuligheder. Det fremgår af forhandlingsprotokolten, at der på et medlemsmøde den 20. februar 1932 blev vedtaget en resolution til sognerådet, hvori man stiller krav om igangsættelse af arbejde og samtidig anmoder om en forhandling med sognerådet. Der vælges et forhandlingsudvalg på 5 medlemmer. Den 1. marts får udvalget foretræde hos sognerådet. Resultatet af forhandlingen bliver, at de arbejdsløse familieforsørgere får lov til at slå 2 m skærver ugentlig i 2 uger. Den 12. marts træder udvalget på ny i forhandling med sognerådet. Den gældende ordning forlænges med yderligere 2 uger.

Det var kun små og såre beskedne resultater, der blev opnået ad denne forhandlingsvej, men der blev dog lejlighed til at tjene en lille ekstraskilling, og det betød altid noget for de udmarvede hjem.

Men – som skrevet står – mennesket lever ikke af brød alene. I disse triste år lagde socialdemokratisk forening også vægt på at byde medlemmerne hyggelige og fornøjelige underholdningsaftener. Ved egne kræfter indøvede vi diletantkomedier. Jeg husker et ganske særligt og fornemt arrangement, som endnu bevares i erindringen af de ældre medlemmer. Det var den 16. marts 1932. Foreningen gæstedes af 4 skuespillere fra København, nemlig direktør Thomas P. Hejle, operasangerinde frk. Karen Kaysen, pianistinde fru Rode og balletdanserinde fr. Irene Gråe. Det blev én af de dejligste aftener, som vi nogen sinde har oplevet i foreningen. Man vil nok med nogen

forundring i dag spørge, hvordan pokker vi kunne få råd til at engagere et så fornemt ensemble. Det havde vi heller ikke, men vi havde en folketingsmand I. P. Nielsen, der kunne mere end sit Fadervor. Det var ham, der var sjælen i det foretagende og som på en eller anden mystisk måde skaffede pengene til tourneen, der gæstede en række foreninger over hele landsdelen. Forestillingen var gratis for alle deltagere. Der var naturligvis stuvende fuldt hus. Jeg kan huske, at I. P. dengang sagde: Fordi I er arbejdsløse og fattige, skal I ikke altid nøjes med det ringeste.

Det var ikke den eneste gang I. P. beredte os den slags overraskelser. Jeg husker også, at han engang i disse år selv drog på tourne og havde Harald Bergstedt med, som læste op af egne værker. De to supplerede hinanden på den herligste måde. Han præsenterede sig selv for forsamlingen som »trommeslager« og Harald Bergstedt som pianisten. – Jo, en sådan aften var en virkelig oplevelse og et lyspunkt i en fattig og grå hverdag.

Men i øvrigt var foreningslivet op gennem 30-erne rigt og afvekslende, og sammenholdet var eksemplarisk. I vor tid får man undertiden en fornemmelse af, at den fællesskabsfølelse, som bandt os sammen under tidens tryk i mellemkrigsårene i nogen grad er gået tabt med de forbedrede levevilkår også for arbejderne, der er skabt gennem de seneste årtier. Det var vist Hans Hedtoft, som engang gav udtryk for den frygt, at efterhånden som arbejderne i større udstrækning ville blive delagtige i samfundets goder, få eget hus, egen bil og andre varige forbrugsgoder, ville der gå skår i solidaritetsfølelsen, og egoismen ville få større råderum, eller med andre ord, mange af de bedrestillede arbejdere ville føle sig som små kapitalister. Det er der nok noget om.

ARBEJDERNES FÆLLESORGANISATION FOR ALS STIFTES

I begyndelsen af 1931 stiftedes et centralt organ for kontakt og samvirke mellem de politiske og faglige arbejderorganisationer. Som formand valgtes overgendarm C. H. Christensen, Skovby. Han stammede fra et småkårshjem i Vestjylland, kom ud at tjene hos fremmede før konfirmationen og var således godt kendt med datidens trange forhold. Han kom i 20-erne ind ved grænsegendarmeriet og blev stationeret i Skovby på Sydals. Stærkt politisk interesseret, som han var, kom han ret hurtigt ind i det lokale partiarbejde og blev 1929 indvalgt i sognerådet i Lysabild. Her kom han gennem mange år til at øve en uvurderlig indsats for de små hjem i sognet og var i mange henseender de borgerlige medlemmer i sognerådet overlegen, ikke mindst når det gjaldt fortolkningen af de sociale love. Hans fremragende dygtighed medførte, at han i 1933 indvalgtes i Sønderborg amtsråd på den socialdemokratiske kandidatliste.

Som formand for Arbejdernes Fællesorganisation kom C. H. Christensen til at yde en værdifuld indsats. Ganske vist fik denne organisation ikke helt den samme betydning som en tilsvarende organisation i en provinsby, hvor de tilsluttede organisationer overvejende er faglige. Fællesorganisationens opgave var fra første færd at være de enkelte tilsluttede foreninger behjælpelige med at klare de ting, som de ikke selv kunne magte, særlig de sociale problemer. Men det var ikke blot organisationerne, der henvendte sig til fællesorganisationen om råd og vejledning, i utalte tilfælde kom enkeltpersoner med deres problemer, især alders- og invaliderentnydere, som mente sig forurettet af de kommunale myndigheder. Efterhånden blev fællesorganisationen et sted, hvor man trygt kunne

henvende sig og også opnå resultat. (Hvis det var opnåeligt). Der er ingen tvivl om, at C. H. Christensen med sin dybe indsigt på det socialpolitiske område har gjort et stort arbejde. Af et enkelt års beretning fremgår det, at ikke færre end 212 skrivelser blev udsendt fra fællesorganisationen.

Arbejdernes fællesorganisation afholdt desuden informationsmøder, både faglige og politiske, ligesom den stod som arrangør af 1. maj-festen. Indtil fællesorganisationen blev oprettet, deltog altid en del organiserede arbejdere i 1. maj-demonstrationen i Sønderborg. Men fra 1931 afholdt vi alsiske arbejdere vor egen maj-demonstration i Augustenborg eller skiftevis i de større landsbyer på Als. Det var virkelig imponerende, når mange hundrede arbejdere marcherede gennem byens gader under de røde faner med et stort orkester i spidsen. Ingen kunne være i tvivl om, at den alsiske arbejderbevægelse, som møjsommeligt var bygget op siden genforeningen i 1920, efterhånden betød noget. Det var en fast regel ved majfesterne, at der skiftevis hvert andet år skulle være en faglig og en politisk taler.

Medens de fleste partiforeninger i Augustenborg valgkreds stod i fællesorganisationen, var der i begyndelsen kun 3 faglige organisationer tilsluttet, det var arbejdsmændenes afdeling »Als«, Landarbejderforbundets afdeling Tandslet og Murerforbundets Egen afdeling. Senere indmeldtes Træindustriarbejdernes Hørup afdeling, Hospitalsforbundets Augustenborg afdeling og Dansk Smede- og Maskinarbejderforbunds Nordals Afdeling. Det fremgår for øvrigt af forhandlingsprotokollen, at der i årene indtil 1934 jævnlig opstod stridigheder mellem de nært beslægtede organisationer for arbejdsmænd og landarbejdere. I mange tilfælde var det vanskeligt at afgøre, i hvilken et medlem hørte hjemme, da der ofte skiftedes arbejdsplads. Der blev ganske vist oprettet en grænseoverenskomst, som det imidlertid var vanskeligt at overholde. Forholdet var ofte genstand for livlige debatter på fællesorganisationens repræsentantskabsmøder. Disse faglige uoverensstemmelser var ikke bare et lokalt problem, men gjorde sig gældende over hele landet. Den endelige og fornuftigste løsning kom i 1934, da

»Dansk Arbejdsmands Forbund« og »Landarbejderforbundet i Danmark« blev sluttet sammen.

I årene fra 1935–1940 påtog fællesorganisationen sig en humanitær opgave, som egentlig lå uden for dens ramme, men til belysning af datidens forhold må også dette med ind i billedet. Det var I. P. Nielsen, som allerede i 20-erne startede et hjælpearbejde for de mange nødstedte hjem i den sønderjyske landsdel. Formålet var i første omgang at indsamle penge, tøj og fødevarer, som blev fordelt til jul, først og fremmest til arbejdsløse og børnerige familier, hvor trangen var stor, og der blev dannet sognekomiteer, som efter bedste skøn fordelte de indsamlede penge og naturalier. Denne virksomhed hed oprindeligt »Jul ved Grænsen«, men fik senere navneforandring til »Sønderjysk Hjælpefond«. Sikkert med velberåd hu fik I. P. Nielsen daværende kronprinsesse nuværende dronning Ingrid interesseret i dette hjælpearbejde og fik hende placeret i toppen som protektrice. Det er givet, at hjælpefonden derved fik flere i tale og kunne udvide virksomheden, bl. a. oprettedes skole-feriehjem for sønderjyske børn. Selv om det var den socialdemokratiske folketingsmand, der var den drivende og ledende kraft i arbejdet, så er det klart, at det var politisk neutralt, og det kunne ikke være andet, når det skulle vinde sympati og tilslutning i hele befolkningen. Arbejderbevægelsen så med stor velvilje på en virksomhed, der havde til formål at yde en hjælpende hånd til de mange små hjem. Fællesorganisationen påtog sig således gennem en årrække en juleindsamling i en række kommuner. Der nedsattes lokale udvalg til at foretage indsamlingen og fordelingen af de indsamlede midler, som regel 2–3000 kr. Det var et værdifuldt supplement til den hjælp, der blev ydet gennem Sønderjysk Hjælpefond.

I. P. NIELSEN

Lykkeligvis var der mange, som havde et åbent blik for, hvad tiden krævede som et værn for demokrati, og som var parat til at udføre hverdagens byrdefulde gerning. De fandtes i alle demokratiske partier og samfundsklasser. Der kunne nævnes en stribe af navne, men lad mig foreløbig nævne ét navn: I. P. Nielsen, den sjællandske bager, som Stauning i 1920 sendte til Sønderjylland for at repræsentere socialdemokratiet i denne landsdel.

Fristelsen ligger mig snublende nær at skildre mennesket og politikeren I. P. Nielsen ud fra mit personlige kendskab til ham og kontakter med ham gennem en lang årrække. I 1939 udkom den første bog om folketingsmand I. P. Nielsen, skrevet af højskoleforstander Tormod Jørgensen. Dernæst udkom i 1953: I. P. Mindebogen, under redaktion af Frede Nielsen, C. J. Bech og Kai Edvard Larsen. Disse to bøger burde efter min mening have en fast plads i enhver historisk interesseret sønderjydes bogbestand. De rummer ikke blot en biografi af et særpræget menneske, men tillige et stykke grænselands-historie strækkende sig over de alsidige overgangsproblemer efter genforeningen i 1920, kriseårene, de nationale brydninger i 30erne, besættelsesårene 1940–45 og den nærmeste tid efter befrielsen.

I dag hænger der et maleri af I. P. Nielsen i den kendte nationale portrætsamling på Folkehjemmet i Åbenrå. – Hvem pokker skulle i 1920 have troet, at I. P. engang ville havne i dette fornemme selskab. For sandt at sige, blev I. P. ikke modtaget hernede med kys og skulderklap. Bortset fra en tillidsfuld modtagelse af de få socialdemokrater, der var i landsdelen, vil jeg snarere sige, at hans entré på den politiske arena i Sønderjylland var at sammenligne med gøgeungens indtrængen i frem-

med rede. Hvad bildte han sig ind, denne sjællandske fagfor- eningsmand, at komme herved og vende op og ned på det be- stående, at skælde ærværdige sognekonger og andre autorite- ter ud og beskyldte dem for karrighed og asocial adfærd over for arbejdere og småkårsfolk! Det var efter det pæne borger- skabs opfattelse dog et stift stykke.

Naturligvis var I. P. ikke selv uden skyld i, at han de første par år var ugleset af mange. Han var rap i munden og skrap i pennen, ingen kunne overgå ham. Men egentlig var det helt i overensstemmelse med I. P. Nielsens natur og indstilling at blive placeret i et politisk brændpunkt, vel ikke for kampens skyld – men fordi han helt og fuldt følte sit kald som den fat- tiges værner og den forurettedes forkæmper. Der blev ikke ta- get på ham med bløde handsker, men det ragede ham en fjer. Han anglede ikke efter popularitet i borgerskabet. For ham var sagen og problemernes fornuftige løsning det eneste og sande ledemotiv. Årene gik. Hans parti og tilhængerskare voksede stærkt. Resultaterne af hans pionergerning tegnede sig efter- hånden klart. Også i kredse langt uden for arbejderbevægelsen voksede der efterhånden en stærk respekt op om denne mand, der så frygtløs og på uselvisk måde var med til at sætte præg på den sønderjyske hverdag.

I sammenhæng med, hvad jeg her har givet udtryk for, kan jeg passende indflette en karakteristik af I. P. Nielsen, som fin- des i »I. P. Mindebogen«, formuleret af den landskendte alsin- ger, nu afdøde Peter Grau, Pøl, som i sit bidrag til bogen skriver:

I. P. Nielsen var stærk af mund og pen, og det var i vort bekendtskabs gry, jeg sagde til ham: – Bed Gud dømme dig efter dit hjerte og dit indre og ikke efter din mund og din skrift, thi så vil du få en værre omgang . . . Jeg har haft den lykke at blive ven med ham i god tid, og jeg vil prise og takke denne ædle mand til min sidste stund.

Kunne vel en stormomsust mand som I. P. få et ærligere og smukkere vidnesbyrd, end det som denne store sønder- jyske, konservative patriot gav ham.

I. P. Nielsen var fyldt 47 år, da han begyndte sin politiske

virksomhed i Sønderjylland. Alligevel strakte hans folketingsperiode sig over 23 år. Fra 1920–24 var han opstillet og valgt i Sønderborg og Tønder valgkredse, fra 1924–35 i Sønderborg og Augustenborg kredse, og endelig fra 1935–43 kun i Sønderborgkredsen. Den første halve snes år samlede han sig om det politiske arbejde og var i folketinget en selvskreven ordfører for socialdemokratiet i al lovgivning vedrørende sønderjyske og nationalpolitiske forhold. I den almindelige lovgivning var han bl. a. ordfører i arbejdsløshedsforsikringsloven. Der blev lyttet med opmærksomhed, når I. P. stod på folketingets talerstol. Hans sprog var så dejligt befriet for omsvøb og flertydige formuleringer. Han talte ikke »durch die Blume«, men sagde tingene lige ud, som de efter hans opfattelse var. Der forekom nok tilfælde, hvor han udtalte sig i lidt for stærke vendinger, men det var nu hans facon, der kunne sammenlignes med en tidligere socialdemokratisk folketingsmand, Peter Sabroe, den kendte børnesagsforkæmper. Men her som der var formålet med de stærke ord at ruske op i samfundets samvittighed over for menneskelig nød og vanrøgt.

Særlig bemærkelsesværdigt ved I. P.s nationalpolitiske indstilling var, at han så nidkært overvågede, at der ikke i grænselandet forekom nogen forskelsbehandling på grundlag af nationalpolitisk opfattelse. De, der hørte til det tyske mindretal, skulle på alle områder nyde fuld borgerret på lige fod med de dansksindede. Hans kendte slogan var: Vi skal ingen stedbørn have i denne landsdel. Hans retfærdssans fornægtede sig aldrig.

Men folketinget var kun en del af hans arbejdsområde. Det var utroligt, hvad han kunne overkomme. Han har holdt møder i hundredvis, ikke blot i de kredse hvor han var valgt, men over hele Sønderjylland. Arbejdere og småkårsfolk nærrede den dybeste hengivenhed for deres djærve talsmand, og der var altid god tilslutning til de møder, hvor I. P. skulle komme. Var det under valgtumlen med kantede møder, kunne han altid være sikker på at blive bakket op og støttet af en interessekreds af partifæller. Og det kunne til tider være helt festligt.

I »I. P. mindebogen« fremkommer fru Ingeborg Refslund Thomsen med ønsket om at få I. P. Niensens avisartikler gennem årene samlet i en bog. Denne tanke har min fulde tilslutning. Hvem vil påtage sig opgaven? Uden tvivl ville bogen blive læst med spænding og interesse. Måske vil dog nogen mene, at det vil være for dristigt at rippe op i det, der hører en svunden tid til. Det var jo ikke alt sukkersødt, der flød fra I.P.s pen. Men skrive, det kunne han, og hvad han skrev, det blev læst – med garanti!

Nu er jeg ikke sikker på, at I. P.s stærke position hernede i første række beroede på hans tale og skrift. Han var jo også i høj grad en handlingens mand. Der findes ingen statistik over det antal privatpersoner, som gennem årene har passeret den smalle knudrede markvej ned til »Hytten« ved Dynt strand for at søge råd og bistand ved løsning af et eller andet problem, det være sig stort eller lille. I den første tid var det fortrinsvis hans egne partifæller, der opsøgte ham, men efterhånden kom de fra alle befolkningskredse, ikke mindst landbruget. I. P. spurgte nemlig ikke efter partifarve, stand eller stilling, dansk eller tysk. For ham var det mennesker, der havde et problem, som de ikke selv kunde klare. Ingen var som han i stand til at finde frem til de kanaler, hvor der kunne findes en løsning, og tit og mange gange har han turet gennem de lange labyrintagtige korridorer til regeringskontorerne, når han kom til København, for at få »sagerne« forelagt for rette vedkommende.

At han også kunne blive stillet over for uløselige problemer, kan jeg fortælle en lille beretning om. Jeg havde engang i 30-erne selv et ærinde til I. P. Medens vi sidder i hans hyggelige stue og snakker, banker det på døren, og ind træder en ganske ung mand og en ung pige. De beder i spagfærdigt tonefald om at få lov til at tale med folketingsmanden. Jeg rejste mig for at gå ud, da jeg kunne forstå, at det drejede sig om et særdeles »privat anliggende«. »Nej, du skal bare blive siddende,« sagde I. P. til mig, »vi tre går en rundgang i haven mellem blomsterbedene og får en snak, og så kan du stoppe din pibe og læse i avisen imens.« Der gik 5–10 minutter, så var det unge par gået, og I. P. kommer ind i stuen og ser gnaven ud.

»Det er snart ikke til at ha' med og gøre,« buser det ud af ham i en arrig tone. »Her kommer de to unge mennesker og forklarer mig, at de er forlovede, og at de nu er kommet i den kedelige situation, at de skal giftes, men ejer ingen ting og har ingen penge at gifte sig for – men jeg må jo tænke over det.«

Efter min vurdering havde I. P. Nielsen sit største slid og øvede sin største indsats i 5-året op til 1935. Som bestyrelsesmedlem i Sønderjyllands Lånekasse og formand for akkordudvalget i Sønderborg amt måtte han bære sin rigelige arbejdsbyrde ved administrationen af lovene i henhold til Kanslergade-forliget. Det var et lidet misundelsesværdigt hverv. Han kom her i samarbejde med landbrugets folk og ikke mindst med de førende inden for L. S., som i årevis havde opfanteret deres standsfæller til protest mod den siddende regering. Men I. P. så klart, at der kun var én vej ud af uføret – samarbejdsvej. Han erkendte helt og fuldt landbrugets vanskelige situation. Akkordloven virkede på den måde, at landbrugerne gennem statens støtte fik adgang til at få afviklet den private gæld for indkøbte foderstoffer, kunstgødning o. l., dog kun med en del af det skyldige beløb. En forudsætning var, at kreditorerne i hvert enkelt tilfælde frivilligt gik med til ordningen, og det medførte i mange tilfælde besværligheder.

Formanden for L. S. i Sønderjylland, Peter Nielsen, Refsø, og Chr. Schmidt, Dybbøl-østen, blev udnævnt som medlemmer af de lokale akkordudvalg og med dem fik I. P. Nielsen efterhånden et særdeles godt samarbejde. Peter Nielsen, som på et vist tidspunkt havde haft et opgør med de nazistiske elementer inden for L. S., erkendte, at kriselovene for landbruget var den farbare vej i den foreliggende situation.

Dette afsnit om I. P. kan slutte med en solstrålefortælling om en lille begivenhed i en mørk tid. Det traf sig således, at han kunne runde sin 60-års fødselsdag den 23. april 1933, altså kort efter Hitlers magtovertagelse i Tyskland, som havde berørt ham så smerteligt. Selv havde han sikkert ikke i tanker at gøre nogen festivitas ud af den historie. Vi holdt et fælles bestyrelsesmøde i Sønderborg- og Augustenborgkredsene, hvor

vi vedtog, at de to kredse i fællesskab skulle give I. P. en pæn og velfortjent fødselsdagsgave. Det blev pålagt Sønderborgkredsens daværende formand, smed Peter Collin, Smøl, at udforske hos fru Anna Nielsen, i hvilken retning I. P.s ønsker gik. Uheldigvis var fru Anna på det tidspunkt i København. En hjemmeværende søn blev spurgt, men det ville han ikke have noget med at gøre. Så var der ingen anden udvej end at gå til I. P. selv. Hans svar var karakteristisk for hans uselvskhed. Han sagde: Vil I endelig forære mig noget til min fødselsdag, så må I give mig en spadserestok, men den må ikke koste mere end 2 kroner.

Den 23. april kørte de to kredsbestyrelser til »Hyttten« ved Dynt strand for personligt at lykønske vor afholdte ven. I en lastbil medbragte vi den ønskede spadserestok – men tillige en dejlig armstol. I. P. var synlig rørt over opmærksomheden. Vi blev beværtet med brede fade fyldt med stegte ål og pølser, med øl og snaps til. Det var en dejlig dag og en morsom afveksling i en ellers trist tid.

Omtrent samtidig med I. P.s udtræden af folketinget i 1943 blev hans 70 års dag fejret ved en stor fest i Broager. Her var der mødt repræsentanter for alle partier og alle samfundsklasser for at være med til at hylde og takke denne hædersmand. Ved denne lejlighed blev han hædret med den kongelige fortjenstmedalje i guld.

I HAGEKORSETS SKYGGE

Årene fra 1930, hvor erhvervskriser med de arbejdsløses millionhære hærgede Europas lande, blev den store prøvelse for de demokratiske statsformer. Med Mussolinis Italien i spidsen så vi diktaturets fremtrængen som en stadig stærkere trussel. Da Hitler 30. januar 1933 kom til magten i Tyskland, nåede udviklingen et nyt højdepunkt.

At levendegøre de stemninger, der beherskede os i denne bevægede tid kan være svært nu adskillige årtier efter, men vor generation kan ikke overse og aldrig glemme dem.

Vi, der var så heldige at bo nord for den tyske grænse, havde længe bekymret fulgt udviklingen. Vi nærede håb om at det stærke og velorganiserede socialdemokrati ville have kræfter til at stå imod nazipresset. På mange måder var den danske arbejderbevægelse, ikke mindst i Nordslesvig, forbundet med den tyske. Talrige er de tillidsmænd, som ved studier f. eks. på arbejderhøjskolen i Tinz har udvidet deres sprogkundskaber og hentet impulser og inspiration på anden måde, bl. a. de to statsministre H. Hedtoft og H. C. Hansen.

De ledende mænd i den faglige og politiske arbejderbevægelse i Nordslesvig var fra først af overvejende indvandrede sydfra og skolede i den tyske arbejderbevægelse. Grænsedragningen efter folkeafstemningen 1920 måtte de ud fra hele deres tyskorienterede indstilling givetvis føle som noget bittert og tragisk. De havde selv oplevet den første verdenskrig, havde levet med i revolutionen i alle dens faser, kæmpet for den nye republik med rigspræsident Ebert i spidsen; det var ikke mærkeligt at de med hele deres hjerte fulgte den fortsatte, bevægede udvikling i Tyskland, selv efter at være blevet borgere i et andet land. Som en ubetinget anerkendelse skal det dog

siges, at de i alle årene efter 1920 i enhver henseende har forholdt sig loyalt over for deres kammerater i de danske organisationer.

Med dyb sorg og harme oplevede de, at den tyske arbejderbevægelse blev tromlet ned, at tusinder af deres tyske venner og kammerater blev sat i fængsler og koncentrationslejre af de nye magthavere, at andre tusinder som jaget vildt måtte forlade deres fædreland og søge beskyttelse i de frie lande. Tragedien i Tyskland medførte ganske naturligt, at de tysksindede tillidsmænd i den sønderjyske arbejderbevægelse fra nu af helt og fuldt stillede sig i de danske kammeraters rækker i bekæmpelsen af nazismen.

Nationalsocialismens magtovertagelse i Tyskland var formelt et indre tysk anliggende, men reelt fik den uhyggelige perspektiver for grænselandet.

Det tyske mindretals organisation »Schleswigscher Wählerverein« vedtog på et møde den 10. april under ledelse af pastor Schmidt, mindretallets repræsentant i den danske rigsdag, en resolution, som efter nogle års tilbageholdenhed atter klart gav udtryk for grænserevisionskravet. Ordvalget i denne resolution var dog ikke holdt i samme frække vendinger, som de toner, der var kommet sydfra. Men hensigten var ikke til at tage fejl af. I en enkelt passus hedder det ordret:

»Den tyske vælgerforening har fra begyndelsen under henvisning til såret tysk ære og frihed afvist diktatet fra Versailles og påstået nødvendigheden af en ny afgørelse. Vi tilstræber en afgørelse, der genopretter Nordslesvigs gamle forbindelse med Slesvig-Holsten og dermed riget.«

Det var givet, at den truende og provokerende optræden fra tysk side ret omgående måtte udløse dansk reaktion. Den kom allerede den 12. april, to dage efter den tyske vælgerforenings møde i Tinglev. Statsminister Th. Stauning fremsatte denne dag følgende udtalelse til den sønderjyske socialdemokratiske presse:

»Det forekommer mig mærkeligt, at man straks benytter uroen i et andet land som grundlag for en strid her i landet. Vor grænse mod syd er fastlagt ved den afgørelse, som freds-

traktaten bestemte. Danmarks regering og rigsdag krævede ikke det urimelige. Fra første færd stillede det danske folk sig på selvbestemmelsens grund. Vi ønskede kun at tilbageføre de dele af Sønderjylland, der ved ånd og sprog var forblevet ved Danmark og tilkendegav ønsket om tilbagevenden. Ved afstemningen godtgjordes det, hvor grænsen skulle være, og vi bøjede os for afgørelsen uden at kræve tilbagevenden til de forhold, der forelå i 1864, da Tyskland uden medhold i befolkningen foretog en grænsedragning, hvorved dansk befolkning blev tvunget ind under fremmed herredømme.

Jeg tror ikke, at den ansvarlige regering i Tyskland tænker på at øve vold mod Danmark til forrykkelse af de forhold, som Tysklands ansvarlige myndigheder og rigsdag har godkendt. Og netop derfor finder jeg det også mærkeligt, at det tyske mindretals repræsentant i den danske rigsdag, pastor Schmidt, ugenert tager ordet for en grænseflytning. Hans eget stemmetal ved folketingsvalget viser, hvor lidt han repræsenterer, og samtidigt hvor uberettiget det er at kræve flytning og dermed undertrykkelse af andre.

Uden hensyn til politiske forskelligheder vil det ansvarlige Danmark indtage en hæderlig og loyal holdning over for Tyskland. Og jeg føler mig overbevist om, at de, der har ansvaret i Tyskland, vil følge den samme linje over for Danmark.

Derfor nærer jeg heller ikke sådanne bekymringer, som er kommet til orde, thi jeg regner ikke med uansvarlige folks udtalelser.

Grænsen mellem Tyskland og Danmark er fastlagt i 1920, og den grænse må vi hævde, er den rette, den der skal ligge fast i henhold til fredstraktat og folkeafgørelse.«

Denne ansvarlige udtalelse af den danske statsminister var klar og ikke til at misforstå. Samtidig med, at den tilretteviste de aggressive grænserevisionister såvel syd som nord for grænsen, udtrykte den over for det nye styre i Berlin i moderate vendinger forventning om, at 1920-grænsen ville blive respekteret.

Selv om Staunings udtalelse virkede beroligende i grænselandet, kunne det naturligvis ikke forventes, at de naziberuste

kredse ville indstille deres kampagne. Men der skete også noget andet, dette, at den gamle prøvede kampånd hos sønderjyderne vågnede op til dåd og samlede kræfterne i en udstrækning, som man ikke havde oplevet siden afstemningen og genforeningen.

Den første tilkendegivelse kom fra et stort tillidsmandsmøde på »Folkehjem« i Åbenrå, indkaldt af de nationale organisationer til den 12. april. Her var det ganske naturligt de danske sønderjydere førstemand gennem alle kampårene, H. P. Hanssen, der førte ordet. Og hvem kunne have gjort det med en mere konkret baggrund og større autoritet end netop H. P. Hanssen. Han satte tingene på plads og blev hyldet med begejstring af den store forsamling.

Må det være mig tilladt i denne forbindelse at give udtryk for den opfattelse, at i den litteratur, der foreligger, er arbejderbevægelsens betydning i denne tid i høj grad overset og undervurderet. En undtagelse er dog redaktør Frede Niensens bog »Fra udmark til forpost«, som udkom i 1938. Frede Nielsen kom i 1930 til Sønderborg som chefredaktør for den sønderjyske socialdemokratiske presse. Han var selv én af dem, der var placeret i centret såvel i kampen mod de tyske som de danske nazister. Han var en strålende begavelse og for arbejderbevægelsen en utrættelig og inspirerende kraft, som sammen med I. P. Nielsen tegnede arbejderbevægelsen på den mest effektive måde.

De nazistiske grænsetrusler blev mødt med en ikke mindre klar tilkendegivelse fra arbejderbevægelsens side. Den 17. april, det var 2. påskedag 1933, afholdtes et stort tillidsmandsmøde i Tinglev med repræsentanter såvel fra den faglige som den politiske arbejderbevægelse. Jeg var deltager i dette historiske møde og kan sige, at ingen sinde i de mere end 40 år, jeg har været aktivt med i arbejderbevægelsen, har et møde gjort et stærkere indtryk på mig end hint møde den 17. april.

Forud for mødet gik der rygter om, at nazisterne havde planlagt at sprænge det, men der skete dog intet. Da redaktør Swanholm, Haderslev, som formand for amtsorganisationen (den sønderjyske storkreds) åbnede mødet, var den store sal

på Tinglevhus fuldt besat. Fra hver eneste kommune i hele landsdelen var faglige og politiske tillidsmænd mødt frem. Den dystre baggrund gav dem et alvorspræg, men tillige et udtryk af fast beslutsomhed. Her sad vi side om side med mange af de kammerater, som havde været med allerede, da Nord-slesvig endnu hørte til Tyskland. Uanset national oprindelse havde vi samme indstilling til Nazismen, som nu slog ind over grænsen.

Talerne på mødet var folketingsmændene I. P. Nielsen og Peter Mortensen, Haderslev. Hver for sig trak de linjerne skarpt op. Her var intet men og hvis, der skulle tages stilling til. Her gjaldt kun ét: kompromisløs kamp mod nazismen med alle til rådighed stående midler. Talerne fik tilslutning gennem et minutlangt bragende bifald.

En resolution, udarbejdet og forelagt af Frede Nielsen og vedtaget aldeles énstemmigt, havde følgende ordlyd:

»Den dansk-tyske grænse er fastlagt i henhold til befolkningens egen frie afgørelse og er blevet de nordiske folks grænse.

Vi afviser derfor på det skarpeste ethvert forsøg på atter at rejse strid om grænsen. Vi betragter de fra tysk-nazistisk side fremsatte krav om grænseflytning som en hån mod folkeret og frihed og som et udslag af tilbagevendende til voldspolitikken.

Vi opfordrer myndighederne til hurtigt og håndfast at skride ind mod ethvert forsøg – skjult eller åbent – der tager sigte på en krænkelse af grænsen.

Vi er fast besluttet på at møde de nationalsocialistiske organisationsbestræbelser i Sønderjylland med al den kraft, vi er i stand til at opbyrde. Den nazistiske hån og udfordring mod hele den socialistiske bevægelse besvarer vi med modstød, i hvilke vi lægger hele vor organisatoriske styrke. Vi er rede til i denne kamp at anvende alle til rådighed stående midler.

En selvfølgelig konsekvens af nazis udfordrende holdning over for socialismen må være, at forbindelsen mellem medlemmer af nazistiske organisationer og arbejderne afbrydes. Vi viger ikke tilbage for i alle forhold at tage den fulde konsekvens af denne indstilling over for nationalsocialister.

Vi tilråber den del af de tyske arbejdere, som hidtil politisk har ydet de tysk-borgerlige deres støtte: øjeblikket er inde til, at I bryder med den hidtil fulgte linje og sammen med jeres dansk-tyske kammerater vender jer mod den truende fare.

Vi retter en appel til alle sønderjyske arbejdere om at stå ubrydeligt sammen i den kamp, der nu er indledt. Vi lader os ikke skræmme af trusler og lader os ikke løbe over ende.

Under mottoet: Enighed, disciplin, aktivitet går vi ud til arbejdet og til kampen. Leve Socialismen!«

Denne udtalelse fra den sønderjyske arbejderbevægelse manglede intet i klarhed. Der kunne ikke lægges nogen skjult mening i den. Vi drog hjem fra Tinglevmødet i sikker forvisning om, at denne indstilling ville vinde udelt tilslutning i den sønderjyske arbejderbefolkning. På mødet blev der også nedsat en aktionskomité, bestående af kredsformændene i de syv sønderjydske opstillingskredse, med redaktør Swanholm som formand og forretningsfører Viggo Hansen, også Haderslev, som sekretær.

Med Tinglevmødet var linjerne stukket ud og rammen lagt. Den følgende tid viste klart, at mødet havde virket stærkt aktiviserende og fik fuldtone tilslutning fra de tusinder arbejdere ud over hele landsdelen.

Samme faste antinazistiske holdning som blandt arbejderne, i Grænseegnernes Danske Samfund og i Det unge Grænseværn prægede i kriseårene ikke netop det konservative blad »Jydske Tidende«. Kunne nazisterne, L. S. og andre yderliggående bevægelser ikke få deres anti-demokratiske protester og sure jeremiader frem for offentligheden på anden måde, ja så stillede Jydske Tidende villigt spalteplass til rådighed. Hvor forargedes vi ikke over at bladet ville trykke alle de mange fantastiske påstande om den danske stats milliongæld til Nord-slesvig på grundlag af marksammenbruddet, som Lorenz Christensen forfattede. Gennemgående var det »Jydske«s kurs i disse vanskelige år at nedvurdere dansk-socialdemokratisk administration og fremhæve naziststyret syd for grænsen. Dette er vel glemt nu, men dengang vanskeliggjorde det kampen på en samlet dansk front.

Den nazistiske storm mod grænsen prellede af lidt efter lidt og fik som bekendt ingen alvorlige følger. Den faste og beslutsomme optræden fra arbejderorganisationerne og den store tilslutning til Grænseområdets Danske Samfund, Det Unge Grænseværns kæmpemøder i Tønder og på Dybbøl har vel alt sammen virket afdæmpende. At regeringen i Berlin desuden har strammet tøjlerne over for de slesvig-holstenske rebeller, der var tilbøjelige til en for selvstændig optræden, vidste vi ikke dengang.

Det var dog klart, at en ny, mere urolig tid lå foran os. Nazismen respekterede ikke det solide danske flertal i landsdelen, men regnede ud fra sin herrefolks-mentalitet tyskerne for bedre og mere afgørelses-berettigede end os jævne danske hverdagsmennesker. Uro og spænding holdt sit indtog. Det tyske mindretal – særlig ungdommen, var fuldkommen bjergtaget af den store »folkelige forvandling« syd for grænsen. Nu skulle der ske noget. Kunne man ikke straks få grænsen flyttet, kunne man i hvert fald opføre sig, som om grænsen kun var en formalitet, som ikke skulle hindre, at Nordslesvig blev operationsbasis for de nazistiske »kulturspredere«. Naturligvis blev de kraftigt understøttet af deres åndsfrænder sydfra, som i hver week-end overskred grænsen og i større og mindre formationer drog gennem landsbyerne, ikke som stilfærdige gæster i landet, men udfordrende over for den dansksindede befolkning. Heil-råb, støvletramp og Nazi-slagsange fyldte luften, hvor de kom frem. Det var en lykke, at den danske regering fra første færd indførte uniformsforbud. Der er ingen tvivl om, at der ellers ville være opstået alvorlige episoder.

Men der var andre end nazisterne, der i sommeren 1933 overskred grænsen til Danmark. De kom ikke i flokke, men enkeltvis og i nattens mulm og mørke. Det var Hitlers forfulgte ofre, som nu søgte beskyttelse i Danmark. De havde kæmpet til den bitre ende, set Weimar-republikken gå under. I modsætning til tusinder af deres kammerater og meningsfæller, som nu befandt sig bag fængelsmure og koncentrationslejrenes pigtråd, havde disse flygtninge et håb om at overleve, et håb om engang i uvis fremtid at kunne vende tilbage

til et frit land. At der skulle gå 12 år, og at frihedens pris skulle blive et Tyskland lagt i ruiner efter den 2. verdenskrig forestillede vel næppe mange af dem sig i 1933. At de mange tyske flygtninge blev godt modtaget af danske venner og meningsfæller i Danmark var en naturlig og selvfølgelig ting.

Jeg skal ikke her fordybe mig i de nationalpolitiske modsætningsforhold i grænselandet i tiden op til besættelsesårene. Selv havde jeg jo kun kendskab til, hvad der foregik på det lokale plan. Als var forholdsvis fredeligt sammenlignet med Åbenrå og Tønder amter, som ligger op mod landegrænsen, og hvor nazisterne stod betydeligt stærkere.

ARBEJDERBEVÆGELSEN I KAMP FOR DEMOKRATIET

Om arbejderbevægelsen i Sønderjylland i 30-ernes kampår er der ikke skrevet ret meget. Men vi, der var med gennem hele »felttoget« ved, at ingen sinde har der hersket større aktivitet, og aldrig et stærkere sammenhold. Ganske vist er det en kendsgerning, at kommunisterne i disse år udfoldede en livlig virksomhed og søgte, dog med lidet held, at undergrave socialdemokratiet, særlig gennem deres infiltrationstaktik i fagbevægelsen. Men kunne det være anderledes i en tid, hvor arbejdsløsheden hærgede de tusinder hjem. Dog set fra en helhedsbetragtning blev den socialdemokratiske arbejderbevægelse styrket og aktiviseret, netop fordi man nu måtte kæmpe på flere fronter.

Efterhånden prøvede også de danske nazister at gøre sig gældende. Deres program og arbejdsmetoder var et direkte plagiat fra deres tyske åndsfæller. Hvad var det egentlig for folk, som bekendte sig til dette såkaldte nationalsocialistiske arbejderparti? – Jo, for en stor del var det »fars sønner«, gårdmands- og proprietærsønner, som nu pludseligt følte sig kaldet til at optræde som sande socialister og moderne samfundsreformatorer. Der var naturligvis også nogle virkelige arbejdere med i dette selskab. Det var de såkaldte evighedskværlanter, dem der aldrig havde kunnet finde sig til rette i et fællesskab på arbejdspladserne, dem der aldrig hidtil havde rørt en finger for at bedre forholdene for deres kammerater.

Det var denne sammenløbne flok, som nu under ledelse af Fritz Clausen forsøgte at reformere på de af socialdemokraterne »vildledte« sønderjyske arbejdere. Det blev en temmelig besværlig opgave for dem.

Jeg har en klar erindring om et dansk nazi-propagandamøde,

som blev afholdt i Nymølle kro, i Egen kommune. Der mødte ca. 75 deltagere, hvoraf dog kun en trediedel nazister fra Sønderborg og det sydlige Als. Det overvejende flertal i forsamlingen var dels kommunister fra Sønderborg, dels socialdemokrater fra Egen kommune. Det lå i luften, at et politisk møde med en så blandet sammensætning måtte ende i den store ballade. Nazitaleren, en arbejdsmand fra Sydals, fik påbegyndt sin propagandatale – ganske vist i forsigtige vendinger. Ret langt kom han ikke, før de første afbrydelser gjorde ham helt konfus, medens hans hagekorsprydede tilhængere synligt følte sig trykket. Det kom til et hurtigt og dramatisk opbrud.

Medens nazisterne gjorde sig klar til i sluttet trop at forlade mødet, havde kommunisterne samlet sig i et tilstødende værelse, som skulde passeres for at komme ud. Her kom det til de første håndgribeligheder, da kommunisterne begyndte at lægge nazisterne op på et bord og pille hagekorsstadsen ud af reversen. Så blev der ringet efter politi, og i løbet af utrolig kort tid rullede salatfadet fra Sønderborg op foran kroen. Nu var det den helt store forvirring. Kommunisterne, der var de egentlige urostiftere, var pludseligt forsvundet. Nogle havde gemt sig i kroens ladebygninger, andre spænedede over de tilstødende marker. Politiet iværksatte en eftersøgning med lyskastere uden resultat. For Fritz Clausens tropper blev dette møde en flov historie. De turde ikke tage hjem alene og måtte bede om politibeskyttelse til Sønderborg.

Det bedste, der kom ud af dette »møde«, var, at det blev både første og sidste gang, de danske nazister forsøgte sig med propagandamøder på Nordals. Vi så dem aldrig mere.

Det var socialdemokratiet og arbejderbevægelsen i sin helhed, der var det organiserede politiske forum, hvor man kunne konstatere den største stabilitet og den stærkeste modvægt over for de antidemokratiske kræfter. Lad så være, at en sådan betragtning fra nogle sider vil blive opfattet som subjektiv, men en kendsgerning er det, at hele arbejderbevægelsens alsidige virksomhed i sig selv var en bekræftelse af denne påstand.

De mange lokale enheder, partiforeninger, D. s. U. afdelinger, fagforeninger m. v. bidrog hver især til at skabe samling

og sammenhold om den danske og demokratiske front. Der kan ikke påvises nogen periode hverken før eller efter, hvor der er gennemført en mere aktiv og alsidig virksomhed. De tusinder af møder, der blev afholdt, var ikke énsidigt politiske, men spændte også over en omfattende oplysningsvirksomhed i form af foredragsrækker, studiekredsarbejde og aftenskoler i stor udstrækning formidlet gennem A.O.F. I en tid hvor danske og tyske nazister gennem deres larmende og støvletrampende adfærd skabte uro og spredte utilfredshed i befolkningen, medens L.S. arrangerede protestaktioner, produktionsstandsninger og bondetog til Amalienborg, var det arbejderklassens folk, der gjorde dagens gerning, og ganske særligt her i vor landsdel, hvor uroen og forvirringen var stærkest.

Jeg tænker også på de mange store arbejderstævner, der blev holdt i byerne, og som hver gang samlede tusinder af deltagere. Statsminister Th. Stauning var velkendt som Sønderjyllands gode ven og havde et vågent øje for udviklingen her-nede. Han kom ofte herover til store møder og nød en næsten ubegrænset tillid i arbejderbefolkningen. Når Stauning kom, indgik besøg i én eller flere sociale institutioner som regel i programmet, hvilket yderligere skabte respekt.

Ved rigsdagssamlingens ordinære åbning den 1. oktober 1935 opløste Stauning folketinget og udskrev folketingsvalg til afholdelse den 22. oktober.

Socialdemokratiet førte valgkampen under parolen: »Stauning eller Kaos«. Mange vil endnu erindre kæmpeplakaterne med Stauning som dominerede i byernes gadebillede og helt ud i de mindste landsbyer. Stauning gennemførte en mødeturné, som for ham personligt blev et sandt triumftog. Det møde, som jeg selv deltog i, blev afholdt i ringriderhallen i Sønderborg, som var fyldt til trængsel, og flere hundrede kunne ikke komme ind. Det blev et godt og festligt møde, hvor Stauning med sin vanlige grundighed redegjorde for de politiske problemer og høstede et vældigt bifald i den store forsamling.

Det var dog ikke alle steder, at valgmøderne fik et så harmonisk forløb. I Egen forsamlingshus havde socialdemokratiet indkaldt til et stort valgmøde med Kr. Bording som taler. Bor-

ding som landbrugsminister var stærkest belastet af oppositionens kritik, ligesom han var genstand for et ubændigt had fra nazisterne og L.S. Ikke uden grund nærede bestyrelsen frygt for, at mødet skulle få et uroligt forløb. Det kom til at slå til.

Mødet blev indledt på festlig måde med en fejende koncert af Nordals arbejderorkester. – Selv var jeg aktivt medlem af dette orkester, som var startet nogle år tidligere og i disse urolige år bidrog til at sætte kolorit på arbejderbevægelsens arrangementer. – Forsamlingshusets store sal var fyldt til sidste plads. Naturligvis var socialdemokraterne mødt talrigt frem, men der var også mange L.S.'ere med næstformanden Wilhelm Deichgræber i spidsen. Desuden mange ungdommelige nazister i uniform med lange støvler og skrårøm.

Så stod Bording på talerstolen. Grundigt og yderst sagligt redegjorde han for landbrugets problemer, men ak – det viste sig snart, at det ikke var saglig oplysning, man var kommet for at høre. Bording blev hele tiden afbrudt af uforskammede tilråb fra den sammenløbne L.S. naziblok. Han måtte ret hurtigt give op over for den iværksatte mødeterror. W. Deichgræber besteg talerstolen. Under larmende bifald fra L.S.'erne og sine nazistiske trosfæller rettede han de voldsomste angreb på landbrugsministeren og socialdemokratiet.

Ganske særligt husker jeg dog en tale, der blev holdt af kredsformanden for det konservative folkeparti, en ung gårdmand fra Egen sogn. Som repræsentant og tillidsmand for ét af de demokratiske partier kunne man vel have forventet et vist mådehold i kritikken mod regeringen, men, nej – han gav ikke de antidemokratiske højtalere noget efter. Karakteristisk var hans afsluttende salut, som han med høj røst brølede ud over den store forsamling: Folkens – tænk jer nu om! – hvad I nu gør og ikke gør – stem ved valget på det parti I synes om – men stem for Guds skyld ikke på socialdemokraterne!

Denne svada blev dog besvaret med mødets bedste replik af en socialdemokratisk arbejdsmand, en lun jyde, der rejste sig op og med ironi i stemmen og et humørfyldt blink i øjet tilråbte den »konservative taler« på sit brede vestjyske mål: de gjø wi no ilywel, Hans. – Jubel over hele salen.

*Als Nørherreds Arbejderorkester 1938 ved majfest i Nymølle kro.
Jens Bladt (bækken) til venstre for stortrommen.*

Efterhånden var ophidselsen i salen steget betænkeligt. Der var optræk til håndgribeligheder. Bording forberedte sig på at forlade mødet. Vi bemærkede, at nogle af de langstøvlede nazister trak ned mod salens udgang. Af frygt for, at der skulle ske ministeren korporlig overlast, når han kom ud i mørket, fik vi i hast, men på en diskret måde, placeret en slags sikkerhedsvagt omkring ministeren, indtil han velbeholden var i sin vogn og kunne køre bort uden at blive forulempet. Dette valgmøde i Egen var et enkelt eksempel på en politisk moral og en mødekultur, som heldigvis hører en fortid til.

Også ved andre valg i tiåret fra 1929–39 steg socialdemokratiets repræsentation og indflydelse i amtsrådene og de kommunale råd. Særlig kommunalvalgene i 1937 viste et klart fremstød for socialdemokratiet, og i ikke få kommuner manglede partiet kun et enkelt mandat i flertallet.

En af disse var Egen kommune. Af en bestemt årsag finder jeg anledning til nærmere at omtale, hvad der gik forud. Som

før omtalt var det dengang skik, at man ved forhandling forsøgte at opnå enighed om en fællesliste for at undgå afstemningen. I mange kommuner lykkedes det, men gik forhandlingerne i hårdknude, blev valget udskrevet. Sognerådet i Egen havde i 1937 indkaldt til et borgermøde for at opnå fredsvalg. På dette møde var også det tyske mindretal mødt frem og gjorde krav på repræsentation. Socialdemokraterne, som havde 2 repræsentanter af 7 i sognerådet, mente, at partiet nu måtte have krav på 3 mandater i henhold til stemmetallene ved de sidst afholdte rigsdagsvalg. Et partimøde forud for borgermødet havde lagt sig fast på kravet om 3 mandater, og på dette grundlag blev det min opgave som formand at forhandle med de øvrige grupper.

Borgermødet fik et meget livligt forløb og blev flere gange afbrudt af separatforhandlinger. I sidste resultatløse forhandlingsrunde blev det ganske klart, at man fra såkaldt borgerlig side under ingen omstændigheder ville gå med til, at socialdemokraterne fik 3 mandater. Så skete der en sensation, som sikkert ikke kom socialdemokraterne til skade ved valget. Én af det pæne borgerskab, en højt anset og betroet mand, en superdanser, én af dem, der aldrig svigtede ved kongefester og ved nationale fester og sammenkomster – stod op og erklærede frejdigt, at han hellere så en tysker i sognerådet end en socialdemokrat. Ikke så mærkeligt, at en sådan udtalelse medførte en trykket stemning hos de dansk-borgerlige mødedeltagere, og mødet blev hurtigt hævet. Tilbage er kun at fortælle, at vi socialdemokrater ingenlunde havde overvurderet vor styrke. Vi erobrede med glans det 3. mandat ved valget.

Folketingsvalget den 3. april 1939 forløb i Sønderjylland gunstigt for socialdemokratiet. Ud fra en nationalpolitisk betragtning blev dette valg det store lyspunkt. Endnu en gang blev det bekræftet, så det ikke var til at misforstå, at danskheden trods alle trængsler stod urokket. Som svar på den voldsomme og pågående tysk-nazistiske valgagitation nåede valgdeltagelsen denne gang helt op på 92,4 %. Det mest bemærkelsesværdige var vel nok, at socialdemokratiet gik frem, særlig i betragtning af, at partiet havde tilbagegang i det øvrige

land. Skønt partiet i Sønderjylland havde haft en betragtelig fremgang ved hvert eneste valg siden 1920, kunne man ved dette valg yderligere notere en fremgang på ikke mindre end 4.500 stemmer, hvilket også til trods for den høje valgdeltagelse var en procentvis fremgang i andelen af de afgivne stemmer.

Måske vil nogen indvende, at valgtallene ikke kunne være en afgørende målestok for den nationalpolitiske styrkegrad og modstanden mod den antidemokratiske aggression. Heroverfor vil jeg hævde, at ingen sinde er et valg vundet på selve valgdagen. Det kendte slogan, at et valgslag skal vindes mellem valgene, har en permanent gyldighed.

Hvad jeg her giver udtryk for skal ingenlunde forklejne den indsats, der blev øvet gennem de nationale organisationer, og i denne forbindelse tænker jeg især på det unge Grænseværn og De danske Samfund, som jo netop blev dannet med det formål at aktivisere den danske front. En kendsgerning er det også, at mange arbejdere og ikke mindst tillidsmændene i arbejderorganisationerne indmeldte sig i De danske Samfund og på den måde tilkendegav deres nationale solidaritet.

Lad så være, at en del arbejdere vedblivende holdt sig uden for de nationale organisationer. Denne indstilling havde rod i den fortid, hvor arbejderne blev behandlet som mindreværdige borgere. Ej heller kunne det forventes, at arbejderne af tysk afstamning skulle indmelde sig i nationalpolitiske foreninger. Arbejderne sluttede først og fremmest kreds om deres egne, aktive organisationer.

Nu var der ganske vist en del arbejdere, som ikke var politisk eller fagligt organiserede, og som ikke deltog i møder af nogen art. Hovedparten af denne kategori var de politisk og nationalpolitisk uinteresserede, de såkaldte blakkede. Det var ganske særligt dem, som nazisterne på alle mulige måder forsøgte at vinde. Det var jo velkendt, at man fra den side brugte den taktik at uddele kontanter og materielle goder, f. eks. når man hvervede børn til de mange nye tyske skoler. Det kunne virke besnærende, særlig hvor der var fattigdom i hjemmene. Det lykkedes vel også at hverve nogle tilhængere på denne li-

det tiltalende måde, men ud fra en helhedsbetragtning blev resultaterne dog yderst beskedne. Også i den henseende er det min opfattelse, at den stærkeste modvægt kom fra arbejderne. Dem, der ikke havde nogen forbindelse med organisationerne, kunne man i hvert fald få i tale på arbejdspladserne og på kontrolstederne. Her var der jo altid livlig diskussion om tidens aktuelle spørgsmål, man kendte som regel de blakkede og vankelmødige og kunne i mange tilfælde klargøre sagens alvor for dem.

Det skete jævnlige i den omtalte tid, at én og anden socialdemokratisk arbejder og fagforeningsmand fik rejst en flagstang ud for sit lille hus og højeste flaget ved festlige lejligheder. Så hørte man undertiden den bemærkning, at det var da godt, at arbejderne nu også var blevet nationale – som om vi nogen sinde havde opført os unationalt. Det er rigtigt, at det ikke var arbejderne, der fyldte lokalerne ved kongefester og lignende nationale sammenkomster, men denne tilbageholdenhed var begrundet i den behandling, arbejderne fik i hverdagen, i mange tilfælde af de samme folk som råbte højest hurra for konge og fædreland. Hvad pokker skulle vi arbejdere råbe hurra for? Man kunne da ikke forlange, at vi skulle blive beruset af fædrelandskærlighed, de tusinder af fattige arbejderfamilier der blev kastet på fattigvæsenet i nedskæringsperioden fra 1926–29, eller de tusinder arbejdsløse, som mistede valgetten på grund af skatterestance – eller dem med underbetalt kommunalt arbejde.

Var man bekymret for arbejderens nationale status, burde man have tænkt over de nævnte forhold, for der var en nøje sammenhæng. Men der kom bedre tider, der blev gennemført reformer, som gav de små i samfundet en mere retmæssig placering og bedre sociale vilkår. Sidst men ikke mindst fik de i kraft af deres egen indsats en større indflydelse og medbestemmelsesret. Hvorfor skulle ikke også arbejderne kunne føle, at de havde et dansk fædreland, hvorfor skulle de ikke også føle glæde ved at kunne hejse vort smukke Dannebrog. Men der er altså visse forudsætninger, det er der nogle, som aldrig har forstået.

I SKYGGEN AF DE SORTE FUGLE

Om Danmark under den tyske Wehrmachts besættelse fra 1940–45 er der skrevet stabler af bøger og beretninger. Hvad jeg anfører i det følgende har intet at gøre med historieskrivning om besættelsestiden, og lad mig tilføje, at min hensigt kun er fra et helt lokalt plan at give udtryk for, hvorledes menigmand – manden på gaden, manden på arbejdspladsen, følte og tænkte gennem disse trange år.

Hvem havde vel tænkt sig, at Danmark skulle blive ét af de første angrebsmål for Hitlers krigsmaskine, da det for alvor gik løs i foråret 1940. Vel var vi klar over, at den nazistiske fare først og fremmest bestod deri, at ingen kunne stole på løfter og ikke-angrebspagter, der blev afgivet fra den side.

Ingen sinde vil vi, der oplevede den 9. april 1940, kunne udvise denne dato i vor erindring. For mit eget vedkommende nægtede jeg hin aprilmorgen længe at tro på, hvad der var sket, indtil uomstødelige beviser forelå. Min kone og jeg blev vækket kl. 4,30 om morgenen af motorlarm fra flyvemaskiner. Af ren nysgerrighed stod min kone op for at gå ud at kigge. Hun kom ind og fortalte, at hun havde set flyvemaskiner; det var sådanne store sorte, grimme nogle, sa' hun. Hertil svarede jeg, at hun bare skulle kravle i seng og sove videre, for disse flyvemaskiner var bare på inspektion på grund af isskruninger i Lillebælt. Nogle timer senere talte vi om det igen ved morgenkaffen, idet min kone stadig holdt fast ved, at der var noget mystisk ved de flyvemaskiner, hun havde set. Selv følte jeg mig overbevist om, at der ikke var noget særligt.

Som arbejdsløs gik jeg kl. 9 til kontrolstedet i Guderup. Lige ankommet der, kommer et andet medlem til kontrol. Helt ude af fatning fortæller han stakåndet, at de tyske tropper er mar-

cheret ind i Åbenrå. Hvor ved du det fra, spurgte jeg, uden i mindste måde at blive berørt af den sensationelle nyhed. Jo, det havde han da hørt på gaden. Sludder og vrøvl, sa' jeg, det kan ikke passe. Min kone havde sendt mig i et ærinde til slagterbutikken. Da jeg kommer ind, står fru en og taler i telefon. Hvad samtalen drejede sig om, anede jeg ikke noget om, men jeg spidsede øren, da fru en svarede: Det ved jeg ikke, for vi har ikke kunnet få forbindelse med Åbenrå. Vi har hørt forlydender om, at tyskerne har besat byen. Dette måtte naturligvis stemme mig til eftertanke. Et øjeblik senere fik jeg tilfulde bekræftet, hvad der var i gang. På sygekassens kontor stod åbne vinduer. Radioen var i gang, og så lød det med høj og kraftig stemme:

Hier ist Königswusterhausen mit allen deutschen Sendern, og så fulgte et referat om, at der foregik landsætning af tyske tropper i en række danske havnebyer. Der var altså ingen tvivl mere. Nu vidste jeg, at det utrolige alligevel var sandt. Tyskerne var i fuld gang med den militære besættelse af Danmark. Da jeg vendte hjem, fik jeg skriftlig bekræftelse på, hvad der var sket, idet en skoleelev præsenterede mig for ét af de tusinder af eksemplarer af general Kaupisch' »Oprop« til de danske soldater og det danske folk, som var drysset ned over vort land fra de sorte grimme fugle.

Hvordan kan men definere den følelse, der betog én ved det, der var sket? Jeg ved det ikke. Men det var en personlig smerte, der gik lige til hjerteroden – noget meget værdifuldt i tilværelsen gik pludselig i skår. Jeg kunne ikke samle mig sammen til noget som helst. Min kone og jeg havde de seneste dage være ifærd med at save brænde, som vi havde fået hjem fra skoven. Vi ville have fortsat dette arbejde også den 9. april – men jeg kunne ikke. Et virvar af tanker krydsede min hjerne. Hvilke begivenheder udspandt sig i disse timer rundt omkring i vort land? – Blev der kæmpet? – Hvad skete der i hovedstaden? – Hvad med regeringen? – Hvad med partiet og fagbevægelsen, ville disse organisationer blive opløst efter mønstret i Tyskland? – Og sidst, men ikke mindst – hvilken skæbne var der tiltænkt vor sønderjydske hjemstav? – Ville man

nu med magt efterkomme de lokale nazisters store ønske om en grænseflytning? Alle disse tankespørgsmål kan måske synes naive, men vi vidste jo ingenting – kun dette ene, at vi nu uheldigt var i kløerne på verdens stærkeste militærmagt.

Ganske vist fremgik det af det fra himlen nedsendte »Op-rop«, at Danmarks integritet ikke ville blive anfægtet ved besættelsen, og at det hele kun var en beskyttelsesforanstaltning mod den engelske invasionsfare. Men kunne man ikke med rette opfatte sådanne forsikringer som blot et trick for at få aktionen afviklet så gnidningsløst som muligt.

Efterhånden som den skæbnesvangre dag sled sig hen, blev vi dog orienteret om visse ting. Gennem radio og plakatoslag blev vi bekendt med regeringens officielle proklamation til det danske folk, meddelelsen om den tyske besættelse af landet, og at regeringen under protest havde besluttet at ordne landets forhold under hensyn til den besættelse, der havde fundet sted, en henstilling til alle om besindig og korrekt optræden i den foreliggende situation. Inden dagen gik til ende, blev det fortalt – hvad der viste sig også var sandt – at vor gode ven og kampfælle gennem mange år, I. P. Nielsen, var blevet arresteret af tyskerne. Dette var et dårligt varsel. Heldigvis blev I. P. ret omgående løsladt igen.

En anden ting har bidt sig fast i min erindring fra den 9. april. Min kone havde det job gennem en lang årrække at være bladbud for »Sønderborg Social-Demokrat«. Når jeg var arbejdsløs, hjalp jeg som regel med omdelingen. Da jeg den 9. april om eftermiddagen kom ned på Guderup station for at hente aviserne, drøede 2 tyske flyvemaskiner i lav højde hen over stationspladsen. Der stod tre mænd fra det tyske mindretal og talte sammen i oprømt stemning. De slog ud med armene, vinkede til flyverne. Deres begejstring var åbenbar. De var så glade som børn, der lige har fået deres julegaver. Det var kvalmende at høre på deres udgydelser og brovtende udtryk. Det, som vi andre følte som en knugende tragedie, var for dem den lykkeligste begivenhed, der kunne hænde, ja nærmest som om en ny Messias var kommet for at frelse os alle. Ja, sådan var paradokset den 9. april.

Den situation, der så pludseligt endevendte de normale samfundsfunktioner, måtte naturligvis også give anledning til mangeartede betragtninger inden for organisationslivet. Vi i arbejderbevægelsens underorganisationer stod i første omgang så temmelig rådvilde, indtil nærmere direktiver forelå fra hovedorganisationerne. Allerede den 10. april modtog dog alle socialdemokratiske foreninger en skrivelse fra Socialdemokratisk Forbund med følgende indhold:

»De begivenheder, som i dag har ramt Danmark, vil være alle partifæller bekendt. Vi kan i dette øjeblik ingen kommentarer fremsætte hertil.

Vi retter en alvorlig appel til vore partiforeningsledelser om i enhver henseende at handle således, som det tjener partiet og dets medlemmer bedst. Hold forbindelsen med den øvrige arbejderbevægelse vedlige. Hold organisationerne intakte, lad den ansvarsfølelse og solidaritetsånd, som altid bar vore organisationer og vort arbejde, forblive levende i de kommende vanskelige dage.

Som ærligt dansk parti føler vi dyb sorg over de tildragelser, der fejer hen over vort fædreland. Lad os fastholde roen og besindigheden midt i bekymringen og lad os hver på sin post søge arbejdet videreført.«

Indholdsmæssigt gav denne skrivelse jo ikke mange faste holdepunkter, men var dog et udtryk for, at forbindelsen ikke var afbrudt, og så måtte vi i øvrigt afvente den fremtidige udvikling.

Efterretningen om, at der straks efter besættelsen blev dannet en samlingsregering, blev sikkert modtaget med stor forståelse i alle befolkningslag. Stillet over for en så alvorlig situation og dermed også over for et byrdefuldt ansvar var der god mening i dannelsen af en samlingsregering, således at det politiske ansvar kunne fordeles på en bred demokratisk front. Nu måtte de problemer i indenrigspolitikken, som man ikke kunne enes om, foreløbig lægges til side og man måtte så for øvrigt forene kræfterne om at føre nationen så skånsomt som muligt gennem trængselstiden.

Målsætningen i et sådant tværpolitisk samarbejde var der vel ingen uenighed om, men der kunne rejses tvivl, om det kunne fungere, når mange ukendte faktorer spillede ind. Allerede den 8. juli måtte man efter store besværligheder skride til en regeringsrekonstruktion. Det bedste, der skete i denne forbindelse, var sikkert, at der blev oprettet et samarbejdsudvalg, bestående af 2 repræsentanter for hvert af rigsdagens 4 største demokratiske partier, socialdemokratiet, venstre, det konservative folkeparti, det radikale venstre samt en repræsentant for retsforbundet. De talrige forhandlinger i dette udvalg formidlede den politik, der blev ført frem til hin skæbnesvangre 29. august 1943, da det endelige brud med besættelsesmagten kom.

Den 9. april trådte mørkelægningen i kraft. Vi havde i vinteren 1939–40 haft et aftenskolehold i Guderup skole, og der skulle netop den 9. april være en festlig sammenkomst hos førstelærer C. Wind, Elstrup, som afslutning på vinterens arbejde. Nu kunne der nok være tvivl, om det var sømmeligt at samles til en festlig hyggeaften. Men alle aftenskoleelever mødte. Der var en dyster stemning bag de mørklagte vinduer. Og alligevel følte vi vist alle trang til et samvær, hvor vi i et fællesskab kunne give udtryk for vore tanker og formodninger. Det blev ikke en aften med feststemning, men alligevel en aften, som man ikke glemmer.

Den 12. april blev der udstedt forbud mod alle offentlige møder, demonstrationer og sammenstimlen på gaderne. Dette var det første indgreb over for det danske folks demokratiske rettigheder. Arbejderbevægelsen kunne ikke gennemføre de traditionelle fester og demonstrationer den 1. maj. Dog var det fortsat muligt at afholde indendørsmøder inden for de enkelte organisationers rammer. Kontakten med medlemmerne kunne opretholdes, men friskheden og initiativet i foreningslivet blev stækket under den herskende tilstand i hele sommeren 1940 under indtrykket af tyskernes overvældende fremstød på krigsfronterne.

Besættelsen fremkaldte en særlig urostemning i Sønderjylland. Det stærkt nazificerede tyske mindretal blev for hver dag der gik mere udfordrende i sin optræden. Uniformsforbu-

det blev gang på gang overtrådt. Ikke så sjældent blev fredelige borgere hilst med tilråb på gaden, såsom: vent I nu bare, nu er det vores tur til at bestemme, ofte fulgt af slet dulgte trusler. Et enkelt eksempel. Min broder tillod sig en dag at tage til genmæle over for en brovtende hjemlig nazist, som svarede igen med: »Nu må du hellere passe på, og jeg gør opmærksom på, at det kun koster mig et 15 øres frimærke til et brevkort at få dig anbragt bag tremmerne.« Sligt skulle man lade sig byde. Det var fantastisk, at det lille mindretal i den grad kom ud i det rene hysteri. Det var takken til Danmark og danske borgere for den mest frisindede behandling, der nogen sinde er vederfaret et nationalt mindretal.

Hen i juni gik der rygter om, at dagen for »Heimkehr ins Reich« var fastsat. Der blev nævnt den 28. juni, sikkert i forbindelse med, at denne dato var årsdagen for Versailles-freden. De tyske hære havde holdt deres indtog i Paris, og det forlød, at Hitler i den anledning ville holde en stor tale til det tyske folk, og at han ved samme lejlighed ville proklamere Nord-slesvigs indlemmelse i det tyske rige. Hvad skulle vi tro? Hele den danske nyhedstjeneste, presse og radio var under skarp tysk kontrol. At der intet fremkom i de tyske meldinger om den sag, var ikke nogen garanti for, at der ikke kunne ske det utrolige. Vi havde jo set rigeligt med eksempler på, at Hitlers taktik var chokbehandling over for små og værgeløse nationer. At det tyske mindretal selv troede på »Heimkehr« kunne der ingen tvivl være om. Det fremgik alene af, at tyskerne havde travlt med at anskaffe flagstænger til den forestående store dag. – Dagen kom, og der skete intet. Det var sikkert en dyb skuffelse for det nazistiske, tyske mindretal. Den danske befolkning kunne igen ånde befriet op.

Jeg kan ikke lade være med at tænke på, hvad et stort flertal af danskerne i grænselandet gav udtryk for i denne skæbnsvangre tid i 1940, nemlig dette, at hvor var det en lykke, at Danmark – eller rettere sagt, de ansvarlige for den danske grænsepolitiske målsætning 1918–1920 bevarede det nøgterne overlæg og gik ind for et mådehold, der kunne bære ind i fremtiden. Mange var vi, der i taknemlighed mindedes H. P. Hans-

sen, som dengang med kraft og beslutsomhed gik ind for Skelbæk-grænsen. Hvis vi i 1920 havde fået Flensborg og Mellem-slesvig med til Danmark, kan der ikke herske tvivl om, at denne grænse ville være sprængt senest i 1940. Nordslesvig ville have fået Sudeterlandets skæbne. En ny landegrænse ville ikke være blevet Skelbæk-grænsen men Kongeå-grænsen. En af følgerne ville være blevet, at også danske landsmænd i Nord-slesvig var blevet indrullet i den tyske krigsarmé. Vi undgik lykkeligvis den skæbne, og den dansk-tyske grænse var den eneste Versailles-grænse der stod den nazistiske magtperiode igennem.

SAMARBEJDSPOLITIK OG BESKÆFTIGELSE

Kort efter besættelsen, 4. maj 1940, blev jeg valgt til kasserer og kontorbestyrelse i D.A.F. afdeling Als. Også i dette arbejde kunne man efterhånden spore besættelsestidens vanskeligheder. De traditionelle handelsforbindelser med en række lande blev afbrudt, og dette måtte naturligvis gøre en omlægning af produktion og beskæftigelse nødvendig baseret på selvforsyning i vidt omfang. Allerede i sommeren 1940 steg arbejdsløshedstallet i sommerens bedste tid til 100.000, og i vinteren 1940–41 var der ca. 200.000 ledige, så at sige lige så mange som i kriseårene 1932–33.

I første række kom arbejderne til at bære de tungeste byrder og de største afsavn som et offer på samlingspolitikens alter. Ret tidligt gennemførte regeringen et løn- og prisstop, samt en begrænsning af fortjenester og udbytter. På papiret så en sådan afvejning helt rimelig ud. Men sandheden var jo, at kun lønstoppet holdt, medens prisstigningen fortsatte. Dette forhold kan belyses med 2 tal: Stigningen i detailpristallet for kalenderåret 1940 udgjorde 28,0 %, medens den gennemsnitlige timeløn i samme tidsrum kun steg med 9,9 %. I modsætning til arbejderne opnåede landmændene gennem lovgivningen særdeles gode indtjeningsmuligheder.

Den alvorlige beskæftigelsessituation førte til, at der blev stillet midler til rådighed til igangsættelse af forskellige offentlige og private arbejder. I landkommunerne nedsattes beskæftigelsesudvalg, hvis opgave det var at udarbejde planer hertil. De kommunale beskæftigelsesudvalg fik pålagt at føre kontrol med fagforeningernes arbejdsanvisning, hvilket ikke ligefrem var påkrævet, eftersom arbejdsanvisningen blev tilfredsstillende formidlet gennem de lokale afdelinger i samarbejde

med det offentlige arbejdsanvisningskontor. Dertil kom, at der også gennem arbejdsløshedskassernes rejserevisorer og arbejdsdirektoratet med mellemrum blev foretaget tilsyn med forbundenes anvisningskontorer. I samme periode gennemførtes arbejdskort, af medlemmerne populært kaldt »hundetegn«. Det gav afdelingerne et stort ekstrasvær, og var til irritation såvel for medlemmerne som for arbejdsgiverne, idet arbejdskort skulle udfyldes og udskiftes ved påbegyndelse og afslutning af hvert arbejdsforhold. Hensigten var at hindre misbrug af arbejdsløshedskasserne. Ud fra mine egne erfaringer har disse omstændelige kontrolforanstaltninger været betydelig dyrere i administration, end hvad der kunne være sparet ved at stoppe evt. misbrug.

For at begrænse arbejdsløshedens virkninger blev der gennemført en lov om arbejdsfordeling (nedsat arbejdstid), fortrinsvis i industrien. For den nedsatte arbejdsindtægt blev der ydet delvis erstatning med et vist beløb i understøttelse. Også denne administration blev pålagt arbejdsløshedskassernes lokale afdelinger. I min afdelings område blev ordningen gennemført på Danfoss fabrikken, der dengang havde 40 beskæftigede, heraf 23 i arbejdsmandsforbundet og 10 funktionærer.

Allerede i det første besættelsesår gik den tyske værnemagt i gang med udbygning af befæstningsanlæg og flyvepladser. Regeringen så en fare i, at der muligvis blev importeret titusindvis af tyske, nazistiske arbejdere til at udføre disse anlæg og den uro, som dette kunne medføre. Derfor foretrak man, at arbejdet gik til danske entreprenører med dansk arbejdskraft.

Umiddelbart måtte man mene, at det store flertal af danske arbejdere, selv om de var arbejdsløse, ville undslå sig for at gå i arbejde for den tyske værnemagt. I fagbevægelsen nærede vi frygt for, at tvangsudskrivning ville finde sted, hvis frivillighed ikke gav det ønskede resultat. Det skete dog ikke. Vi var forpligtede til at gøre vore arbejdsløse medlemmer opmærksomme på, at der var arbejde at få på de tyske arbejdspladser. Når der meldte sig tilstrækkelig mange til flyvepladserne, kan der peges på to årsager. Trods alt fandtes der jo spredt ud over landet et antal nazistisk indstillede arbejdere,

som hellere end gerne ville tjene tyskerne. For det andet udviklede det sig således, at der på disse arbejdspladser blev betalt kæmpelønninger, vel i mange tilfælde op imod 100 % over tarif. Det havde selvfølgelig en virkning over for ubefæstede sjæle. En stor del af arbejderne var uorganiserede, som fagforbundene ingen videre indflydelse havde på. I det hele taget var disse arbejdspladser uden nogen dansk kontrol på grund af tyske militære hemmeligheder. Antallet af danske arbejdere for værnemagten skønnedes de første år at ligge omkring 15.000, men var i 1944 steget til ca. 65.000.

Et andet kapitel i besættelsesårene var danske arbejdere, som søgte beskæftigelse syd for grænsen. Antallet af Tysklands-arbejdere kulminerede med ca. 30.000 mand. I de sidste krigsår, da bomberne faldt over de tyske byer, vendte dog mange hjem. Mange af Tysklands-arbejderne kom fra det tysk-nazistiske mindretal.

Den kritiske beskæftigelsessituation i 1940–41 blev forbigående. De følgende år under besættelsen steg beskæftigelsen ganske betydeligt, dels fordi staten ydede tilskud til grundforbedrings- og afvandsingsarbejder m. m., men også fordi brændselsproduktionen i tørvemoser og brunkulslejer efterhånden lagde beslag på store arbejdsstyrker.

Den 3. maj 1942 kom et sorgens budskab til det danske folk. Danmarks statsminister gennem de sidste 12 år, Th. Stauning, var død. Ikke med urette er Stauning blevet betegnet som den største statsmand og politiker i vort land i dette århundrede. Vel var Stauning en omstridt mand i det politiske liv, men uden tvivl nød han en dyb respekt i alle befolkningskredse, og ganske særligt i hans sidste leveår, hvor han sammen med kong Christian den X var et samlingsmærke for hele det danske folk. Men dybest berørt ved Staunings død var den danske arbejderklasse, hvor han havde sin rod. Han voksede op som barn af forrige århundredes forhulede proletariat. Hele hans liv og virke havde det sigte at skabe en lysere tilværelse for alle, der led ondt, at skabe et folkets Danmark.

I Staunings tid var jeg endnu ikke kommet ind i det politiske liv og har derfor ikke haft nærmere kontakt med ham end

tusinder andre tillidsmænd. Dog har jeg haft den oplevelse at have haft foretræde ved en torsdagsmodtagelse med en deputation vedrørende arbejdsløshedssituationen i 30'erne.

Det største folkelige lyspunkt gennem hele besættelsestiden var ubestrideligt rigsdagsvalgene den 23. marts 1943. Valget adskilte sig i sin karakter fra alle tidligere valg. For første gang i grundlovens historie udsendte de demokratiske partier et fælles valgmanifest: denne gang drejede det sig ikke om et valg for eller imod den siddende regering, ikke for eller imod en bestemt indenrigspolitik, men om et valg, der med størst mulig styrke kunne bekræfte det danske folks tilslutning til den demokratiske styreform.

Det skal ikke skjules, at der demokratisk set var et enkelt mørkt punkt i valgsituationen: at det kommunistiske parti var afskåret fra at deltage, da det i 1941 blev forbudt på tysk foranledning.

Deltagelsen satte rekord, ikke mindre end 89,5 % af de valgberettigede mødte. Resultatet blev en strålende bekendelse til demokratiet: ikke mindre end 94,5 % af de afgivne stemmer faldt på de samarbejdende demokratiske partier. Det nazificerede bondeparti, som i 1939 havde opnået 50.829 stemmer og 4 mandater, blev halveret og fik kun 24.572 stemmer og 2 mandater.

I Sønderjylland kom valgdeltagelsen ikke så højt op som i det øvrige land, ganske enkelt fordi det tyske mindretal ikke stillede op. Begrundelsen var, at mange af deres vælgere opholdt sig uden for landets grænser, enten som Tysklands-arbejdere eller ved fronterne. Som i det øvrige land gik Socialdemokratiet frem også i Sønderjylland, 2709 stemmer, hvilket var en procentvis fremgang af de afgivne stemmer på 7,5 %. Endnu engang blev det utvetydigt slået fast, at socialdemokratiet var den stærkeste forankring for folkestyret i grænselandet.

Den socialdemokratiske kandidat i Åbenrå-kredsen, H. J. Hinrichsen blev ikke genvalgt, men derimod valgtes Augustenborg-kredsens kandidat, daværende trykkeriarbejder, nuværende borgmester Anders Andersen, Sønderborg. Dette mandat var velfortjent, eftersom A. Andersen gennem en meget

lang årrække havde udført et enormt arbejde og dermed bidraget til, at Augustenborg-kredsen som ren landkreds kunne opnå en så smuk position. I kredsbestyrelsen var vi naturligvis stolte over dette resultat.

SPREDTE TRÆK FRA DEN SIDSTE BESÆTTELSESTID

Fra og med den 29. august 1943, da regeringen trådte fra, og endnu mere fra 19. september 1944, da politikorpset blev opløst, kom der en lang og bitter tid, men bortset fra spredte begivenheder og episoder var der forholdsvis roligt ude i landkommunerne. På Als mærkede vi krigens skærpelse ved de mægtige formationer af allierede bombemaskiner, der aften efter aften styrede hen over os med kurs mod de nordtyske byer Kiel og Hamburg. Når de allierede bombere blev forfulgt af tyske jagere, hændte det ikke så sjældent, at de lettede sig for deres bombelast over Als. Der er nok faldet spræng- og brandbomber i hver eneste alsisk kommune.

Den uhyggeligste begivenhed var et regulært luftslag over Nordals natten til den 18. august 1943. En halv snes ejendomme blev mere eller mindre ødelagt af de faldende bomber. En middagsstund mellem 11 og 12 den 5. januar 1944 faldt der 6 sprængbomber over et tæt bebygget kvarter i Guderup. Bomberne faldt i en lige linje hen over forsamlingshuset, men til alt held således, at én af bomberne faldt umiddelbart foran bygningen og den næste på den modsatte side. Det var nærmest et mirakel, at der ikke skete en katastrofe. Der var 60–70 skoleelever i forsamlingshusets sal til gymnastik. En brøkdæl af et sekund havde frelst børnene og byen. 41 ejendomme anmeldte skader, men her er også knuste ruder taget med. Ikke så mærkeligt, at mange efterhånden fik indrettet sig en eller anden form for beskyttelsesrum. Men i sammenligning med hvad civilbefolkningen måtte døje, hvor bombeangrebene systematisk blev sat ind, var dette kun småting. – Jeg har på en kirkegård i Hamburg set et mindesmærke over en kæmpemæssig fællesgrav med 20.000 ofre for et bombeangreb på en enkelt

nat. Tyskerne måtte i sandhed erkende, at den krig, som Hitler startede i 1939, nu blev vendt mod dem selv.

Den 21. september 1944 gik jagten ind mod gendarmerikorpsset ved grænsen. Ved denne lejlighed blev blandt mange andre også vor kredsformand i partiet, overgendarm C. H. Christensen sendt i koncentrationslejr, heldigvis dog inden for landets grænser, i Frøslev-lejren.

I den anledning afholdtes et møde inden for en snæver kreds af partifæller, bl. a. med deltagelse af kredsens folketingsmand Anders Andersen og kredskasserer Hein Carstens for at drøfte arbejdet under formandens fravær. Det blev her overdraget mig at føre fornøden korrespondance og i øvrigt varetage kredsens organisatoriske opgaver. Nogen normal virksomhed kunne der ikke blive tale om under den stadig mere spændte situation. Kun skulle de organisatoriske kontakter holdes vedlige. Krigens afslutning nærmede sig nu måned for måned. Det var vanskeligt at samle folk til møder under de usikre tilstande. Helt forståeligt foretrak mange at blive i hjemmene om aftenen, når hele luftrummet gang på gang sitrede af motorlarm fra de store eskadrer af bombefly. Man følte sig aldrig sikker for bombenedslag.

Uhyggen bredte sig også derved, at snart blev den ene og snart den anden af folk, som vi personligt kendte, arresteret af gestapo og sendt til tyske koncentrationslejre. Ingen følte sig sikker. Nerverne stod på højkant. Selv om jeg ikke var med i modstandsbevægelsen, følte jeg mig ikke helt tryk. Jeg mindes således en søndag eftermiddag, da min kone og jeg sad ved eftermiddagskaffen, at en tysk officer var på vej op mod vort hus. Jeg troede, at nu var klokken slået for mit vedkommende. I nogle sekunder overvejede jeg at skjule mig, men kom dog til det resultat, at det alligevel ikke kunne nytte ved højlys dag. Min frygt viste sig ubegrundet. Han kom kun for at spørge efter en værnemagers bopæl.

Krigens sidste dramatiske måneder var en frygtelig psykisk belastning. Vel var alle klar over, at Nazi-Tyskland kæmpede sin døds kamp, men det stod også klart, at det sidste forsvar ville blive ført med en vildskab og brutalitet uden lige. Efter-

hånden som de tyske hære blev trængt mod nord af Montgomerys styrker, måtte vi med bange anelser imødesee den mulighed, det ville blive på dansk jord. – Og så skete dog det uendeligt lykkelige for os, at krigen standsede umiddelbart syd for grænsen.

Den 4. maj 1945 var en fredag – en dejlig forårsdag med sol over landet. Jeg var som sædvanlig om fredagen kommet til Nordborg, for at udbetale arbejdsløshedsunderstøttelse på kontrolstedet i Bækgade, ca. 100 m fra Nordborg slot, der var belagt med tyske tropper. Medens jeg var i gang med udbetalingen til de ca. 25-30 arbejdsløse, hørte vi motorlarm fra fly, der nærmede sig, og i løbet af et øjeblik knitrede maskingeværssalver lige over hovedet på os. Det var engelske jagerfly, som beskød tyskerne på slottet. Det vakte panikagtig opstandelse. Vel omkring 10–15 af de arbejdsløse, som stod uden for huset i det fine solskinsvejr, styrtede hen mod døren for at søge beskyttelse, hvor de stødte sammen med alle de, der var indendørs og af ren nysgerrighed ville ud. – Ret hurtigt blev man klar over, at det var sikrest inden døre. Heldigvis blev ingen ramt. Om tyskerne på slottet slap fra angrebet uden tab, vides ikke.

Det var kun en enkelt af de mange episoder, der udspillede sig over Sønderjylland hin 4. maj. Overalt, hvor engelske fly observerede tyske marchkolonner eller militære koncentrationer, blev disse nådesløst angrebet fra luften. Krigen nærmede sig vore enemærker med stærke skridt. Hvad ville de næste døgn bringe? – Dette var det store og ubesvarede spørgsmål. Med spænding lyttede vi hver eneste gang til radioens krigsberetninger fra London. Vi hørte, at Hamburg var proklameret som åben by, og at de engelske tropper nu var på march mod den danske grænse. Vi var helt indstillet på, at nu stod vi umiddelbart over for krigens sidste, men sværeste prøvelse.

Og så endte denne dag dog så vidunderligt.

Min kone og jeg var om aftenen den 4. maj inviteret til en 50-års fødselsdag hos lærer V. Holm i Guderup sammen med mange andre. Jeg var på dette tidspunkt medlem af Guderup skolekommission. Der var en trykket stemning til at begynde

med ved denne fødselsdagsfest. Men så blev der rutinemæssigt lukket op for den danske radioudsendelse fra London. Og så hørte vi da – jeg tør nok sige, med tilbageholdt åndedræt – det vidunderlige befrielsens budskab, »Danmark er atter frit!« Sikken en fødseldagsfest vi oplevede. En trykket stemning vendt til en glædesfest uden lige, hver især grebet af en sindets bevægelse, som slet ikke kan skildres. Der kom flasker på bordet. Vi sang vore gamle fædrelandssange med en kraft og inderlighed som ingen sinde før. Ikke blot var krigens trussel med et slag manet i jorden, men friheden – den frihed, som vi havde higet efter i 5 onde år, den kom nu ind i stuen til os som en drøm, ja, næsten som en uforståelig realitet. Vi kunne næsten fristes til at spørge som Jeppe: Drømmer jeg, eller er jeg vågen?

Lørdag den 5. maj var en arbejdsdag som alle forudgående dage. Jeg mødte på kontoret kl. 9 som sædvanligt. Formanden og jeg drøftede, hvorvidt det var »forsvarligt« at gå i gang med det normale arbejde på sådan en ekstraordinær dag. Selv manglede jeg nogle restudbetalinger af understøttelse. Vi blev alligevel enige om at lukke butikken, og med tegnestifter satte vi et opslag på døren: »Kontoret lukket i dag på grund af forholdene. Kassereren træffes på Ketting kro.« Så stak jeg kvitteringslisterne i lommen, samt et par hundrede kroner i tegnebogen til udbetaling, når vedkommende opsøgte mig på kroen. Denne for en gangs skyld ganske ureglementerede »kontordrift« blev da også taget med højt humør af vedkommende medlemmer. Medens kirkeklokkerne ringede Danmarks befrielse ind, måtte man samles med gode venner og kammerater – det kunne ikke være anderledes. Afdelingens formand, August Møller, fik dog ikke tid til at feste sammen med os andre. Han var tilknyttet modstandsbevægelsen og måtte omgående træde i funktion.

Mange store begivenheder fulgte i befrielsesdagens kølvand. Vi fik atter en dansk demokratisk regering suppleret med repræsentanter for modstandsbevægelsen, som gennem år havde ydet et værdifuldt bidrag i kampen mod tyranniet og for landets befrielse. Nu lød igen den frie, danske røst i pressen og

radioen. Vi hørte kongens bevægede tale ved rigsdagens åbning. Vi oplevede sejrherren Montgomerys strålende indtog i København. Dog kom der en sky på glædens himmel, da vi modtog budskabet om det frygtelige russiske bombardement på de bornholmske byer, Rønne og Nexø, hvor en halsstarrig tysk kommandant nægtede at overgive sig. Men ellers blev hele maj måned en kæde af festlige begivenheder.

Men som bekendt kunne ikke alle glæde sig over befrielsen. Nu kom afregningens time for alle dem, der svigtede deres land i nødens stund, dem, der gik tyskernes ærinder, dem, der gik ind i Schalburgkorpserne, stikkerne, værnemagerne og mange andre. Retsopgøret måtte komme – det var simpelt hen et berettiget folkekrav.

Det er forståeligt, at det under den ophedede stemning i disse majdage kom til stærke og voldsomme reaktioner fra befolkningens side. Dog vil jeg gerne tilføje, at der efter min opfattelse skete ting, som ikke burde være sket, begivenheder, som man som demokrat måtte væmmes ved. Hvorfor skulle, ikke mindst tilskuerne, dog anvende samme beskidte metoder, som vi selv fordømte så hårdt hos nazisterne. Det må dog nok understreges, at tyskerne gennem 5 lange års voldelig undertrykkelse af det danske folk havde skabt en forrået mentalitet og et ubændigt had til nazisterne og alle deres danske håndlangere. Forholdet var det samme i alle lande, og måske endnu værre, hvor tyskerne havde ført den brændte jords politik. Trods alt kan der ikke være tvivl om, at overgangsperioden fik et mere lempeligt forløb i Danmark end i mange andre lande.

I fagbevægelsen opstod der et problem med hensyn til de medlemmer, som under besættelsen var gået i arbejde for tyskerne inden for eller uden for landets grænser. En stor del af dem havde blæst på medlemsskabet i forbund og arbejdsløshedskasse og var simpelt hen slettet på grund af kontingentrestancer. Der var en overgang efter befrielsen en livlig diskussion om, hvorvidt de skulle have adgang til at blive medlem igen. Der var en meget udbredt stemning for helt at udelukke dem, men dette standpunkt kunne ikke holde, fordi det ville have været det samme som at berøve disse mennesker deres

fremtidige eksistensgrundlag. På de fleste arbejdspladser er det jo en forudsætning for at få arbejde, at man er medlem af en anerkendt arbejdsløshedskasse. Resultatet blev, at de efterhånden blev optaget på ny og gled ind i samfundets normale arbejdsproces. Det drejede sig dog trods alt om de såkaldte »småforbrydere«. Man kunne jo også ræsonnere som så: Ingen dansk myndighed havde forbudt dem at tage arbejde hos tyskerne – tværtimod blev de opmuntret til det.

VALGT TIL KREDSFORMAND UNDER USÆDVANLIGE OMSTÆNDIGHEDER

I 1946 skulle der for første gang efter landets befrielse afholdes valg til kommunalbestyrelser og amtsråd. Den socialdemokratiske kredsorganisation afholdt i januar måned et ekstraordinært møde med opstilling af kandidatliste til amtsrådsvalget. Som sædvanlig foretoges på mødet en afstemning om placeringen af de af partiforeningerne foreslåede kandidater. For så vidt skulle formaliteterne til det forestående valg være i orden. Det viste sig dog senere, at kredsformanden, C. H. Christensen, efter egen tilskyndelse havde byttet om på to navne i den godkendte kandidatliste. Dette var naturligvis et brud på de demokratiske regler og fik dramatiske konsekvenser ved et senere ordinært repræsentantskabsmøde.

Nogle dage inden dette møde meddelte kredsformanden mig i en skrivelse, at han desværre ikke var i stand til at deltage, da han i sin egenskab af formand for grænsegendarmernes organisation var kaldt til en lønforhandling i København. Han ville derfor bede mig som næstformand træde til i hans sted og bl. a. aflægge beretning. Dette lovede jeg.

Lidet anende hvilket forløb mødet ville få, forberedte jeg mig grundigt. Jeg aflagde beretning og omtalte herunder også opstilling af kandidatlisten til amtsrådsvalget. Under diskussion om beretningen var der en repræsentant, som udbad sig nærmere forklaring om den ændring, der var foretaget på kandidatlisten. Hertil måtte jeg svare som sandt var, at bestyrelsen ingen kendskab havde til dette forhold. Der blev rettet en skarp kritik mod den fraværende kredsformand, fordi han havde handlet i strid med, hvad en kompetent forsamling havde vedtaget og uden at forelægge sagen for kredsbe-

styrelsen. Beretningen blev dog godkendt. Regnskabet blev oplæst af kassereren og godkendt uden diskussion.

Derefter var der valg til bestyrelsen. Efter tur afgik kredsformanden, C. H. Christensen. Der blev stillet forslag om genvalg, men også jeg blev bragt i forslag. Dette kom helt bag på mig, og jeg meddelte omgående, at jeg under de foreliggende omstændigheder ikke kunne modtage valget og bad om, at forslaget måtte blive taget tilbage. Det ville forslagstilleren ikke. Det stod mig klart, at det nu var tvivlsomt, om C. H. Christensen ville blive genvalgt. Jeg prøvede på at forklare forsamlingen, at man ikke godt kunne fælde en veltjent kredsformand, som ikke selv var til stede og kunne redegøre for sine handlinger, og foreslog, at mødet blev udsat i 15 minutter, for at bestyrelsen kunne få lejlighed til at tage stilling til den usædvanlige situation. Dette blev tiltrådt af forsamlingen. I bestyrelsen blev vi enige om at foreslå formandsvalget udsat til ekstraordinært kredsmøde. Da mødet blev genoptaget, blev dette afvist med den begrundelse, at dagsorden indeholdende valg af kredsformand var godkendt. Jeg blev endnu engang opfordret til at modtage valget, hvis afstemningen pegede på mig.

Efter endnu et forgæves forsøg fra bestyrelsens side på at få valget udsat, sagde jeg ja til evt. at modtage valget. Ved den følgende afstemning stemte 19 repræsentanter for genvalg af C. H. Christensen, medens 36 stemte på mig. Jeg må tilstå, at da jeg takkede for valget, sådan som det sig hør og bør, var det ikke udfra taknemlige følelser, snarere følte jeg det som en byrde, der var mig pålagt, sådan som sagen havde udviklet sig. Sandheden var jo, at C. H. Christensen i 12 år havde ledet Augustenborg-kredsen på bedste måde og ført den frem til den bedst organiserede kreds i Sønderjylland. Men tilfældet viser, at man skal være forsigtig med at tilsidesætte de demokratiske spilleregler. C. H. Christensen begik en ubetænksom fejl, men konsekvensen blev efter min opfattelse urimelig i dette tilfælde.

Det blev min opgave at referere mødets forløb og meddele C. H. Christensen formandsskiftet. I en svarskrivelse gav han udtryk for, at han naturligvis var bitter over det, der var sket,

men tilføjede, at når det nu alligevel ikke kunne være anderledes, så var han glad for, at det var mig, der var blevet hans afløser, og at han havde fuld tillid til, at jeg kunne videreføre kredsens arbejde i gode baner.

Det tjener til ære for C. H. Christensen, at han fortsatte sit arbejde for partiet med uformindsket energi på alle andre tillidsposter. Allerede året efter fik han oprejsning, idet han blev opstillet som kredsens folketingskandidat med 164 stemmer, mens lærer Hans Krogh, Sønderborg, fik 147 stemmer og vice-skoleinspektør J. M. Rasmussen 17 stemmer. Christensen indvalgte ved folketingsvalget den 28. oktober 1947.

Ved valget oktober 1947 skete der ikke store forskydninger i forhold til valget 1945. Da vi her i Nordslesvig dengang kun havde haft halvt så stor tilbagegang som i landet som helhed, var der heller ikke så meget at vinde tilbage. Fremgangen var kun nogle få hundrede stemmer.

Sønderborg-kredsen, der klart var placeret som nr. 1 på partilisten, genvalgte Frede Nielsen. Aabenrå-kredsen rykkede op fra nr. 4 til nr. 2 og nyvalgte Fritz Teichert (som dog var rykket ind som stedfortræder for Anders Andersen, da han nedlagde mandatet 1. oktober 1946, fordi han fra 1. april 1946 havde nok at gøre som nyvalgt borgmester i Sønderborg). Ifølge de gældende opstillingsregler i socialdemokratiet var Augustenborg-kredsens C. H. Christensen placeret som nr. 3 på partilisten. Det blev Haderslev-kredsens kandidat, Peter Mortensen, der som nr. 4 måtte vige.

Ved valget 1950 i Sønderjylland kom der igen en forskydning i de socialdemokratiske kandidaters placering. Augustenborg-kredsens C. H. Christensen, nyvalgt i 1947, måtte vige for Haderslev-kredsens nyvalgte Andreas Hansen.

Det er ganske interessant at følge den kappestrid, der i efterkrigsårene har været mellem de tre kredse Åbenrå, Haderslev og Augustenborg. Det er socialdemokratiets procentandel af de afgivne stemmer, som afgør placeringen på partilisten ved det følgende valg. Jeg ser bort fra Sønderborg-kredsen, hvor den socialdemokratiske procentandel varierede mellem 45 og 50; derfor er Sønderborgkredsen urørlig på førstepladsen. Li-

geledes kan de vestlige kredse: Tønder, Løgumkloster og Rødding lades ude af betragtning, da stemmeprocenterne her, omkring 30 %, ikke kan give disse kredses kandidater valg.

Men i Haderslev- Åbenrå- og Augustenborg-kredsene lå de socialdemokratiske procentandele i en årrække så tæt på hinanden, at muligheden for omplacering i partilistens rækkefølge var til stede ved hvert valg. Jeg opstiller her et lille skema, som viser procenterne og placeringen:

	Aabenraa- kredsen	Haderslev- kredsen	Augustenborg- kredsen
Valget 1945	39,0 % nr. 2	37,1 % nr. 4	38,1 % nr. 3
Valget 1947	39,0 % nr. 2	38,9 % nr. 3	38,5 % nr. 4
Valget 1950	39,2 % nr. 3	38,2 % nr. 4	39,9 % nr. 2

Af denne opstilling kan man se, at der ved hvert valg herskede en usikkerhed om, hvilken kreds der ved det følgende valg ville blive »sorteper« i dette mærkelige og ret tilfældige spil, der varede så længe kun 2 af disse kredse kunne få mandat (foruden Sønderborg).

Med folketingsvalget i 1960, hvor socialdemokratiet kom op på 4 sønderjyske mandater i alt, ændredes tilstanden afgørende. Nu blev alle skemaets 3 kredse repræsenteret. Der blev også større afstand i procenterne, idet Augustenborg-kredsen hævdede sin andel af stemmerne med 7 %, hvilket naturligvis havde forbindelse med den stærke industribefolkningsvækst på Als.

Mit nye tillidshverv som kredsformand gav mig en del mere arbejde. Ganske vist havde jeg været menigt medlem af kredsbestyrelsen i 14 år og var på den måde godt inde i organisationsteknikken, men alligevel var det en afgørende ændring at stå på den ledende post.

Augustenborg-kredsen havde i 1934, da C. H. Christensen overtog formandshvervet, 12 foreninger med et samlet medlemstal på 799. I 1946, da jeg tiltrådte, var der 16 foreninger med 1989 medlemmer, altså en ganske betragtelig fremgang. Jeg måtte naturligvis føle det som en forpligtelse at hævde kredsens gode placering, såvel organisatorisk som politisk. Jeg så det selv som en fordel i mit nye virke, at jeg ikke var

Kredsbestyrelsen for Augustenborgkredsen 1945 sammen med kandidaten A. Andersen. Fra venstre: C. H. Christensen, amtsvejmand Fr. Johansen Baså, Hein Carstens, Jens Bladt, Carl Thomsen, Havnbjerg, Anders Andersen.

nogen ukendt mand i kredsen. Som kasserer og kontorbestyrer i den store arbejdsmandsforbunds-afdeling Als havde jeg personlige kontakter blandt arbejderne i samtlige landkommuner på Als. Alle kendte mig og vidste, hvad jeg stod for. For at sige det på en anden måde: Jeg var fast forankret såvel i den politiske som i den faglige arbejderbevægelse. Jeg har grund til at tro, at dette har gjort mig arbejdet let. Dertil kom, at jeg til stadighed havde et godt og gnidningsløst samarbejde med kredsbestyrelsen.

En kredsorganisations opgaver er mangfoldige. Den er bindeleddet mellem hovedorganisationen og de mange enkelte partiforeninger. Den er en slags tilsynsførende med foreningernes virksomhed. Kommer kontingenterne ikke rettidigt ind, eller går aktiviteten af en eller anden grund i stå, ja, så er det kredsorganisationen, oftest kredsformanden, der må træde til, søge forhandling med bestyrelsen og få hjulene sat i gang igen. Ved hvert årsskifte skal samtlige foreninger indsende en årsrapport

til kredsen med specificerede oplysninger om virksomheden i det forløbne år. Rapporten skal indeholde oplysninger om medlemstal, hvor mange mandlige, hvor mange kvindelige og hvor mange folke- og invalidepensionister (som har et lavere kontingent). Endvidere oplysninger om generalforsamlinger, medlemsmøder, festlige sammenkomster o. l., redegørelse for oplysningsvirksomheden, foredragsrækker, studiekredse, kurser m. v., samt hvilke emner der er behandlet, og hvor mange deltagere der har været. På grundlag af de samlede rapporter er det kredsformandens opgave at bearbejde materialet statistisk og udforme en beretning for kredsens virksomhed i en helhed. Alt dette er dog kun én side af kredsorganisationens virksomhed, idet den også på eget initiativ arrangerer møde- og filmstourner, større stævner, week-end-kurser og politiske informationsmøder o. l.

Størst travlhed for en kredsorganisation opstår dog som regel ved de politiske valg, både folketingsvalg og valg til de kommunale råd og til amtsrådet. En valgkamp skal planlægges i alle enkeltheder i lang tid forud for valget og i samarbejde med hovedkontoret. En serie af valgmøder skal aftales med andre politiske partier, lokaler skal bestilles, annoncer skal indrykkes i de lokale blade, og sidst, men ikke mindst skal valgmateriale fordeles til de enkelte foreninger og instruktioner formidles. Der er ingen tvivl om, at valgdeltagelsen og valgresultatet i nogen grad afhænger af, om det forudgående arbejde er gjort godt og grundigt.

Det er faldet i min lod at være kredsformand i 18 år, fra 1946 til 1964. Nok har det som fritidsjob været tidskrævende, men en dejlig og interessant opgave har det været. Ved de hundreder af møder, jeg gennem årene har deltaget i, er jeg kommet i kontakt med tusinder af partifæller og kammerater i Augustenborg-kredsen, delvis også i Sønderborg-kredsen. De to kredse er jo så at sige slynget ind i hinanden rent geografisk, idet to kommuner på Sundeved, Sottrup og Ullerup, hører til Augustenborg-kredsen. Dette forhold har bl. a. medført, at Augustenborg-kredsen altid har afholdt sine kredsmøder og bestyrelsesmøder i Sønderborg. Dette har også ført til adskillige

fællesarrangementer for de to kredse: fælles informations- og instruktionsmøder, fælles sommerstævner og større politiske møder, et samarbejde som begge kredse har haft glæde og gavn af. Samvirket mellem vore to kredse har sin oprindelse fra årene 1924–1935, da vi havde I. P. Nielsen som fælles folketingsmand. Dengang var det smedemester Peter Collin, Smøl, som var formand for Sønderborg-kredsen. Han blev i 1943 afløst af den unge, initiativrige lærer Peter Gorrsen, Alnor, der stadig bestrider hvervet i Sønderborg-kredsen. Jeg har haft et nært samarbejde med Peter Gorrsen, som jeg altid har været glad og taknemmelig for. Hans altid loyale optræden, hans åbenhed i alle forhold, hans sans for realiteter, kombineret med flid og dygtighed, har aftvunget min dybeste respekt.

Uden at forklejne den indsats, der er øvet i samtlige 7 sønderjyske valgkredse siden 1920, tør det antydes, at når socialdemokratiet i Sønderborg-kredsen politisk kom særlig i spidsen, så var det ikke uden forbindelse med, at dygtige mænd som I. P. Nielsen og senere Frede Nielsen blev opstillet og valgt i denne kreds. Naturligvis har også den befolknings- og erhvervsmæssige strukturudvikling spillet en rolle.

Frede Nielsen talte faktisk med blandt eliten i dansk presse. Han var ikke sønderjyde af herkomst, men i sjælden grad formåede han at trænge ind til kernen i de særlige grænsepolitiske problemer og blev fra alle sider anerkendt som én af vore førende grænsepolitiske skikkelser. Det var da heller ikke nogen overraskelse, at Frede Nielsen blev medlem af Hedtofts mindretalsregering i 1947. Men det politiske arbejde har sin pris. I en alder af kun 63 år blev Frede Nielsen indhentet af en ondartet sygdom og døde i 1954. For os alle i den sønderjyske arbejderbevægelse følte hans bortgang som et smerteligt tab. Mindet om denne stoute og retlinede skikkelse vil leve længe.

At Peter Gorrsen blev Frede Niensens afløser var helt naturligt. Selv sønderjyde var han gennem en mangeårig virksomhed på de kommunalpolitiske områder helt fortrolig med de særlige grænselandsproblemer, ligesom han gennem sit organisatoriske virke i socialdemokratiet var fast forankret i arbejderbevægelsen.

OG SÅ KONKLUDERER JEG

Min livsbane var ikke planlagt og forudbestemt. Som dreng havde jeg forhåbninger i en bestemt retning, men da denne drøm brast, gled jeg ind på det brede plan uden noget formålsbestemt sigte. Mere end et halvt århundrede er gået siden da. Hvis jeg i dag skal gøre op med mig selv og vurdere, hvad tilværelsen har betydet for mig, så kan jeg kun give udtryk for tilfredshed. Tidligt i mine unge år stiftede jeg bekendtskab med vrangsiderne i samfundet. Det er egentlig ikke nogen dårlig start. Man kan gennem læsning og studier tilegne sig et samfundssyn, men det er ikke det samme, som når man selv gennem årtier gør sine bitre erfaringer på samfundets nederste trappetrin. Da lærer man først og fremmest, at man ikke kan være sig selv nok. Man indfanges i et fællesskab, der bygger på solidariteten.

Engang for mange år siden var der en venstremand, som under en politisk diskussion gav udtryk for den opfattelse, at når de sociale kår var forbedret, så var det en stor misforståelse at tro, at dette skyldtes en indsats fra arbejderbevægelsen. Takken for disse fremskridt måtte vi adressere til Graham Bell, Edison og vor egen Niels Bohr. Over for denne påstand indrømmede jeg, at jeg havde stor respekt for videnskabsmændenes indsats og gerne erkendte, at deres værk havde fået en stor betydning for samfundets udvikling. Men jeg måtte gøre indsigelse imod, at det var videnskaben i sig selv, som befordrede den sociale udvikling. Baggrunden for arbejderklassens rejsning i vort land, som i andre lande, var de elendige kår og den sociale nød, som prægede datidens underklasse. Når vi i dag har et samfund, hvor der er skabt væsentlige fremskridt på arbejdspladserne og på de sociale områder, så hænger dette

sammen med den indsats, der er øvet gennem den faglige og politiske arbejderbevægelse.

Tiden, jeg har berettet om i denne bog, ligger ikke mange år tilbage, men er alligevel kommet den yngre generation på afstand. Vi lever i en fortravlet tid og under en udvikling, der er stærkere end nogen sinde. Det er også ganske naturligt, at vi samler vore tanker og vort virke om dagens aktuelle og komplicerede opgaver. Der ligger dog en værdi i, at forbindelseslinjerne bagud bevares. Hvad jeg har fortalt er ikke noget usædvanligt og ukendt. Den nationalpolitiske islet har fået en bred plads. Det kan ikke være anderledes. Under fremmedherredømmets 56 år fik udviklingen i Nordslesvig et helt andet forløb end i det øvrige land. I min vurdering har jeg tillige tilsigtet at give arbejderbevægelsen den vægt, der efter min opfattelse tilkommer den.

Det faldt i min lod at repræsentere socialdemokratiet i Augustenborg-kredsen fra 1953 i det danske folketing, hvor jeg stadig har sæde, mens disse linjer skrives. At jeg kom til at beklæde dette ærefulde tillidshverv, beroede på én af de tilfældigheder, som aldrig kan forudses. Ved folketingsvalget i 1950 blev kredsens kandidat C. H. Christensen ikke genvalgt, men han blev opstillet på ny og var i henhold til placeringen som nr. 2 på partilisten sikret genvalg ved et kommende folketingsvalg.

Det skulle dog ikke gå således. C. H. Christensen blev i foråret 1951 ramt af en alvorlig sygdom, og en dag i april afgik han ved døden i en alder af kun 54 år. Med ham havde arbejderbevægelsen på Als mistet en trofast lederskikkelse. Han blev fulgt til graven af et meget stort følge under en skov af røde faner. Som formand for kredsorganisationen bragte jeg den afdøde ven og kammerat vor sidste hilsen og tak for, hvad han havde udrettet.

Augustenborg-kredsen stod nu i den situation at skulle vælge en ny folketingskandidat. 14 af kredsens 16 foreninger foreslog mig, medens 2 foreslog viceskoleinspektør J. M. Rasmussen, Sønderborg. Han meddelte dog, at han ikke ønskede at blive opstillet, hvorefter jeg ved et ekstraordinært repræsen-

tantskabsmøde blev opstillet som kredsens folketingskandidat. Jeg blev indvalgt i folketinget den 21. april 1953.

Men det bliver, om jeg så må sige, en anden historie. Jeg vil overveje i et fortsættende bind at trække linjerne op for mit virke på det politiske plan.

Og dermed tak til den ihærdige læser der har fulgt mig så langt! En særlig tak til professor, generalkonsul Troels Fink, der fra første færd viste stor interesse for min erindringsbog, tak til Historisk Samfund for Sønderjylland, der påtog sig udgivelsen, og tak til de alsiske partiforeninger og fagforeninger, der velvilligt stillede gamle forhandlingsprotokoller og andet materiale til min rådighed.

Jeg har villet fortælle om en svunden tid, som jeg selv oplevede den i et bredt fællesskab i min alsiske hjemstavn. Hvis min bog kan bidrage til at belyse den jævne mands vilkår under skiftende forhold, er formålet nået.

PERSONREGISTER

- Andersen, Anders, 118, 191, 194,
201, 203
– Chr., 152
- Becker, Christen, 58
Bergstedt, Harald, 155
Beyer, Frode, 72
Bladt, Dominicus, 15, 99
– Hans, 21
– Jørgen, 32, 34, 39, 51, 99
– Jørgen P. og Anne, 15 f., 31,
34, 36, 39, 51, 81, 88 f., 91
– Louise, 83 f., 90, 94, 111, 115,
143, 181
– Peter, 21, 34, 39, 50, 51, 99
Bording, Kr., 175 f.
- Carstens, Hein, 123, 150 f., 194,
203
Christensen, C. H., 156 f., 194,
199 f., 202 f., 207
– Christen Ernst, 91
– Ernst, 58 f.
– Jacob og Marie, 23, 39
– Peter, 151, 153, 154
Collin, Peter, 164, 205
- Deichgræber, W., 52, 176
Dybbøl-Posten, 89 f.
- Eriksen, Hans, 31, 58
- Fischer von Benzon, 133 f.
- Gorrsen, Peter, 205
Grau, Peter, 82, 160
Grav, Jens, 15, 18
- Hansen, Christian, 26
(lærer i Helved)
Hanssen, H. P., 57 f., 82, 168,
186
Holm, V., 195
- Jacobsen, Carl, 48
(forpagter, Rumohrsgaard)
Josephsen, 85
(entreprenør fra Randers)
Jydske Tidende, 170
Jørgensen, Hans, 120, 122 f., 125
– Jørgen, 138, 142
(Augustenborg)
– Jørgen, 92, 94
(Jørn Forvalter)
- Kimstaz, Josef, 41 f., 45
Kristensen, Marinus, 127–28
Krogh, Hans, 201
Kuznizoff, Nicolaj, 46
- Lageri, Chr., 71
Lassen Osbæk, 69 f., 95
Lind, Hans og Lene, 36 f., 47 f.,
60
Lindberg, Jens, 37 f.

- Madsen, S., 100, 101
(entreprenør)
- Markussen, Johannes, 125
- Mortensen, Peter, 169, 201
- Møller, August, 138, 145, 196
– Chr., 62
– Jens, 153
- Nielsen, Frede, 159, 168, 169,
201, 205
– I. P., 93 f., 120 f., 155, 158,
159–64, 169, 183, 205
- Nielsen Refsø, Peter, 163
- Petersen, Cornelius, 118 f., 120
- Rasmussen, J. M., 201, 207
- Sarauw, Johan Adolf, 21
- Schmidt Dybbøl-Østen, Chr.,
163
- Stauning, Th., 120 f., 126, 140,
175, 190
- Sønderborg Amts Socialdemo-
krat, 94, 122
- Thomsen, Ingeborg Refslund,
162
- Tomzak, Adolf, 153
- Wind, C., 185

Historisk Samfund for Sønderjylland

SKRIFTER DER ENDNU KAN FÅS

- 1.* Erik Christensen: *Fra min Virksomhed i Tønder*. Kr. 2,25.
(I boghandelen kr. 4,50).
- 4.* M. H. Nielsen: *Fra slesvigsk Fattigvæsens Fortid*. Kr. 4,50
(9,00).
6. Navneregister til *H. P. Hanssens Værker*. Udg. af Johan
Hvidtfeldt. Kr. 2,00 (4,00).
9. Johan Hvidtfeldt: *Slægtshistoriske Studier i Sønderjylland*.
2. udgave, revideret og udvidet af Hans H. Worsøe. Indb.
kr. 8,00 (16,00).
10. *Nordslesvigs åndelige Genforening med Danmark*. Red.
af Claus Eskildsen, Johan Hvidtfeldt og Peter Kr. Iversen.
Kr. 6,00 (12,00).
11. Olav Christensen: *Bibliografi over sønderjysk Slægtstavle-
litteratur*, 2. udg. m. tillæg: *Manuskripter vedrørende søn-
derjysk Personalthistorie i Landsarkivet i Åbenrå*. Ved
Peter Kr. Iversen. Indb. kr. 7,50 (15,00).
14. N. Black Hansen: *Åbenrå Annaler, 1524, 1584–1694*.
Kr. 4,00 (8,00). Indb. kr. 8,00 (16,00).
16. A. Svensson: *Redaktør J. Jessen, Flensborg Avis*. Bd. I
UDSOLGT, bd. II kr. 10,00 (20,00), bd. III kr. 15,00
(30,00).
- 17.* H. V. Gregersen: *Niels Heldvad*. En biografi. Kr. 8,00
(16,00).
20. Knud Kretzschmer: *Den sønderjydske Fond*. Kr. 8,00
(16,00).
21. H. V. Gregersen: *Gotiske Skriftprøver fra sønderjyske
Arkivalier*. Kr. 8,00 (16,00).
22. Aage Bonde og Johan Hvidtfeldt: *Borgmestre, Rådmænd,
Byfogder og Byskrivere i Flensborg 1550–1848*.
Indb. kr. 6,00 (12,00).
23. G. Japsen: *Den nationale Udvikling i Åbenrå 1800–1850*.
Indb. kr. 15,00 (30,00).
25. *Åbenrå Bys Historie*. Under redaktion af Johan Hvidt-
feldt og Peter Kr. Iversen. Bd. I kr. 16,50 (33,00), i skind-
bind kr. 31,00 (62,00). Bd. II kr. 25,00 (50,00), i skind-
bind kr. 38,00 (76,00). Køb er bindende for alle tre bind.